శ్రీరస్తు.

శ్రీకాళిదాసప్రణీత - మేఘసందేశాఖ్యమిదం.

మహాకావ్యం.

కోలచెల - మల్లినాథపండితవరవిరచిత.

సంజీవన్యాఖ్య - తద్వ్యాఖ్యానేన - సంయోజ్య -

సంస్కృతభాషాధ్యేతృజనానాం.

అత్యంతోపకారాయ.

ప్రెసిడెన్సీ-కలేజీపాఠశాలా-పండితేన.

క ॥ పురాణం ॥ హయగ్రీవశాస్త్రిణా.

తన్మిత్రేణ - వే - వేంకటసుబ్బాశాస్త్రిణాచ.

సూత్ర - వార్తిక - నిఘంట్వాదీనాం.

ఉత్తరాద్యక్షరవిన్యాసపూర్వకతయాపరిష్కృత్య -

వివేకాదర్శాఖ్యముద్రాక్షరశాలాయాం.

సిద్ధార్థిసం ॥ చైత్రబహుళచతుర్దశ్యాం ॥

ముద్రాక్షరైస్స్వప్రకాశితం.

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

జ్ఞానానందమయం దేవం నిర్మలస్ఫటికాకృతిమ్॥
ఆధారం సర్వవిద్యానాం హయగ్రీవముపాస్మహే॥
శరదిందువికాసమందహాసాంస్ఫురదిందీవరలోచనాభిరామాం॥
అరవిందసమానసుందరాస్యామరవిందాసనసుందరీముపాసే॥
మేఘసందేశే- సవ్యాఖ్యానే- ప్రథమసర్గప్రారంభః.

మూలం॥ కశ్చిత్కాంతావిరహగురుణాస్వాధికారాత్ప్రమత్త
శ్శాపేనాస్తంగమితమహిమావర్షభోగ్యేణభర్తుః॥
యక్షశ్చక్రే జనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషుస్నిగ్ధ
చ్ఛాయాతరుషువసతిం రామగిర్యాశ్రమేషు॥

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

మాతాపితృభ్యాం జగతోనమోవామార్ధజానయే। సద్యోదక్షిణ దృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే॥ అంతరాయతిమిరోపశాంతయేశాంత పావనమచింత్యవైభవమ్। తన్నరంవపుషికుంజరంముఖేమన్మహేకి మపితుందిలంమహః॥ శరణంకరవాణిశర్మదంతేచరణంవాణిచరాచ రోపజీవ్యం। కరుణామసృణైఃకటాక్షపాతైఃకురుమామంబకృతార్థ సార్థవాహం॥ భారతీకాళిదాసస్యదుర్వ్యాఖ్యావిషమూర్ఛితా। ఏ షాసంజీవనీటీకాతామద్యోజ్జీవయిష్యతి॥ ఇహాన్వయముఖేనైవసర్వం వ్యాఖ్యాయతేమయా। నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥ అథతత్రభవాన్కాళిదాసోనామకవిః॥ శ్లో॥ కావ్యంయశసేర్థకృతే వ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మిత

తదుపదేశయుజే ॥ ఇత్యాద్యాలంకారిక వచనప్రామాణ్యాత్కావ్య స్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధశాస్త్రస్య సత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యన్ మేఘసందేశాఖ్యం కావ్యం చికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్ ॥ శ్లో ॥ ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖం ఇతి శాస్త్రాదాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాత్కావ్యాదౌ యక్షస్య గిరినివాసరూపం వస్తునిర్దిశతి..........

వ్యాఖ్యానప్రారంభః.

- కశ్చిదితి ॥ స్వాధికారాత్ - ప్రమత్తః అనవహితః - ని ॥ ప్రమాదోనవధానతేత్యమరః ॥ వా ॥ జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసంఖ్యానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ - అతఏవాపరాధాద్ధేతోః - కాంతావిరహేణ గురుణా దుర్భరేణ దుస్తరేణేత్యర్థః ॥ ని ॥ గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భర ఇతి శబ్దార్ణవే - వర్షం సంవత్సరం భోగ్యేన వర్షభోగ్యేణ ॥ సూ ॥ కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగ ఇతి ద్వితీయా - అత్యంతసంయోగే చేతి సమాసః ॥ సూ ॥ కుమతి చేతి ణత్వం - భర్తుః స్వామినః కుబేరస్య శాపేన అస్తం నాశం గమితో ప్రాపితః మహిమా సామర్థ్యం యస్య సోఽస్తంగమితమహిమా - అస్తమితి మకారాంతమవ్యయం - తస్య ॥ సూ ॥ ద్వితీయేతి యోగవిభాగాత్సమాసః - కశ్చిద్యక్షో దేవయోనివిశేషః ॥ ని ॥ విద్యాధరోఽప్సరో యక్షరక్షో గంధర్వకిన్నరాః - పిశాచో గుహ్యకస్సిద్ధో భూతోమీ దేవయోనయ ఇత్యమరః - జనకతనయాయాః సీతాయాః - స్నానైరవగాహనైః - పుణ్యాని పవిత్రాణి - ఉదకాని యేషు తేషు - పావనేష్విత్యర్థః - ఛాయాప్రధానాస్తరవశ్ఛాయాతరవః శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః - స్నిగ్ధాస్సాంద్రాః ఛాయాతరవో నమేరువృక్షా యేషు తేషు నివాసయోగ్యేష్విత్యర్థః ॥ ని ॥ స్నిగ్ధం తు మసృణే సాంద్రే - ఛాయావృక్షో నమేరుస్స్యాదితి ఉభయత్రాపి శబ్దార్ణవః ॥ రామగిరిరితి చిత్రకూటః తస్యాశ్రమేషు వసతిం స్థితిం - చక్రే కృతవాన్ - అత్ర లేశతః తత్ర తత్ర అద్రినగరనదీసముద్రాదివర్ణనసంభవాత్ - మహాకావ్యత్వం - రసశ్చాత్ర విప్రలంభశ్శృంగారః - తత్రాప్యన్యాదావస్థా - అతఏవైకత్రానవస్థానం సూచితం - ఆశ్రమేష్వితి బహువచనేన - సీతాం

౨॥ తస్మిన్నద్రౌ కతిచిదబలావిప్రయుక్తస్స కామీ నీత్వా మాసాన్ కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః॥ ఆషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘమాశ్లిష్టసానుం వప్రక్రీడాపరిణతగజప్రేక్షణీయం దదర్శ॥

ప్రతిరామస్య హనూమత్సందేశం మనసి నిధాయ మేఘసందేశం కవిః కృతవానిత్యాహుః - అత్ర కావ్యే సర్వత్ర మందాక్రాంతా వృత్తం ॥ శ్లో ॥ మందాక్రాంతా జలధిషడగై ర్మ్భౌ నతౌ తాద్గురూ చేల్లక్షణాత్ -

తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్నద్రౌ చిత్రకూటాద్రౌ - అబలావిప్రయుక్తః అబలయా కాంతయా విప్రయుక్తః విరహితః- కనకస్య వలయః- కటకం॥ స॥ కటకం- వలయో (స్త్రీ)యామిత్యమరః- తస్య భ్రంశేన పాతేన- రిక్తః శూన్యః- ప్రకోష్ఠః కూర్పరాధః ప్రదేశో యస్య స తథోక్తః॥ స॥ కక్ష్యాంతరం ప్రకోష్ఠం స్యాత్ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధ ఇతి శాశ్వతః- విరహదుఃఖాత్కృశ ఇత్యర్థః- కామీ కాముకః- స యక్షః- కతిచిన్మాసాన్ అష్టౌ మాసానిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ శేషాన్మాసాన్ గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వేతి వక్ష్యమాణత్వాత్ - నీత్వా యాపయిత్వా- ఆషాఢా నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాస్యాషాఢీ॥ సూ॥ నక్షత్రేణ యుక్తః కాల ఇత్యణ్- ఆషాఢీ పౌర్ణమాస్యస్మిన్మాస ఇత్యాషాఢో మాసః॥ సూ॥ సాస్మిన్పౌర్ణమాసీతి సంజ్ఞాయామిత్యణ్- తస్య ఆషాఢమాసస్య ప్రథమదివసే ఆద్యవాసర ఇత్యర్థః- ఆశ్లిష్టసానుం ఆక్రాంతతటం - వప్రక్రీడా ఉత్ఖాతకేళయః॥ స॥ ఉత్ఖాతకేళిశ్శృంగాద్యైర్వప్రక్రీడా నిగద్యత ఇతి శబ్దార్ణవే- తాసు పరిణతః తిర్యగ్దంతప్రహారీ తు గజః పరిణతో మత ఇతి హలాయుధః - స చాసౌ గజశ్చ స ఇవ ప్రేక్షణీయో దర్శనీయః- తం మేఘం దదర్శ- గజప్రేక్షణీయమిత్యత్ర ఇవ శబ్దలోపాల్లుప్తోపమా- కేచిదాషాఢస్య ప్రథమదివస ఇత్యత్ర ప్రత్యాసన్నే నభసీతి వక్ష్యమాణ నభోమాస ప్రత్యాసత్త్యర్థం ప్రశమదివస ఇతి పాఠం కల్పయంతి - తదసంగతం - ప్రథమాతిక్రమణే కారణాభావాత్ - నభోమాసప్రత్యాసత్త్యర్థమిత్యుక్తమితి చేన్న - ప్రత్యాసత్తిమాత్రస్య స్వమాసప్రత్యాసత్త్యైవ దివసస్యాప్యుపపత్తేరత్యంతప్రత్యాసత్తేరుపయోగాభావేనావివక్షితత్వాత్ - వివక్షితత్వే వా-

౩॥ తస్యస్థిత్వాకథమపిపురఃకౌతుకాధానహేతోరంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరోరాజరాజస్యదధ్యౌ॥ మేఘాలోకేభవతిసుఖినోప్యన్యథావృత్తిచేతఃకంఠాశ్లేషప్రణయినిజనేకింపునర్దూరసంస్థే॥ ౪ ॥ ప్రత్యాసన్నే

స్వపక్షేప్రశమదివసాంతిమచతుర్థే మేఘదర్శనకల్పనాయాంప్రమాణాభావేనతదసంభవాత్ - ప్రత్యుతశాస్త్రస్యతత్పక్షఏవకుశలః - సందేశస్య భావ్యనర్థప్రతీకారార్థస్య పురతఏవానుష్ఠానంయుక్తంభవేదిత్యుపయోగసిద్ధిః-నమాన్మత్తస్యనాయంవివేకఇతిచేన్న - ఉన్మత్తస్యానర్థప్రతీకారారంభప్రతిపత్తిరపీతి-సందేశఏవమాభూత్ - తథాచ-కావ్యారంభఏవప్రతిబద్ధస్స్యాదిత్యలంమూలచ్ఛేదినాపాండిత్యప్రకర్షః-కథంతర్హి ॥ శ్లో ॥శాపాంతోమేభుజగశయనాదుత్థితేశార్ఙ్గపాణావిత్యాదినాభగవత్ప్రబోధావధికస్యశాపస్యమాసచతుష్టయావశిష్టత్వోక్తిః - శయనైకాదశీమారభ్యోత్థానైకాదశీపర్యంతం తం మాసచతుష్టయంభవతి ॥ దశదివసాధిక్యాదితిచేన్న - స్వపక్షేకథంసా-వింశతిదివసన్యూనత్వాదితిసంతోష్టవ్యం - తస్మాదీషద్వైషమ్యాన్న-వివక్షితమితిసుష్ఠూక్తంప్రథమదివసఇతి.

౩॥తస్యేతి ॥ రాజానోయక్షః॥ని॥రాజాప్రభౌనృపేచంద్రేయక్షేక్షత్రియశక్రయోరితివిశ్వః - రాజ్ఞాంరాజారాజరాజఃకుబేరః ॥ ని ॥ రాజరాజోధనాధిపఇత్యమరః॥ సూ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్ -తస్యానుచరోయక్షః - అంతర్బాష్పఃధీరోదాత్తత్వాదంతస్స్తంభితాశ్రుస్సన్-కౌతుకాధానహేతోరభిలాషోత్పాదనకారణస్య॥ ని ॥ కౌతుకంచాభిలాషేస్యాదుత్సవేనర్మహర్షయోరితివిశ్వః - తస్యమేఘస్య- పురఃఅగ్రే-కథమపిగరీయసాప్రయత్నేనేత్యర్థః॥ ని ॥జాతహేతువివక్షాయామాస్యాదికథమవ్యయం - కథమాదితథాప్యంతంయత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం - స్థిత్వాచిరందధ్యౌచింతయామాస - మనోవికారోపశమనపర్యంతమిత్యర్థః - వికారహేతుమాహ-మేఘేతి -తథాహిమేఘాలోకేమేఘదర్శనేసతి-సుఖినోపిప్రియాజనసంగతస్యాపి - చేతశ్చిత్తం -అన్యథాభూతావృత్తిర్వ్యాపారోయస్యతదన్యథావృత్తి- భవతి - వికృతిమాపద్యతఇత్యర్థః- కంఠాశ్లేషప్రణయి

నభసి దయితాజీవితాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ ప్రవృత్తిం। స ప్రత్యగ్రైః కుటజకుసుమైః కల్పితార్ఘాయ తస్మై ప్రీతః ప్రీతిప్రముఖవచనం స్వాగతం వ్యాజహార।

నికంఠాలింగనార్థిని- జనే- దూరేసంస్థా స్థితిర్యస్య తస్మిన్ దూరసంస్థే దూరస్థే సతి - కింపునః సుఖినోఽప్యేవంకిల - విరహిణస్తు కిం వక్తవ్యమిత్యర్థః - విరహిణాం మేఘదర్శనం కామాదివికారోద్దీపనమితి భావః - అత్రార్థాంతరన్యాసాలంకారః - తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ జ్ఞేయస్సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన- తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తున ఇతి॥౩॥ అథ సమాహితాంతఃకరణః కిం కృతవానిత్యత్రాహ॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి ॥ స యక్షః యశ్చిరం దధ్యౌ స ఇత్యర్థః - నభసి శ్రావణమాసే॥ ని ॥ నభాః శ్రావణికో నభా ఇత్యమరః- ప్రత్యాసన్నే ఆషాఢానంతర్యాత్సన్నికృష్టే సతి-దయితాజీవితాలంబనార్థీ సన్ - వర్షాకాలస్య విరహిదుస్సహత్వాత్ - ఉత్పన్నప్రతీకారాదనర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన - ప్రాగేవ ప్రియాప్రాణధారణోపాయం చికీర్షుస్సన్నిత్యర్థః- జీవస్య జీవనస్య మూతః పుటబంధో జీమూతః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన జీమూతేన జలధరేణ- ప్రయోజ్యేన - స్వకుశలమయీం స్వక్షేమప్రధానాం - ప్రవృత్తిం వార్తాం॥ ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - హారయిష్యన్ ప్రాపయిష్యన్॥ సూ॥ లృట్ శేషే చేతి చకారాత్ క్రియార్థక్రియోపపదేత్యాదినా లృట్ప్రత్యయః - జీవనార్థం కస్మై జీవనప్రదే నైవ కారయితవ్యమితి భావః॥సూ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామితి కర్మసంజ్ఞావికల్పాత్పక్షే కర్తరి తృతీయా - ప్రత్యగ్రైరభినవైః - కుటజకుసుమైః గిరిమల్లికాభిః॥ని॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః - కల్పితార్ఘాయ కల్పితోఽనుష్ఠితోఽర్ఘః పూజావిధిర్యస్య తస్మై కల్పితార్ఘాయ॥ ని ॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః - తస్మై జీమూతాయ - వా॥ క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ప్రీతిప్రముఖాని ప్రీతిపూర్వకాణి వచనాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ప్రీతిప్రముఖవచనం యథా తథా - శోభనమాగతం స్వాగతం- వచనం- ప్రీతస్సన్

౩॥ తస్యస్థిత్వాకథమపిపురఃకౌతుకాధానహేతో రంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరో రాజరాజస్యదధ్యౌ॥ మేఘాలోకేభవతిసుఖినోఽప్యన్యథావృత్తి చేతఃకంఠాశ్లేషప్రణయినిజనేకింపునర్దూరసంస్థే॥ ౩ ॥ ప్రత్యాసన్నే

స్వాపత్యుపప్రశమదివసాంతిమతుణే మేఘదర్శనకల్పనాయాం ప్రమాణాభావేన తదసంభవాత్ - ప్రత్యుత్తాస్మత్పత్యుపవకుశలః - సందేశస్య భావ్యనర్థప్రతీకారార్థస్య పురత ఏవానుష్ఠానం యుక్తం భవేదిత్యుపయోగసిద్ధిః - ననూన్మత్తస్యాయం వివేక ఇతి చేన్న - ఉన్మత్తస్య నానర్థప్రతీకారారంభప్రతిపత్తిరపీతి సందేశ ఏవ మాభూత్ - తథా చ - కావ్యారంభ ఏవ ప్రతిబద్ధస్స్యాదిత్యహో మూలచ్ఛేదీ తవ పాండిత్యప్రకర్షః - కథం తర్హి ॥ శ్లో ॥ శాపాంతో మే భుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణావిత్యాదినా భగవత్ప్రబోధావధికస్య శాపస్య మాసచతుష్టయావశిష్టత్వోక్తిః - శయనైకాదశీమారభ్యోత్థానైకాదశీపర్యంతం మాసచతుష్టయం భవతి ॥ దశదివసాధిక్యాదితి చేన్న - స్వాపత్యుపకథం సా - వింశతిదివసన్యూనత్వాదితి సంతోష్టవ్యం - తస్మాదీషద్వైషమ్యమవివక్షితమితి సుష్ఠూక్తం ప్రథమదివస ఇతి.

౩॥ తస్యేతి ॥ రాజ్ఞా నోయక్షః ॥ ని ॥ రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియశక్రయోరితి విశ్వః - రాజ్ఞాం రాజా రాజరాజః కుబేరః ॥ ని ॥ రాజరాజో ధనాధిప ఇత్యమరః ॥ సూ ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ - తస్యానుచరో యక్షః - అంతర్బాష్పః ధీరోదాత్తత్వాదంతస్స్తంభితాశ్రుస్సన్ - కౌతుకాధానహేతోరభిలాషోత్పాదనకారణస్య ॥ ని ॥ కౌతుకం చాభిలాషే స్యాదుత్సవే నర్మహర్షయోరితి విశ్వః - తస్య మేఘస్య - పురః అగ్రే - కథమపి గరీయసా ప్రయత్నేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ జాతహేతువివక్షాయామాప్యాదికథమవ్యయం - కథమాది తథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం - స్థిత్వా చిరం దధ్యౌ చింతయామాస - మనోవికారోపశమనపర్యంతమిత్యర్థః - వికారహేతుమాహ - మేఘేతి - తథా హి మేఘాలోకే మేఘదర్శనే సతి - సుఖినోపి ప్రియాజనసంగతస్యాపి - చేతశ్చిత్తం - అన్యథాభూతా వృత్తిర్వ్యాపారో యస్య తదన్యథావృత్తి - భవతి - వికృతిమాపద్యత ఇత్యర్థః - కంఠాశ్లేషప్రణయి

నభసి దయితాజీవితాలంబనార్థీ జీమూతేన స్వకుశలమయీం హారయిష్యన్ ప్రవృత్తిం। స ప్రత్యగ్రైః కుటజకుసుమైః కల్పితార్ఘాయ తస్మై ప్రీతః ప్రీతిప్రముఖవచనం స్వాగతం వ్యాజహార।

నికంఠాలింగనార్థిని- జనే- దూరే సంస్థితిర్యస్య తస్మిన్ దూరసంస్థే దూరస్థే సతి - కింపునః సుఖినోఽప్యేవం కిల - విరహిణస్తు కింవక్తవ్యమిత్యర్థః - విరహిణాం మేఘదర్శనం కామాదివికారోద్దీపనమితి భావః - అత్రార్థాంతరన్యాసాలంకారః- తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ జ్ఞేయస్సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన- తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తున ఇతి॥౮॥ అథ సమాహితాంతఃకరణః కింకృతవానిత్యత్రాహ॥ ప్రత్యాసన్న ఇతి॥ స యక్షః యశ్చిరం దధ్యౌ స ఇత్యర్థః - నభసి శ్రావణమాసే॥ ని॥ నభాః శ్రావణో నభా ఇత్యమరః- ప్రత్యాసన్నే ఆషాఢానంతర్యాత్సన్నికృష్టే సతి-దయితాజీవితాలంబనార్థీ సన్- వర్షాకాలస్య విరహిదుస్సహత్వాత్ - ఉత్పన్న ప్రతీకారావసర్థస్యోత్పత్తిప్రతిబంధ ఏవ వరమితి న్యాయేన -ప్రాగేవ ప్రియాయాః ప్రాణధారణోపాయం చికీర్షుస్సన్నిత్యర్థః- జీవస్య జీవనస్య మూతః పుటబంధో జీమూతః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన జీమూతేన జలధరేణ-ప్రయోజ్యేన - స్వకుశలమయీం స్వక్షేమప్రధానాం - ప్రవృత్తిం వార్తాం॥ ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః - హారయిష్యన్ ప్రాపయిష్యన్॥ సూ॥ లృట్ శేషే చేతి చకారాత్ క్రియార్థక్రియోపపదే త్వాదినా లృట్ప్రత్యయః - జీవనార్థం కర్మ జీవనప్రదేనైవ కారయితవ్యమితి భావః॥ సూ॥ హృక్రోరన్యతరస్యామితి కర్మసంజ్ఞావికల్పాత్ప్రయోక్తరి తృతీయా - ప్రత్యగ్రైరభినవైః - కుటజకుసుమైః గిరిమల్లికాభిః॥ ని॥ కుటజో గిరిమల్లికేతి హలాయుధః - కల్పితార్ఘాయ కల్పితోఽనుష్ఠితోఽర్ఘః పూజావిధిర్యస్య తస్మై కల్పితార్ఘాయ॥ ని॥ మూల్యే పూజావిధావర్ఘ ఇత్యమరః - తస్మై జీమూతాయ- వా॥ క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- ప్రీతిప్రముఖాని ప్రీతిపూర్వకాణి వచనాని యస్మిన్ కర్మణి తత్ప్రీతిప్రముఖవచనం యథా తథా - శోభనమాగతం స్వాగతం- వచనం- ప్రీతస్సన్

౫॥ ధూమజ్యోతిస్సలిలమరుతాంసంనిపాతఃక్వమేఘస్సందేశార్థాః
క్వపటుకరణైః ప్రాణిభిః ప్రాపణీయాః। ఇత్యౌత్సుక్యాదపరిగణయన్
గుహ్యకస్తంయయాచే కామార్తాహి ప్రకృతికృపణాశ్చేతనాచేత
నేషు॥౬॥జాతంవంశేభువనవిదితేపుష్కలావర్తకానాంజానామిత్వాం

వ్యాజహార-కుశలాగమనంపప్రచ్ఛేత్యర్థః-నాథేనత్వత్ర-ప్రత్యాసన్నే
మానసీతిసాధ్యయానేవపాతఃకల్పితఃప్రత్యాసన్నే ప్రకృతిమాపన్నేన
ఇత్యర్థః-యస్తుతేనైవపూర్వాపరవిరోధఃప్రదర్శితఃసోస్మాభిరాషాఢ
స్య ప్రథమదివసఇత్యేతత్పాఠవిప్లవసమాధానేనైవసమాధాయి.

౫॥ ననుచేతనసాధ్యంకర్మకథమచేతనేనకారయితుంప్రవృత్తఇత్యా
శంకవిస్మయమాధత్తే॥ ధూమేతి ॥ధూమశ్చజ్యోతిశ్చ సలిలంచమరు
త్వాయుశ్చతేషాంసన్నిపాతఃసంఘాతోమేఘః- క్వ-అచేతనత్వాత్సం
దేశహరణానర్హః ఇత్యర్థః-పటుకరణైస్సమర్థేంద్రియైః॥ని॥కర
ణంసాధకతమంక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపీత్యమరః - ప్రాణిభిశ్చేతనైః-
॥ని॥ప్రాణీతుచేతనోజన్మీత్యమరః - ప్రాపణీయాఃప్రాపయితుంయో
గ్యాః-సందిశ్యంతఇతిసందేశాః-తఏవార్థాః-క్వ-ఇత్యేవమౌత్సుక్యాత్-
ఇష్టార్థోద్యుక్తత్వాత్ ॥ని॥ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుకఇత్యమరః-అపరిగణ
యన్-అవిచారయన్-గుహ్యకఃయక్షః-తంమేఘం-యయాచే-తథాహి
కామార్తాః - చేతనాశ్చఅచేతనాశ్చచేతనాచేతనాఃతేషువిషయే-ప్ర
కృతికృపణాఃస్వభావదీనాహి-కామాంధానాంయుక్తాయుక్తవివేకశూ
న్యత్వాదచేతనయాచ్ఞానవిరుధ్యతఇత్యర్థః-అత్రమేఘసందేశయోః
విరూపయోర్ఘటనాద్విరూపఘటనారూపోవిషమాలంకారః - తదుక్తం
॥ని॥విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ - విరూపఘటనా
చాసౌవిషమాలంకృతి(స్త్రి)ధేతి- సచార్థాంతరన్యాసానుప్రాణితఇతిత
త్సమర్థకత్వేనైవచతుర్థపాదేతస్యోపన్యాసాత్ .

౬॥ సంప్రతియాచ్ఞాప్రకారమాహ-జాతమితి- హేమేఘత్వాం-
భువనేషువిదితేప్రసిద్ధేభువనవిదితే ॥సూ॥ నిష్ఠేతిభూతార్థేక్తప్రత్య
యః॥సూ॥మతి-బుద్ధీత్యాదినావర్తమానార్థత్వే॥సూ॥క్తస్యచవర్తమా
నే ఇతిభువనశబ్దస్యషష్ఠ్యంతనియమాత్సమాసోనస్యాత్ కేచనపూజా

ప్రకృతిపురుషం కామరూపం మఘోనః। తేనార్థిత్వం త్వయి విధివశాద్దూరబంధుర్గతోఽహం యాచ్ఞా మోఘా వరమధిగుణే నాధమే లబ్ధకామా॥ ౬॥ సంతప్తానాం త్వమసి శరణం తత్పయోద ప్రియాయాస్సందేశం మేహరధనపతి క్రోధవిశ్లేషితస్య। గంతవ్యా తే వసతిరలకా నామ యక్షే

యాంమిళన సె.. తే -పుష్కలావర్తకాః - కేచిత్తు మేఘానాం ముఖ్యాః పుష్కలావర్తకా ఇత్యూచుః. తేషాం - వంశే భువనవిదితే - లోకప్రసిద్ధే జాతమిత్యర్థః - కామరూపం ఇచ్ఛాధీనవిగ్రహం - దుర్గాదిసంచారక్షమమిత్యర్థః - మఘోనః ఇంద్రస్య - ప్రకృతిపురుషం ప్రధానపురుషం - జానామి - తేన తవ - ప్రభుత్వాభిజాత్యాదిగుణయోగిత్వేన హేతునా - విధివశాద్దైవాయత్తత్వాత్ ॥ని॥ విధిర్ధా వేధా దైవే ఇత్యమరః॥ ని ॥ వశ ఆయత్తతా యాం చ వశ ఇచ్ఛాప్రభుత్వయోరితి విశ్వః - దూరేబంధుర్యస్య సః దూరబంధుః - వియుక్తభార్యోఽహం - త్వయ్యర్థిత్వం గతః - నను యాచకస్య యాచ్ఞాభంగే తత్ర దుఃఖం తత్రోపయుజ్యత ఇత్యాశంక్య - దైవాద్యాచ్ఞాభంగేఽపి లాఘవదోషాభావ ఏవ ఉపయోగ ఇత్యాహ - యాచ్ఞేతి - తథాహి - అధిగుణే పుంసి విషయే - యాచ్ఞా మోఘాపి విఫలాపి - వరం ఈషత్ప్రియం - దాతుర్గుణాఢ్యత్వాత్ ప్రియత్వం యాచ్ఞా వైఫల్యాదీషత్ప్రియత్వమితి భావః - అధమే నిర్గుణే - యాచ్ఞా లబ్ధకామాపి - న వరం ఈషత్ప్రియమపి న భవతీత్యర్థః॥ని॥ దైవాద్వృతే వరశ్శ్రేష్ఠే త్రిషు క్లీబం మనాక్ప్రియ ఇత్యమరః - అర్థాంతరన్యాసప్రాణితః ప్రేయోఽలంకారః - తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమితి - ఏతచ్చాద్యపాదత్రయే - చతుర్థపాదస్థేనార్థాంతరన్యాసేనోపజీవితమితి వ్యక్తమేవ.

౭॥ సంతప్తానామితి॥ హే పయోద జలద - త్వం - సంతప్తానామాతపేన ప్రవాసవిరహేణ తాపేన చ సంజ్వరితానాం సంతాపితానాం॥ని॥ సంతాపస్సంజ్వరస్సమావిత్యమరః - శరణం ఆతపఖిన్నానాం పయోదానేన ప్రోషితానాం స్వస్థాన ప్రాపణ యానేన చ రక్షితాసి ॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - తత్ తస్మాత్కారణాత్ - ధనపతేః కుబేరస్య - క్రోధేన విశ్లేషితస్య ప్రియయా వియోజితస్య - మమ - సందేశం వార్తాం

క్షేశ్వరాణాం బాహ్యోద్యానస్థితహరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా॥

ట॥ త్వామారూఢం పవనపదవీముద్గృహీతాలకాంతాః ప్రేక్షిష్యం
తే పథికవనితాః ప్రత్యయాదాశ్వసంత్యః। కస్సన్నద్ధే విరహవిధురాం త్వ
య్యుపేక్షేత జాయాం న స్యాదన్యోఽప్యహమివ జనో యః పరాధీనవృత్తిః

ప్రియాయాః హర- ప్రియాం ప్రతి నయేత్యర్థః - సంబంధసామాన్యే ష
ష్ఠీ- సందేశహరణేనావయోస్సంతాపం నుదేత్యర్థః। కుత్ర స్థానే సా స్థి
తా తత్స్థానస్య వాక్యవ్యావర్తకం తత్రాహ - గంతవ్యేతి- బహిర్భవ
వం బాహ్యం॥ వా॥ బహిర్దేవపంచజనేభ్యశ్చేతి వక్తవ్యమితి ష్యఞ్ప్రత్య
యః- బాహ్యోద్యానే స్థితస్య హరస్య శిరసి యా చంద్రికా తయా ధౌ
తాని నిర్మలాని హర్మ్యాణి ధనికభవనాని యస్యాం సా తథోక్తా- ని॥
హర్మ్యాది ధనినాం వాస ఇత్యమరః- అనేన వ్యావర్తకముక్తం - అల
కా నామ అలకేతి ప్రసిద్ధా - యక్షేశ్వరాణాం వసతిః స్థానం- తే తవ గం
తవ్యా త్వయా గంతవ్యేత్యర్థః॥ సూ॥ కృత్యానాం కర్తరి వేతి షష్ఠీ ......

ట ॥ మదర్థం ప్రవృత్తస్య తవ పథికాంగనాసమాశ్వాసనమాను
షంగికఫలమిత్యాహ - త్వామితి ॥ పవనపదవీమాకాశం ఆరూఢం త్వాం
పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాః ॥ సూ ॥ పథష్ష్కన్నితి ష్కన్ప్రత్యయః - తేషాం
వనితాః ప్రోషితభర్తృకాః - ప్రత్యయాత్ ప్రియాగమనవిశ్వాసాత్
ప్రత్యయోఽధీనశపథజ్ఞానవిశ్వాసహేతుష్విత్యమరః -ఆశ్వసంత్యః ప్రా
ణయవత్యః - పా-ఆశ్వసత్యః ప్రీణంత్యః - శ్వసిధాతోశ్శత్రంతత్వాత్
ఉగితశ్చేతి జీప్ - తథా ఉద్గృహీతాలకాంతాః దృష్టిప్రసారార్థము
న్నమయ్య ధృతాలకాగ్రాస్సత్యః - ప్రేక్షిష్యంతే అత్యుత్కంఠతయా
ద్రక్ష్యంతీత్యర్థః- మదాగమనేన పథికాః కథమాగమిష్యంతీత్యత్రాహ
తథాహి-త్వయి సన్నద్ధే వ్యాపృతే సతి-విరహేణ విధురాం వివశాం - జా
యాం కః ఉపేక్షేత - న కోఽప్యుపేక్షత ఇత్యర్థః - అన్యోఽపి మద్వ్యతిరి
క్తోఽపి యో జనః అహమివ పరాధీనవృత్తిః పరాయత్తజీవికో న స్యాత్ - స్వ
తంత్రస్తు న కోఽప్యుపేక్షత ఇత్యర్థః - ఇత్యర్థాంతరన్యాసాలంకారః-
తదుక్తం॥ శ్లో॥ కార్యకారణసామాన్యవిశేషాణాం పరస్పరం- సమర్థ
నం యత్ర సోఽర్థాంతరన్యాస ఉదాహృత ఇతి....................

౯ ॥ మందంమందంనుదతిపవనశ్చానుకూలో యథాత్వాం వామశ్చాయం
నదతిమధురం చాతకస్తేసగంధః। గర్భాధానక్షణపరిచయాన్నూ
నమాబద్ధమాలాస్సేవిష్యంతే నయనసుభగం ఖేభవంతం బలాకాః॥
౧౦॥ తాంచావశ్యం దివసగణనాతత్పరామేకపత్నీమవ్యాపన్నామ

౯॥ నిమిత్తాన్యపి తే శుభాని దృశ్యంత ఇత్యాహ-మందమిత్యాది-అను
కూలః అనుగుణః పవనో వాయుస్త్వాం-మందమందం అతిమందమిత్యర్థః
అత్ర ప్రకర్షం ద్విరుక్తిః ప్రకారే మేవ ద్విరుక్తిస్సర్వత్ర హిత్యా। సూ॥ ప్రకారే గుణ
వచనస్యేతి ద్విరుక్తియణ్ణే -కర్మధారయవద్భావే, సుబ్లుక్సుం మీ(?)
మితి స్యాత్తదేవాహ వామనః - మందమందమిత్యత్ర ప్రకారార్థ ఇతి
ద్విర్భావః - యథాసదృశం - శాపిఫలానురూపమిత్యర్థః॥ సి॥ యథా
సాదృశ్య యోగ్యత్వవీప్సాస్వర్థానతిక్రమః ఇత్యయాదివః - నుదతి ప్రేర
యతి-అయం - సగంధః సగర్వః - సబంధురితికేచిత్॥ సి॥ గంధో గంధక
ఆమోదే లేశే-సంబంధగర్వయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశః - శ్రేత
వ-వామో వామభాగస్థః॥ సి॥ వామస్తువల్గురమ్యే స్యాత్సవ్యే వామస్తే
తేపి చేతి శబ్దార్ణవే - చాతకః పక్షివిశేషశ్చ - మధురం శ్రావ్యం - నదతి
వ్యాహరతి- ఇదం నిమిత్తద్వయం వర్తతే - వర్తిష్యతే చాపరం నిమిత్త
మిత్యాహ-గర్భేతి-గర్భః కుక్షిస్థజంతుః॥ సి॥ గర్భో-పవరకే న్నౌ గర్భ
కుక్షిస్థజంతౌ చేతియాదవః- తస్యాధానము
త్పాదనం-తదేవ క్షణః ఉత్సవః-సుఖహేతుత్వాదితి భావః॥ సి॥ నిర్వ్యా
పారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణ ఇత్యమరః - తస్మిన్పరిచయాద
భ్యాసాద్ధేతోః - ఖే వ్యోమ్ని - ఆబద్ధమాలాః గర్భాధానసుఖార్థం త్వ
త్సమీపే బద్ధపఙ్క్తయ ఇత్యర్థః-ఉక్తంచ - కర్ణోదయే॥ శ్లో॥ గర్భంబ
లాకాదధతే భ్రయోగాన్నాకే నిబద్ధావళయస్సముత్థాదితి - బలాకాః బ
బలాకాంగనాః - నయనసుభగం దృష్టిప్రియం -భవంతం-నూనం సత్యం
సేవిష్యంతే- అనుకూలవాత చాతకరుత బలాకాదర్శనానాం శుభసూచ
కత్వం శకునశాస్త్రే దృష్టం- తత్తు గ్రంథవిస్తరభయాన్నలిఖితం ....
౧౦ ॥ నచతస్యాః నాశాద్వ్రితస్థలనాద్వానిష్ఫలస్తే ప్రయాస ఇత్యా
హ ॥ తాంచేతి॥ హే మేఘ-దివసానాం వశిష్టదినానాం గణనాయాం తత

విహతగతిర్ద్రక్ష్యసి భ్రాతృజాయాం॥ ఆశాబంధః కుసుమసదృశం ప్రాయశో హ్యంగనానాం సద్యఃపాతి ప్రణయి హృదయం విప్రయోగే రుణద్ధి॥
౧౧॥ కర్తుం యచ్చ ప్రభవతి మహీముచ్ఛిలీంధ్రామవంధ్యాం తచ్ఛ్రుత్వా
తే శ్రవణసుభగం గర్జితం మానసోత్కాః। ఆ కైలాసాద్బిసకిసలయచ్ఛే

ఖ్యానే తత్పరామాసక్తాం॥ ని ॥ తత్పరే ప్రసితాసక్తావిత్యమరః- అతఏవ అవ్యాపన్నామమృతాం శాపావసానే మదాగమనం ప్రత్యాశయా జీవంతీమిత్యర్థః ఏకః పతిర్యస్యాస్తామేకపత్నీం పతివ్రతామిత్యర్థః॥ సూ॥ నిత్యం సపత్న్యాదిష్వితి ఙీప్ నకారశ్చ - భ్రాతుర్మే జాయాం భ్రాతృజాయాం - మాతృవన్నిశ్శంకయా దర్శనీయామిత్యాశయః - తాం మత్ప్రియాం . అవిహతగతిః సఫలగమనస్సన్ -ద్రక్ష్యసి ఆలోకయిష్యసి-తథాహి-ఆశా అతితృష్ణా ॥ ని॥ అశాదిగతితృష్ణయోరితి విశ్వః-బధ్యతే అనేనేతి బంధః బంధనం వృంతమితియావత్ - సైవబంధః - ఆశాబంధః కర్తా- ప్రణయి ప్రేమయుక్తం- అతఏవ- కుసుమసదృశం కుసుమసుకుమారమిత్యర్థః - అతఏవ- విప్రయోగే వియోగే- సద్యఃపాతి సద్యో భ్రంశనశీలమంగనానాం హృదయం జీవితం ॥ ని ॥ హృదయం జీవితే చిత్తే వక్షస్యపి చ మాతకీతి శబ్దార్ణవే - ప్రాయశః ప్రాయేణ- రుణద్ధి ప్రతిబధ్నాతీత్యర్థాంతరన్యాసః..

౧౧ ॥ సంప్రతి తే సహాయసంపత్తిశ్చాస్తీత్యాహ-కర్తుమితి ॥ యద్గర్జితం కర్తృ- మహీముచ్ఛిలీంధ్రాముద్భూతకందళీం ॥ని॥ కందళ్యాం చ శిలీంధ్రాస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే- అతఏవావంధ్యాం సఫలాం చ కర్తుం ప్రభవతి శక్నోతి - శిలీంధ్రాణాం భావిసస్యసంపత్తిసూచకత్వాదితి భావః-తదుక్తం నిమిత్తనిదానే॥ శ్లో॥ కాలాబ్దయోగాదుదితాశ్శిలీంధ్రాస్సంపన్నసస్యాం కథయంతి ధాత్రీమితి -తత్ శ్రవణసుభగం శ్రోత్రసుఖం - లోకస్యేతి శేషః- తే తవ- గర్జితం శ్రుత్వా-మానసోత్కాః మానసే సరస్యున్మనసః ఉత్సుకా ఇతియావత్ ॥ సూ ॥ ఉత్క ఉన్మనా ఇతి నిపాతనాత్సాధుః- కాలాంతరే మానసస్య హిమదుష్టత్వాత్ హిమస్య చ హంసానాం రోగహేతుత్వాత్ అన్యత్రగతాః హంసాః పునర్వర్షాసు మానసమేవ గచ్ఛంతీతి ప్రసిద్ధిః బిసకిసలయానాం మృణాళాగ్రాణాం -

దపాథేయవంతస్సంపత్స్యంతే నభసి భవతో రాజహంసాస్సహాయాః

౧౨॥ ఆపృచ్ఛస్వ ప్రియసఖమముం తుంగమాలింగ్య శైలం వంద్యైః
పుంసాం రఘుపతిపదైరంకితం మేఖలాసు । కాలే కాలే భవతి భవతా యస్య
సంయోగమేత్య స్నేహవ్యక్తిశ్చిరవిరహజం ముంచతో బాష్పముష్ణం
౧౩ । మార్గం తావచ్ఛృణు కథయతస్త్వత్ప్రయాణానురూపం

చ్ఛేదైః శకలైః ఖండైః- పాథేయవంతః పథిసాధు పాథేయం పథి భాష్యం
సూ ॥ పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ ఇతి ఢఞ్ ప్రత్యయః- తద్వంతః సంబల
వంత ఇత్యర్థః- రాజహంసాః హంసవిశేషాః॥ ని॥ రాజహంసాస్తు తే చంచు
చరణైర్లోహితైస్సితా ఇత్యమరః- నభసి వ్యోమ్ని-భవతస్తవ-ఆ కైలాసాత్,
కైలాసపర్యంతం - పదద్వయం చైతత్ - సహాయాః సయాత్రాః॥ని॥
సహాయస్తు సయాత్రస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే. సంపత్స్యంతే భవిష్యంతి
౧౨ ॥ ఆపృచ్ఛస్వేతి-ప్రియం సఖాయం ప్రియసఖం॥ సూ॥ రాజా
హస్సఖిభ్యష్టజితి టచ్ - తుంగమున్నతం-పుంసాం వంద్యైః రఘుపతిప
దైః శ్రీరామపాదన్యాసైః మేఖలాసు కటకేషు॥ ని॥ అథ మేఖలా- శ్రోణి
స్థానే ద్రికటకే కటిబంధన ఇతి యాదవః - అంకితం చిహ్నితం -ఇత్థం ప్రియ
సఖిత్వాత్పవిత్రత్వాచ్చ సంభావనార్హమముం శైలం చిత్రకూటాద్రి
మాలింగ్య- ఆపృచ్ఛస్వ సాధయామీత్యామంత్రణేన సభాజయ॥ని॥ ఆ
మంత్రణ సభాజనే ఆప్రచ్ఛనమిత్యమరః ॥ వా ॥ వా ఆజేను పృచ్ఛో వ్యరు
పసంఖ్యానమిత్యాత్మనేపదం- సఖిత్వం నివర్హతి- కాలే కాలే ప్రతిప్రా
వృట్కాలం-సుహృత్సమాగమనకాలశ్చ గమ్యతే- వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః-
భవతా సంయోగం సంపర్కం - ఏత్య ప్రాప్య- చిరవిరహజముష్ణం- బా
ష్పం ఊష్మాణం నేత్రజలం చ॥ ని॥ బాష్పం నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః- ముం
చతో యస్య శైలస్య - స్నేహవ్యక్తిః ప్రేమావిర్భావో భవతి-స్నిగ్ధా
నాం హి చిరసంగతానాం బాష్పపాతో భవతీతి భావః ....
౧౩॥ సంప్రతి తస్య మార్గం కథయతి-మార్గమితి - హే జలద-తావదిదా
నీం - కథయతో మత్త ఇతి శేషః - త్వత్ప్రయాణస్యానురూపమనుకూలం
మార్గమధ్వానం॥ ని ॥ మార్గోఽధ్వ గమదేమాసే- సౌమ్య ప్రేష్యాన్వేషణే
ష్వపీతి యాదవః- శృణు- తదనుమార్గ శ్రవణానంతరం- శ్రోత్రాభ్యాం

సందేశం మేతదనుజలద శ్రోష్యసి శ్రోత్రపేయం। ఖిన్నఃఖిన్నః శిఖరిషు పదం
న్యస్య గంతాసి యత్ర క్షీణః క్షీణః పరిలఘు పయస్స్రోతసాం చోపయుజ్య॥
౧౪ ॥ అద్రేశ్శృంగం హరతి పవనః కింస్విదిత్యున్ముఖీభిర్దృష్టోత్సాహ
శ్చకితచకితం ముగ్ధసిద్ధాంగనాభిః। స్థానాదస్మాత్సరసనిచుళాదుత్పతో

పేయం పానార్హం - తత్తృష్ణయా శ్రోతవ్యమిత్యర్థః - పేయగ్రహణాత్సం
దేశస్యామృతసామ్యం గమ్యతే - మేమమ - సందేశం వాచికం॥ని॥సం
దేశవాగ్వాచికం స్యాదిత్యమరః - శ్రోష్యసి - యత్ర మార్గే - ఖిన్నఃఖిన్న ఆ
క్షిణ్ణం క్షీణబలస్సన్ ॥ సూ ॥ నిత్యవీప్సయోరితి నిత్యార్థే ద్విర్భావః - శి
ఖరిషు పర్వతేషు - పదం న్యస్య నిక్షిప్య - పునర్బలలాభార్థం క్వచిద్విశ్రా
మ్యేత్యర్థః - క్షీణఃక్షీణః అక్షిణ్ణం కృశాంగస్సన్ - అత్రాపి కృదంతత్వా
త్పూర్వవద్విరుక్తిః - స్రోతసాం పరిలఘు గురుత్వదోషరహితం - ఉపలా
స్ఫాలన భేదితత్వాత్పథ్యమిత్యర్థః - యథాహ బాహటః॥శ్లో॥ఉపలాస్ఫా
లనోత్క్షేపవిచ్ఛేదైః ఖేదితోదకాః - హిమవన్మలయోద్భూతాః పథ్యా
నద్యో భవంత్యమూరితి - పయః పానీయముపయుజ్య శరీరపోషణార్థమ
భ్యవహృత్య చ - గంతాసి గమిష్యసి - గమేర్లుట్ ....
౧౪॥అద్రేరితి॥ పవనో వాయుః - అద్రేశ్చిత్రకూటస్య - శృంగం హరతి కిం
స్విత్ - కింస్విచ్ఛబ్దో వితర్కార్థః చాదిషు పఠ్యతే - ఇతి శంకయా ఉన్ముఖీభిరు
న్నతముఖీభిః॥సూ॥ స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితి ఙీష్ -
ముగ్ధాః కర్మూఢాభిః ॥ని॥ముగ్ధస్సుందరమూఢయోరిత్యమరః - సిద్ధానాం దే
వయోనివిశేషాణాం - అంగనాభిః - చకితచకితం చకితప్రకారం యథాభవ
తి తథా ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - దృష్టోత్సాహో దృష్టసం
రంభస్సన్ - సరసాః సాంద్రాః నిచుళాః స్థలవేతసాః యస్మిన్ తస్మాత్ ॥ ని॥
వానీరే కవిభేదేస్యాన్నిచుళః స్థలవేతసః ఇతి శబ్దార్ణవే - అస్మాత్ స్థానాదా
శ్రమాదుత్పతన్ఖే మార్గే - దిఙ్నాగానాం దిగ్గజానాం - స్థూలా యే హస్తాః క
రాః - తేషామవలేపానాకృష్టాన్ - పరిహరన్ ॥ ని॥ హస్తోనక్షత్రభేదేస్యా
త్కరేభకరయోరపీతి విశ్వః - ఉదఙ్ముఖస్సన్ - అలకాయా ఉదీచ్యత్వాదితి
త్యాశయః - ఖమాకాశం ప్రత్యుత్పతోదఙ్ముఖః - అత్రైవ మర్గాంతరం ధ్వనయ
తి - సరసో రసికః నిచుళో నామ కవిః - కాళిదాససహాధ్యాయీ యో పరాపా

దఙ్ముఖఃఖం దిఙ్నాగానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపా॥

౧౫ ॥ రత్నచ్ఛాయావ్యతికర ఇవ ప్రేక్ష్యమేతత్పురస్తాద్వల్మీకాగ్రా
త్ప్రభవతి ధనుఃఖండమాఖండలస్య । యేన శ్యామం వపురతితరాం
కాంతిమాపత్స్యతే తే బర్హేణేవ స్ఫురితరుచినా గోపవేషస్య విష్ణోః॥

౧౬ ॥ త్వయ్యాయత్తం కృషిఫలమితి భ్రూవికారానభిజ్ఞైః ప్రీతిస్ని

దితానాంకాళిదాస ప్రబంధదూషణానామపరిహర్తా యస్మిన్స్థానే తస్మాత్ స్థానాత్ - ఉదఙ్ముఖో నిర్దోషత్వాదున్నతముఖస్సన్ - పథిదిఙ్నాగాచార్యస్య కాళిదాసప్రతిపక్షస్య - హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాస పూర్వకాణిదూషణాని పరిహరన్ ॥ని॥ అవలేపస్తు గర్వేస్యాల్లేపనే దూషణేపి చేతి విశ్వః-అద్రేరద్రికల్పస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య॥క॥ శృంగం ప్రాధాన్యసాన్వోశ్చేత్యమరః - హరతీతి హేతునా-ముగ్ధైస్సుందరైః సిద్ధైః సారస్వతసిద్ధైర్మహాకవిభిరంగనాభిశ్చ (స్త్రీభిశ్చ) - దృష్టోత్సాహస్సన్ - ఖముత్పతఉచ్చైర్భవేతి స్వప్రబంధమాత్మానం వాప్రతిక్షేపు క్తిరితి॥శ్లో॥ సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీత్యేతన్మృషా యేనజలాశ్రయోపి। స్థిత్వా నుకూలం నిచుళస్య లంతమాత్మానమారక్షతిసింధువేగాదిత్యేతచ్ఛ్లోకనిర్మాణకర్తృత్వాన్నిచుళస్య కవేర్నిచుళసంజ్ఞేత్యాహుః ... ...

౧౫ ॥ రత్నేతి ॥ రత్నచ్ఛాయానాం పద్మరాగాదిమణిప్రభాణాం వ్యతికరో మిశ్రణమివ-ప్రేక్ష్యందర్శనీయం- ఆఖండలస్యేంద్రస్య-ఏతద్ధనుఃఖండం - ఏతదితిహస్తనిర్దేశో వివక్షితః - పురస్తాదగ్రే- వల్మీకాగ్రాత్ వామలూరువివరాత్ ॥ ని ॥ వామలూరుశ్చనాకుశ్చవల్మీకం పుంనపుంసకమిత్యమరః-ప్రభవత్యావిర్భవతి యేనధనుఃఖండేన-తేతవ శ్యామం వపుస్స్ఫురితరుచినా ఉజ్జ్వలకాంతినా - బర్హేణపింఛేన॥ని॥ పింఛబర్హేనపుంసక ఇత్యమరః- గోపవేషస్యవిష్ణోఃగోపాలకృష్ణస్య-శ్యామం వపురివ- అతితరాంకాంతి మాపత్స్యతే ప్రాప్స్యతి

౧౬॥త్వయీతి॥ కృషిర్హలకర్మణః ఫలంసస్యం - త్వయి - అధికరణవివక్షాయాంసప్తమీ - ఆయత్తం అధీనం॥ ని॥అధీనోనిఘ్నఆయత్త ఇత్యమరః-ఇతి హేతోః-ప్రీత్యాస్నిగ్ధైః - అకృత్రిమప్రేమార్ద్రైః

స్నిగ్ధైర్జనపదవధూలోచనైః పీయమానః। సద్యస్సీరోత్కషణసురభి క్షే
త్రమారుహ్యమాలంకించిత్పశ్చాద్వ్రజ లఘుగతిర్భూయఏవోత్తరేణ।
౧౭ ॥ త్వామాసారప్రశమితవనోపప్లవంసాధుమూర్ధ్నా వక్ష్యత్య
ధ్వశ్రమపరిగతంసానుమానామ్రకూటః। నక్షుద్రోపిప్రథమసుకృతాపే

త్యర్థః - భ్రూవికారాణాం భ్రూవిలాసానాం- అనభిజ్ఞైః- పామర
త్వాదితి శేషః - జనపదవధూనాంపల్లీవధూనాం- లోచనైః-పీయమాన
స్సన్ - అతితృష్ణయానిరీక్ష్యమాణస్సన్నిత్యర్థః - మాలం మాలాఖ్యం
క్షేత్రం శైలప్రాయమున్నతస్థలం॥ ని॥ మాలమున్నతభూతలమిత్యుత్పల
మాలాయాం - సద్యస్తత్కాలఏవ- సీరైః హలైరుత్కషణేన-సురభి
ఘ్రాణతర్పణంయథాతథా ఆరుహ్య-తత్రాభివృష్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ సు
రభిర్ఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః - కించిత్పశ్చాద్వ్రజగచ్ఛ-లఘుగతిః
తత్రనివృష్టత్వాత్ క్షిప్రగమనస్సన్॥ ని॥ లఘుక్షిప్రమరంద్రుతమిత్య
మరః - భూయఃపునరప్యుత్తరేణైవఉత్తరమార్గేణైవ - వ్రజగచ్ఛ-
తృతీయావిధానే॥ వా॥ ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయా-య
థాకశ్చిద్బహువల్లభఃకుత్రచిత్ క్షేత్రేకళత్రేగాఢంవిహృత్య॥ని॥ క్షే
త్రంశరీరేకేదారేసిద్ధస్థానకళత్రయోరితివిశ్వః-స్వదాక్షిణ్యభంగభ
యాన్నీచమార్గేణనిర్గత్యపునస్సర్వాధ్యక్షఇవసంచరతితద్వదితిధ్వనిః.

౧౭॥ త్వామితి॥ ఆమ్రాఃచూతాఃకూటేషుశిఖరేషుయస్యసఃఆమ్ర
కూటోనామసానుమాన్పర్వతః॥ ని ॥ ఆమ్రశ్చూతోరసాలోసావిత్యమ
రః-కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగమిత్యమరః-ఆసారోధారావృష్టిః॥ ని ॥ ధా
రాసంపాతఆసారఇత్యమరః - తేన ప్రశమితోవనానాముపప్లవోద
వాగ్నిర్యేనతంకృతోపకారమిత్యర్థః-అధ్వశ్రమేణమార్గాయాసేన-
పరిగతంవ్యాప్తం-త్వాంత్వా- సాధుసమ్యక్-మూర్ధ్నావక్ష్యతివోఢా
వహతేర్లృట్-తథాహి-క్షుద్రఃకృపణోపి॥ని॥ క్షుద్రోదరిద్రేకృపణేనృ
శంసఇతియాదవః-సంశ్రయాయసంశ్రయణాయ-మిత్రేసుహృది॥ని॥ అ
థమిత్రంసఖాసుహృదిత్యమరః-ప్రాప్తే ఆగతే సతి-ప్రథమసుకృతాపే
క్షయాపూర్వోపకారపర్యాలోచనయా- విముఖోనభవతి-యస్తథా
తేన ప్రకారేణఉచ్చైరున్నతస్స ఆమ్రకూటఃకింపునః-విముఖోనభవతి

తే యాసంశ్రయాయ ప్రాప్తే మిత్రే భవతి విముఖః కింపునర్యస్తథోచ్చైః
౧౭ । ఛన్నోపాంతః పరిణతఫలద్యోతిభిః కాననామ్రైస్త్వయ్యారూఢే శిఖరమచలః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే । నూనం యాస్యత్యమరమిథునప్రేక్షణీయామవస్థాం మధ్యే శ్యామః స్తన ఇవ భువశ్శేషవిస్తారపాండుః ॥
౧౮ । స్థిత్వా తస్మిన్వనచరవధూభుక్తకుంజే ముహూర్తం తోయోత్సర్గద్రుతతరగతిస్తత్పరం వర్త్మ తీర్ణః । రేవాం ద్రక్ష్యస్యుపలవిషమే

తికిము వక్తవ్యమిత్యర్థః పతేన ప్రథమావసథే సౌఖ్యలాభాత్ కార్యసిద్ధిరస్తీతి సూచితం - తదుక్తం నిమిత్తనిదానే ॥ శ్లో ॥ ప్రథమావసథే యస్య సౌఖ్యం తస్యాఖిలేధ్వని - శివం భవతి యాత్రాయామన్యథాత్వ శుభం ధ్రువమితి ....

౧౭. ఛన్నేతి ॥ హే మేఘ - పరిణతైః పరిపక్వైః ఫలైః ద్యోతంత ఇతి తథోక్తైః ఆషాఢే వనచూతాః ఫలంతి పచ్యంతే చ మేఘవాతేనేత్యాశయః - కాననామ్రైః వనచూతైః ఛన్నోపాంతః ఆవృతపార్శ్వః - అచలః ఆమ్రకూటాద్రిః స్నిగ్ధవేణీసవర్ణే మసృణకేశబంధసచ్ఛాయే - శ్యామవర్ణ ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ వేణీతు కేశబంధే స్యాజ్జలస్రుతావితి యాదవః - త్వయి శిఖరం శృంగమారూఢే సతి - యస్య చ భావేన భావలక్షణమితి సప్తమీ - మధ్యే శ్యామః - శేషే చ మధ్యాదన్యత్రాపి విస్తారే పరితః పాండుః ॥ ని ॥ హరిణః పాండురః పాండురిత్యమరః - భువః స్తన ఇవ - అమరమిథునానాం ఖేచరాణామితి భావః - ప్రేక్షణీయాం దర్శనీయాం అవస్థాం స్థితిం - యాస్యతి నూనం - మిథునగ్రహణం కామినామేవ స్తనత్వే మోత్ప్రేక్షాసంభవతీతి కృతం - యథా రతిపరిశ్రాంతః కశ్చిత్కామీ కామినీకుచకలశే విశ్రాంత్యై స్వపితి - తద్వద్ఘనాపి ఘనో నాయికాయాః స్తన ఇతి ధ్వనిః........

౧౮ ॥ స్థిత్వేతి ॥ హే మేఘ - వనే చరంతీతి వనచరాః ॥ సూ ॥ తత్పురుషే కృతి బహులమితి బహులగ్రహణాదలుక్ భవతి - తేషాం వధూభిర్భుక్తాః కుంజాః లతాగృహా యస్మిన్ తస్మిన్ - నికుంజకుంజౌ వా క్లీబే లతాదిపిహితోదర ఇత్యమరః - తత్ర తేన యువనివినోదోస్తీత్యర్థః - తస్మిన్నామ్రకూటే ముహూర్తం అల్పకాలం స్థిత్వా - నతు చిరం - కార్యవిరోధాదితి భావః ॥ ని ॥ ముహూర్తమల్పకాలే స్యాద్ఘటికాద్వితయేపి చేతి శబ్దార్ణవే - స్థిత్వా విశ్రే

వింధ్యపాదే విశీర్ణాం భక్తిచ్ఛేదైరివ విరచితాం భూతిమంగే గజస్య ॥
౧౯ ॥ తస్యాస్తిక్తైర్వనగజమదైర్వాసితం వాంతవృష్టిర్జంబూకుంజప్రతిహతరయం తోయమాదాయ గచ్ఛేః । అంతస్సారం ఘన తులయితుం నా-

---

వ్యా-తోయోత్సర్గేణ-తాం వమాసారేత్యుక్తేః వర్షేణ ద్రుతతరగతిః లాఘవగతి-శీఘ్రగమనస్సన్-తత్పరం తస్మాదామ్రకూటాత్ పరమనంతరం వర్త్మ-మార్గం-తీర్ణః అతిక్రాంతః- ఉపలైః పాషాణైః విషమే నిమ్నోన్నతే వింధ్యస్యాద్రేః పాదే ప్రత్యంతపర్వతే॥ని॥ పాదాః ప్రత్యంతపర్వతా ఇత్యమరః-విశీర్ణాం సమంతతో విస్తృమరాం-ఏతేన కస్యాశ్చిదతికాముక్యాః ప్రయతమచరణపాతోపి ధ్వన్యతే- రేవాం నర్మదాం-ని॥ రేవా తు నర్మదా సోమోద్భవా మేఖలకన్యకేత్యమరః-గజస్య అంగే శరీరే-భక్తయః రేఖాః రచనా ఇత్యయోవర్ ॥ని॥ భక్తిస్సేవనే భాగే రచనాయామితి శబ్దార్ణవే-తాసాం ఛేదైః భంగిభిః-విరచితాం భూతిం శృంగారమివ భసితమివ వా॥ని॥భూతిర్మాతంగశృంగారే జాతౌ భస్మని సంపదీతి విశ్వప్రకాశః-ద్రక్ష్యసి-అయమపి మహాన్ నయనకౌతుకలాభ ఇతి భావః.........

౨౦ ॥ తస్యా ఇతి॥ హే మేఘ- వాంతవృష్టిః ఉద్గీర్ణవర్షస్సన్-కృతవమనశ్చ వ్యజ్యతే- వాంతేత్యత్ర ॥సూ॥ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః-తిక్తైస్సుగంధిభిః తిక్తరసవద్భిశ్చ । ని॥తిక్తో రసే సుగంధే చేతి విశ్వః-వనగజమదైః వాసితం సురభితం భావితం చ॥ శ్లో॥ సోమవద్వింధ్యమలయాః గజానాం ప్రభవా నగా ఇతి వింధ్యస్య గజప్రభవత్వాదితి భావః జంబూకుంజైః ప్రతిహతరయం ప్రతిబద్ధవేగం-సుఖపేయమిత్యర్థః-ఏతేన లఘుత్వం కషాయభావనా చ ధ్వన్యతే - తస్యాః రేవాయాః-తోయమాదాయ- గచ్ఛేః వ్రజ - హే ఘన అంతస్సారో బలం యస్య తం త్వాం అనిలః ఆకాశవాయుః శారీరశ్చ గమ్యతే - తులయితుం చలయితుం న శక్ష్యతి శక్తో న భవిష్యతి - తథా హి-రిక్తోంతస్సారశూన్యః సర్వః-లఘుః అగురుః భవతి - ప్రకంప్యో భవతీత్యర్థః- పూర్ణతా సారవత్తా-గౌరవాయ అప్రకంప్యత్వాయ భవతీత్యర్థః - అయమత్ర ధ్వనిః ఆదౌ వమనశోధితస్య ఘనః పశ్చాత్ శేషశోషణాయ లఘుతిక్తకషాయాంబుపానాల్లబ్ధబలస్య న వాతప్రకోపస్స్యాదితి - యథాహ వాహటః ॥ శ్లో॥ కషా

నిలశ్శక్ష్యతి త్వాం రిక్తస్సర్వో భవతి హి లఘుః పూర్ణతా గౌరవాయ॥

౨౧॥ నీపం దృష్ట్వా హరితకపిశం కేసరైరర్ధరూఢై రావిర్భూతప్రథమముకుళాః కందళీశ్చానుకచ్ఛం। జగ్ధ్వారణ్యేష్వధికసురభిం గంధమాఘ్రాయ చోర్వ్యాస్సారంగాస్తే జలలవముచస్సూచయిష్యంతి మార్గం॥

౨౨॥ అంభోబిందుగ్రహణచతురాంశ్చాతకాన్వీక్షమాణాశ్శ్రేణీభూ

యాశ్చ హి మహాన్తస్స్యపి ... లఘవః ... ద్యమాద్యభావా యేని సర్గాత్కపాపహాః - కృశస్తైః క్రమాత్ప్రతిపేయాఽదేం పక్ష్మభో జినః। వాతాదిభిర్ధనాబాధాన్యాదిం ... గినఇతి ....

౨౧॥ నీపమితి॥ సారంగాః పక్షిసారంగాః మతంగజా వా॥ ని॥ సారంగాశ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగజ ఇతి విశ్వః - అర్ధరూఢైః ఏకదేశోద్గతైః కేసరైః కింజల్కైః - హరితం పాలాశవర్ణం కపిశం శ్యామపీతమితి యావత్॥ ని॥ పాలాశో హరితో హరిత్ - శ్యావస్స్యాత్కపిశ ఇతి చామరః - హరితం చ తత్కపిశం చ హరితకపిశం॥ సూ॥ వర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః - నీపం కదంబకుసుమం॥ ని॥ అథ కదంబకే - నీపస్స్యాత్పులకశ్రీమాన్ప్రావృషేణ్యశ్శ్రీహరిప్రియ ఇతి శబ్దార్ణవే- దృష్ట్వా ఖాదిత్వేత్యర్థః - తథా కచ్ఛేషు నూపేషు అనుకచ్ఛం॥ సూ॥ అవ్యయం - విభక్తీత్యాదినా విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావ.॥ ని॥ జలప్రాయమనూపం స్యాత్పుంసి కచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః - ఆవిర్భూతప్రథమా ప్రథమోత్పన్నాః ముకుళాః యాసాం తాః - కందళీః భూకదళీః॥ ని॥ ద్రోణపర్ణీ స్నిగ్ధకందా కందళీ భూకదళ్యపీతి శబ్దార్ణవే- జగ్ధ్వా భక్షయిత్వా చ॥ సూ॥ అదో జగ్ధిర్ల్యప్తి కితీత్యదేర్జగ్ధిరాదేశః అరణ్యేష్వధికసురభిమతిఘ్రాణతర్పణం దగ్ధారణ్యేష్వితి పాఠే ఇదమధికవిశేషణమరవత్తాస్యాత్ కిం తు కందళీశ్చ దృష్ట్వేత్యన్వయో ద్రష్టవ్యః - ఉర్వ్యాః భూమేః-గంధమాఘ్రాయ చ జలలవముచః ఉదకబిందూన్వర్షతస్తే - తవ మార్గం - సూచయిష్యంతి అనుమాపయిష్యంతి - యత్ర యత్ర వృష్టికార్యం నీపకుసుమాదికం దృశ్యతే - తత్ర తత్ర త్వయా వృష్టమితి ద్రష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః ....

౨౨॥ అంభ ఇతి॥ ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాయతే। అంభోబిందూనాం

తాః పరిగణనయా నిర్దిశంతో బలాకాః ॥ త్వామాసాద్య స్తనితసమయే
మానయిష్యంతి సిద్ధాస్సోత్కంపాని ప్రియసహచరీసంభ్రమాలింగితాని
॥ ౨౨ ॥ ఉత్పశ్యామి ద్రుతమపి సఖే మత్ప్రియార్థం యియాసోః కాలక్షే
పం కకుభసురభౌ పర్వతే పర్వతే తే। శుక్లాపాంగైస్సజలనయనైస్స్వా

వర్షోదకబిందూనాం గ్రహణే ॥ శ్లో ॥ సవర్ణం సవహో పతితమంబు నఖాత
కానామితి భూసంస్పృష్టోదకస్య తేషాం రోగహేతుత్వాదంతరాళప
తత్బిందుస్వీకారే చతురాంశ్చాతకాన్ వీక్షమాణాః కౌతుకాత్పశ్యం
తః అశ్రేణయశ్శ్రేణయస్సంపద్యమానా భూతాః - శ్రేణీభూతాః - బద్ధ
పంక్తయః ॥ వా ॥ అభూతతద్భావే చ్విః - కుగతిప్రాదయ ఇతి సమాసః - అథ
వా - అశ్రేణ్యః శ్రేణ్యో భూతాః శ్రేణీభూతాః - అత్రాపి చ్వ్యంతత్వ
వివక్షాయాం పూర్వవత్సమాసః - చ్వ్యర్థమాత్రవివక్షాయాం తు ॥
సూ ॥ శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరితి సమాసః - బలాకాః బిసకంఠికాః - బలా
కా బిసకంఠికేత్యమరః - పరిగణనయా ఏకా ద్వే తిస్రశ్చతస్ర ఇత్యాది
సంఖ్యానేన నిర్దిశంతః హస్తేన దర్శయంతః - సిద్ధాః - స్తనితసమయే
త్వద్గర్జితకాలే - సోత్కంపాని ఉత్కంపసహితాని ఉత్కంపపూర్వ
కాణి - ప్రియసహచరీణాం సంభ్రమేణాలింగితాని ఆసాద్య - స్వయం గ్ర
హాశ్లేషసుఖమనుభూయేత్యర్థః - త్వాం మానయిష్యంతి బహూకరిష్యం
తి - త్వన్నిమిత్తత్వాత్సుఖలాభస్యేతి భావః ....

౨౩॥ ఉత్పశ్యామీతి - హే సఖే హే మేఘ - మత్ప్రియాయా మమ ప్రి
యార్థం యథా తథా - ద్రుతం క్షిప్రం ॥ ని ॥ లఘు క్షిప్రమరం ద్రుతమిత్య
మరః - యియాసోః యాతుమిచ్ఛోః - వ్యా - యాతేస్సన్నంతాదుప్రత్య
యః తే తవ - కకుభైః కుటజకుసుమైః - సురభౌ సుగంధిని ॥ ని ॥ కకుభః కుటజో
ఽర్జున ఇతి శబ్దార్ణవే - పర్వతే పర్వతే ప్రతిపర్వతం ॥ వ్యా ॥ వీప్సా
యాం ద్విర్భావః కాలక్షేపం కాలవిళంబం ॥ ని ॥ క్షేపో విళంబే నిందాయా
మితి విశ్వః - ఉత్పశ్యామి ఉత్ప్రేక్షే - విళంబహేతుం దర్శయన్ ఆశుగమ
నం ప్రార్థయతే - శుక్లేతి - సజలాని సానందబాష్పాణి నయనాని యేషాం
తైః - శుక్లాపాంగైర్మయూరైః ॥ ని ॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ - శుక్లా
పాంగశ్శిఖావళ ఇతి యాదవః - కేకాః స్వవాణీః ॥ ని ॥ కేకావాణీ మ
యూ

గతీకృత్య కేకాః ప్రత్యుద్యాతః కథమపి భవాన్ గంతుమాశువ్యవస్యేత్ ॥
౨౪॥ పాండుచ్ఛాయోపవనవృతయః కేతకైః సూచిభిన్నై ర్నీడారం
భై ర్గృహబలిభుజామాకులగ్రామచైత్యాః। త్వయ్యాసన్నే పరిణత
ఫలశ్యామజంబూవనాంతాః సంపత్స్యంతే కతిపయదినస్థాయిహంసా
దశార్ణాః ॥ ....

మయూరస్యేత్యమరః - స్వాగతీకృత్య స్వాగతవచనీకృత్య - ప్రత్యుద్యా
తః ప్రత్యుద్గతః - కృతాతిథ్య ఇత్యర్థః - భవాన్ - కథమపియథాకథం
చిత్ - ఆశుగంతుం వ్యవస్యేత్ ఉద్యుంజీత - ప్రార్థనే లిఙ్ ॥ సూ॥
శేషే ప్రథమ ఇతి ప్రథమపురుషః శేషస్స్యాదన్యభవత్ప్రయోగే
యుష్మదస్మచ్ఛబ్దవ్యతిరేకాత్ - స్వాగతీకృత్య కేకా ఇత్యత్ర కేకాస్వా
రోప్యమాణస్య స్వాగతవచనత్వస్య ప్రకృతప్రత్యుద్గమనోపయో
గిత్వాత్పరిణామాలంకారః - తదుక్తం అలంకారసర్వస్వే । ఆరోప్య
మాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి.............................

౨౪ ॥ పాండ్విత్ । హే మేఘ - త్వయి ఆసన్నే సన్నికృష్టే సతి ద
శార్ణా నామ జనపదాః - సూచిభిన్నైః సూచిషు ముకులాగ్రేషు భిన్నైః
వికసితైః ॥ సి ॥ కేతకీముకులాగ్రేపి సూచిస్స్యాదితి శబ్దార్ణవే - కేత
కైః కేతకీకుసుమైః - గ్రీష్మకాలావసానే కేతక్యః కుసుమితా భవంతీత్యాశ
యః - తాశ్చ తత్ర బహుళాస్సంతీతి ప్రసిద్ధిః - పాండుచ్ఛాయాః పాం
డువర్ణాః ఉపవనానాం వృతయః కంటకశాఖావరణాని యేషు తే తథో
క్తాః - ప్రాచీనం ప్రాంతతో వృతిరిత్య మరః - తథా - గృహబలిభుజాం కాకా
ది గ్రామ్య పక్షిణాం - నీడారంభైః కులాయనిర్మాణైః ॥ సి ॥ కులాయో నీడ
మ(స్త్రి)యామిత్యమరః - చిత్యా ఇమాని చైత్యాని రథ్యావృక్షాః ॥ సి ॥ చై
త్యమాయతనే బుద్ధబింబే చోద్దేశపాదప ఇతి విశ్వః . ఆకులాని సంకు
లాని గ్రామేషు చైత్యాని యేషు తే తథోక్తాః తథా - పరిణతైః పరిపక్వైః
ఫలైః శ్యామాని యాని జంబూవనాని తై రంతాః రమ్యాః ॥ సి ॥ వృతావవసి
తేరమ్యే సమాప్తావంత ఇష్యత ఇతి శబ్దార్ణవే తథా - కతిపయేష్వేవ దినే
ష్వదివసేష్వస్థాయినో హంసా యేషు తే తథోక్తాః - ఏవంవిధాః - సంప
త్స్యంతే భవిష్యంతి - సూ॥ లోట్లాయువతిస్తోక కతిపయేత్యాదినా కతిపయ
పదస్యోత్తరత్వేపి దినశబ్దస్యోత్తరత్వమస్య శాస్త్రస్య ప్రాయికత్వాత్

తేషాం దిక్షు ప్రథితవిదిశాలక్షణాం రాజధానీం గత్వా సద్యః ఫలమ
వికలం కాముకత్వస్య లబ్ధా। తీరోపాంతస్తనితసుభగం పాస్యసి స్వాదు యస్మా
త్సభ్రూభంగం ముఖమివ పయో వేత్రవత్యాశ్చలోర్మి॥........
నీచైరాఖ్యం గిరిమధివసేస్తత్ర విశ్రామహేతో స్త్వత్సంపర్కా-

టీ ॥ తేషామితి ॥ దిక్షు ప్రథితం ప్రసిద్ధం విదిశేతి లక్షణం నామధే
యం యస్యాస్తాం ॥ ని ॥ లక్షణం నామ్ని చిహ్నే చేతి విశ్వః - తేషాం
దశార్ణానాం సంబంధినీం- ధియంతేస్యామితి ధానీ ॥
సూ ॥ కరణాధికరణయోశ్చేతి ల్యుట్ ॥ వా ॥ కృద్యోగా షష్ఠీ సమ
స్యత ఇతి వాచ్యమితి సమాసః - రాజ్ఞాం ధానీ రాజధానీ- తాం ప్రధానన
గరీం ॥ ని ॥ ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత ఇతి శబ్దార్ణవే- గత్వా
ప్రాప్య - సద్యః కాముకత్వస్య విలాసితాయాః ॥ ని ॥ విలాసీ కాముకః
కామీ స్త్రీపరో రతిలంపట ఇతి శబ్దార్ణవే - అవికలం సమగ్రం ఫలం ప్ర
యోజనం - లబ్ధా ప్రాప్తా భవితాసీతి శేషః - కర్మణి లుట్ - యతః-య
స్మాత్ - స్వాదు మధురం - చలా ఊర్మయో యస్య తచ్చలోర్మి-త
థోక్తం - వేత్రవత్యా నామనద్యాః పయః - సభ్రూభంగం భ్రుకుటియు
క్తం - దశనపీడయేతి భావః - ముఖమివ అధరమివేత్యర్థః - తీరోపాం
తే తటప్రాంతే - యత్ స్తనితం తేన సుభగం యథా తథా - స్తనితశబ్దేన
సీత్కారశబ్దో ధ్వన్యతే ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వముచ్చలితకంఠనాసికం హుంకృతం స
నిమీలితలోచనం ... లక్షణాత్ - పాస్యసి పిబతేర్లృట్ ॥ శ్లో ॥ కామి
నామధరాస్వాదః సురతాదతిరిచ్యత ఇతి శాస్త్రనియమాదితి భావః ....

టీ ॥ నీచైరితి ॥ హే మేఘ - తత్ర విదిశాసమీపే- విశ్రామో విశ్రమః
... ॥ వా ॥ భావే ఘఞ్ప్రత్యయః - స ఏవ హేతుస్తస్య వి
శ్రామహేతోః విశ్రామకారణాత్ విశ్రమార్థమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ షష్ఠీ
హేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ విశ్రామ ఇత్యత్ర ॥ సూ ॥ నోదాత్తోపదేశస్యమాం
తస్యానాచమేరితి పాణినీయే- వృద్ధిప్రతిషేధే- నా విశ్రమో వేతి చాంద్ర
వ్యాకరణే ... వృద్ధివికల్పసిద్ధిః- ప్రౌఢపుష్పైః- ప్రబుద్ధకు
సుమైః - కదంబైః నీపవృక్షైః - త్వత్సంపర్కాత్ పులకాః అస్య సంజా
తాః పులకితః ॥ వా ॥ తారకాదిత్వాదితచ్ ప్రత్యయః - తం పులకితమివ

త్పులకితమివప్రౌఢపుష్పైఃకదంబైః। యఃపణ్య(స్త్రీ)రతిపరిమళోద్గారిభి
ర్నాగరాణాముద్దామాని ప్రథయతిశిలావేశ్మభిర్యౌవనాని॥..............
౨౬॥ విశ్రాంతస్సన్ వ్రజవననదీతీరజాతాని సించన్నుద్యానానాం నవజల
కణైర్యూధికాజాలకాని। గండస్వేదాపనయనరుజాక్లాంతకర్ణోత్ప

సితం - నీచైరిత్యాఖ్యానామయస్యతం - నీచైరాఖ్యం - గిరిం - అధివసేః-
గిరౌవసేరిత్యర్థః॥ సూ॥ ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతి కర్మత్వం - యోనీ
చైగిరిః-పణ్యాః క్రయ్యాః(స్త్రి)యః పణ్య(స్త్రి)యః॥ ని॥ వార(స్త్రీ)
గణికావేశ్యా పణ్యస్త్రీ; రూపాజీవినీతిశబ్దార్ణవే- తాసాం రతిషుయః
పరిమళః గంధవిశేషః॥ ని॥ విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహర ఇ
త్యమరః-తముద్గిరంతీత్యాపి భావయంతీతి తథోక్తాని తైః శిలావేశ్మభిః-
కందరైః నాగరాణాం పౌరాణాం - ఉద్దామాన్యుత్కటాని యౌవనాని
ప్రథయతి ప్రకటయతి - ఉత్కటయౌవనాః స్వచ్ఛందసురతాః పౌరాంగ
నాః - విస్రంభవిహారకాంక్షిణ్యో హ్యత్రాతిభయాన్నిశీథసమయేకం
చనవివిక్తదేశమాశ్రిత్య రమంతే- తచ్చాత్రబహుళమస్తీతి ప్రసిద్ధిః - అ
త్రోద్గారశబ్దో గౌణార్థత్వాత్ సజుగుప్సాపహః ప్రత్యుత కావ్యస్యా
తిశోభాకరఏవ తదుక్తం దండినా॥ శ్లో॥ నిష్ఠ్యూతోద్గీర్ణవాంతాదిగౌణ
వృత్తివ్యపాశ్రయం-అతిసుందరమన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహత ఇతి
౨౬॥ విశ్రాంతఇతి॥ తత్రనీచైర్గిరౌ- విశ్రాంతో విగతాధ్వశ్రమస్సన్
అరణ్యే యాః నద్యః తాసాం తీరేషుజాతాని స్వయంరూఢాని అకృత్రి
మాణీత్యర్థః - వననదీతిపాఠే॥ సూ॥ పుమాన్(స్త్రి)యేత్యేకశేషఃదు
ర్వారః - ఉద్యానానామారామాణాం సంబంధీని - యూథికాజాలకా
నిమాగధీముకుళాని॥ ని॥ అథమాగధీ-గణికాయూథికాంబష్ఠేత్యమరః॥
॥ని॥ కోరకజాలకకలికాకుట్మలముకుళానితుల్యానీతి హలాయుధః-నవజ
లకణైః నూతనాంబుబిందుభిః-సించన్నార్ద్రీకుర్వన్-అత్ర సించతేరా
ర్ద్రీకరణార్థత్వాత్ ద్రవద్రవ్యస్య కరణత్వం-యత్రతుక్షరణమర్థః
తత్ర ద్రవద్రవ్యస్యకర్మత్వం-యథా॥ శ్లో॥ రేతస్సిక్త్వాకుమారీషు-సుఖై
ర్నిషించంతమివామృతంత్వా చిత్యాది-పవంకిరత్యాదీనామపి॥ శ్లో॥ రజః
కిరతిమారుతః-అవాకిరన్వయోవృద్ధాస్తంలాజైఃపౌరయోషితఇత్యా

లూనానాంఛాయాదానాత్ క్షణపరిచితః పుష్పలావీముఖానాం॥..........

శ్లో ॥ వక్రః పంథా యదపి భవతః ప్రస్థితస్యోత్తరాశాం సౌధోత్సంగ
ప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయిన్యాః। విద్యుద్దామస్ఫురితచకితైస్తత్ర
పౌరాంగనానాం లోలాపాంగైర్యది న రమసే లోచనైర్వంచితస్స్యాః ॥..........

శ్లో ॥ వీచిక్షోభస్తనితవిహగశ్రేణికాంచీగుణాయాః సంసర్పంత్యాః

దిష్పర్థభేదాశ్రయణేన రజోలాజాదీనాం కర్మత్వకరణత్వే వేదితవ్యే - తథా గండయోః కపోలయోః స్వేదస్యాపనయనేన ప్రమార్జనేన యా రుజా పీడా తస్యాః ॥ భిదాదిత్వాదఙ్ ॥ ... తయా క్లాంతాని మ్లానాని కర్ణోత్పలాని యేషాం తేషాం - పుష్పాణి లునంతీతి పుష్పలావ్యః - పుష్పావచాయికాః స్త్రియః కర్మణ్యణ్ ॥సూ॥ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - తాసాం ముఖాని తేషాం ఛాయాంగాః అనాతపస్య దానాత్ - కాంతిదానం చ ధ్వన్యతే ॥ని॥ ఛాయా త్వనాతపే కాంతౌ ప్రతిబింబార్కభార్యయోరిత్యమరః - కాముకదర్శనాత్కామినీనాం ముఖవికాసో భవతీతి భావః - క్షణపరిచితః క్షణసంసృష్టస్సన్ న తు చిరం కార్యవిలంబనాత్ వ్రజ గచ్ఛ -..........

టీ ॥ వక్ర ఇతి ॥ ఉత్తరాశాముదీచీం దిశం ప్రతి ప్రస్థితస్య భవతః - పంథాః - ఉజ్జయినీమార్గః - వక్రో యదపి దూరో యద్యపీత్యర్థః - వింధ్యాదుత్తరవాహిన్యా నిర్విన్ధ్యాయాః ప్రాగ్భాగే కియత్యపి మార్గే స్థితత్వాదుజ్జయిన్యా ఉత్తరాపథస్తు నిర్విన్ధ్యాయాః పశ్చిమ ఇతి పథో వక్రత్వం - తథాప్యుజ్జయిన్యాః విశాలానగరస్య ॥ ని॥ విశాలోజ్జయినీ సమే ఇత్యమరశేషః - సౌధానాముత్సంగేషూపరిభాగేషు ప్రణయః పరిచయః ॥ని॥ ప్రణయస్స్యాత్పరిచయే యాఞ్చాయాం సౌహృదేపి చేతి యాదవః - తస్య విముఖః పరాఙ్ముఖః - మాస్మభూః నభవేత్యర్థః ॥సూ॥ స్మోత్తరే లఙ్చేతి చకారాదాశీరర్థే లుఙ్ ॥ సూ॥ నమాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః - యత్రోజ్జయిన్యాం - విద్యుద్దామ్నాం విద్యుల్లతానాం స్ఫురితేభ్యః - స్ఫురణేభ్యః - చకితైః - భీతైః - లోలాపాంగైః చలత్కటాక్షైః - పౌరాంగనానాం లోచనైర్నయనైర్నరమసే యదివం చితః ప్రతారితస్స్యాః - జన్మవైఫల్యం భవేదిత్యర్థః..........

శ్లో ॥ సంప్రత్యుజ్జయినీం గచ్ఛతస్తస్య మధ్యే మార్గం నిర్విన్ధ్యా

స్ఖలితసుభగం దర్శితావర్తనాభేః । నిర్విన్ధ్యాయాః పథి భవ రసాభ్యన్తరః సన్నిపత్య స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమో హి ప్రియేషు ॥ ౩౦ ॥ వేణీభూతప్రతనుసలిలా సా త్వతీతస్య సిన్ధుః పాణ్డుచ్ఛాయా తటరుహతరుభ్రంశిభిర్జీర్ణపర్ణైః । సౌభాగ్యం తే సుభగ విరహా

థ్యా సంబన్ధమాహ - వీచీతి - హే సఖే - పథి ఉజ్జయినీమార్గే - వీచిక్షోభేన తరంగచలనేన స్తనితా - ముఖరా - వ్యా - కర్తరి క్తః - విహగానాం హంసాదీనాం పఙ్క్తిః శ్రేణిరేవ కాఞ్చీగుణో యస్యాస్తస్యాః - స్ఖలితేనోపస్ఖలనేన మదస్ఖలితేన చ సుభగం యథా తథా - సంసర్పన్త్యాః ప్రవహన్త్యాః గచ్ఛన్త్యాశ్చ - తథా దర్శితః ప్రకటిత ఆవర్తో ఽమ్భసాం భ్రమ ఏవ నాభిర్యస్యాస్తస్యాః ॥ ని॥ స్యాదావర్తో ఽమ్భసాం భ్రమ ఇత్యమరః - నిష్క్రాన్తా విన్ధ్యాన్నిర్విన్ధ్యా నామ నదీ ॥ సూ॥ నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యేతి సమాసః ॥ సూ॥ ద్విగుప్రాప్తాపన్నేత్యాదినా పరవల్లింగతా ప్రతిషేధః - తస్యాః నద్యాః - సన్నిపత్య సంగత్య - రసో జలమభ్యన్తరే యస్య సః - అన్యత్ర రసేన శృంగారేణాభ్యన్తరో భవ అన్తరంగో భవ - సవర్ణాదారసమనుభవేత్యర్థః ॥ ని॥ శృంగారాదౌ జలే వీర్యే సువర్ణే విషశుక్లయోః ॥ తిక్తాదావన్యేత్యేవ నిర్యాసే పారదే ధ్వనౌ - ఆస్వాదే బ్రహ్మణి రస ఇతి శబ్దార్ణవే - నను తత్ప్రార్థనామన్తరేణ కథం తత్రానుభవ ఇత్యత ఆహ - స్త్రీణామితి స్త్రీణాం ప్రియేషు విషయే విభ్రమో విలాస ఏవ - ఆద్యం ప్రణయవచనం ప్రార్థనావాక్యం హి - లోకే స్త్రీణామేష స్వభావో యద్విలాసైరేవ తాగ ప్రకాశనం నతు కణ్ఠత ఇతి భావః - విభ్రమశ్చాత్ర నాభిసందర్శనాదిరుక్త ఏవ ....

౩౦ ॥ నిర్విన్ధ్యాం ప్రత్యేవమాహ ॥ వేణీతి ॥ అ వేణీ వేణీభూతం వేణ్యాకారం ప్రతను సూక్ష్మం చ సలిలం యస్యాః సా తథోక్తా - అన్యత్ర వేణీభూతకేశపాశేతి చ ధ్వన్యతే - రుహన్తీతి రుహాః - వ్యా - ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - తటే రుహాః రూఢాః యే తరవస్తేభ్యో భ్రశ్యన్తీతి తథోక్తైః - జీర్ణపర్ణైః శుష్కపత్రైః - పాణ్డువర్ణా - అత ఏవ - హే సుభగ విరహావస్థయా పూర్వోక్త ప్రకారయా కరణేనాతీతస్య పతా

వస్థయా వ్యంజయంతీ కార్శ్యం యేన త్యజతి విధినా స త్వయైవోపపాద్యః
౩౦॥ ప్రాప్యావంతీనుదయనకథాకోవిదగ్రామవృద్ధాన్ పూర్వోద్దిష్టామ
నుసర పురీం శ్రీవిశాలాం విశాలాం । స్వల్పీభూతే సుచరితఫలే స్వర్గిణాం

వంతం కాలమతీత్య గతస్య ప్రోషితస్యేత్యర్థః - తేన వ-సౌభాగ్యం సు
భగత్వం॥సూ॥హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్య చేత్యుభయపద
వృద్ధిః-వ్యంజయంతీ ప్రకాశయంతీ-సఖలు సుభగో యమంగనాః కామ
యంత ఇతి భావః-నాపూర్వోక్తా సింధుర్నదీ నిర్వింధ్యాఖ్యా॥ని॥ స్త్రీ న
నద్యాం నా నదే సింధుర్దేశభేదేంబుధౌ గజ ఇతి వైజయంతీ- యేన విధినా
వ్యాపారేణ-కార్శ్యం త్యజతి-స విధిః త్వయైవోపపాద్యః సంపాద్యః
కర్తవ్య ఇత్యర్థః - సచ విధిరేకత్ర వృష్టిరన్యత్ర సంభోగః తదభావని
బంధనత్వాత్కార్శ్యస్యేతి భావః- ఇయం పంచమీ మదనావస్థా ఉక్తం
చ రతిరహస్యే । శ్లో ॥నయనప్రీతిః ప్రథమం చిత్తాసంగస్తతోథ సంక
ల్పః-నిద్రాచ్ఛేదస్తనుతా విషయనివృత్తిస్త్రపానాశః - ఉన్మాదో మూ
ర్ఛా మృతిరిత్యేవం స్మరదశా దశైవ స్యుః-తాసు తితస్యేతి పాతమా
శ్రిత్య సింధునామ నద్యంతరమితి వ్యాఖ్యానం తు సింధునామ కశ్చిన్న
దః కాశ్మీరదేశే స్తి నదీ తు న త్రాపి నాస్తీత్యుపేక్ష్యమిత్యాచక్షతే........

౩౧ । ప్రాప్యేతి ॥ విదంతీతి విదాః ॥ వ్యా॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్య
యః-ఓకసః వేద్యస్థానస్య విదాః-కోవిదాః॥ వ్యా॥ఓకారలోపస్తు పృషో
దరాదిత్వాత్సాధుః- ఉదయనస్య వత్సరాజస్య కథానాం వాసవదత్తా
పహరణాద్యుపాఖ్యానానాం కోవిదాస్తత్త్వజ్ఞాః గ్రామేషు
వృద్ధాః యేషు తాన్-అవంతీన్నామ జనపదాన్ ప్రాప్య తత్ర పూర్వోద్ది
ష్టాం పూర్వోక్తాం॥శ్లో॥సౌధోత్సంగప్రణయవిముఖో మాస్మభూరుజ్జయి
న్యా ఇత్యుక్తామిత్యర్థః॥శ్రీవిశాలాం సంపద్విశాలాం॥ని॥ శోభాసంపత్తి
పద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీరివ కథ్యత ఇతి హలాయుధః- విశాలాం పురీముజ్జయినీం
॥ విశాలోజ్జయినీ సమే ఇత్యమరశేషః- అనుసర వ్రజ కథమివ స్థితాం సు
చరితఫలే పుణ్యఫలే స్వర్గోపభోగలక్షణే -స్వల్పీభూతే అల్పావశిష్టే
సతీత్యర్థః-గాంఇలాం గతానాం॥ని॥గౌరిలా కుంభినీ క్షమేత్యమరః-పున

గాంగతానాం శేషైః పుణ్యైర్హృతమివ దివః కాంతిమత్ఖండమేకం ॥
౩౧॥ దీర్ఘీకుర్వన్పటుమదకలం కూజితం సారసానాం ప్రత్యూషేషు స్ఫు
టితకమలామోదమైత్రీకషాయః । యత్ర స్త్రీణాం హరతి సురతగ్లాని

పి భూలోకభాజామిత్యర్థః- స్వర్గిణాం స్వర్గం గతానాం జనానాం- శేషై
ర్భుక్తావశిష్టైః పుణ్యైః సుకృతైః- హృతమానీతం- స్వర్గాద్భోగానుష్ఠిత
కర్మశేషాణాం- స్వర్గవాసస్యావశ్యంభావిత్వాదితి భావః- కాంతిర
స్యాస్తీతి కాంతిమత్ ఉజ్జ్వలం సారభూతమిత్యర్థః- ఏకం ముఖ్యం- యు
ద్భా-భుక్తాదన్యత్ ॥సి॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః- దివః స్వర్గస్య
ఖండమివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా- ఏతేనాతిక్రాంతసకలభూలోకనగర
సౌభాగ్యసారవత్త్వముజ్జయిన్యా వ్యజ్యతే ....
౩౧॥ దీర్ఘీకుర్వన్నితి॥ యత్ర విశాలాయాం- ప్రత్యూషేష్వహర్ముఖే
షు॥సి॥ ప్రత్యూషోహర్ముఖం కల్యమిత్యమరః- పటు ప్రస్ఫుటం మదకలం మ
దేనావ్యక్తమధురం॥సి॥ ధ్వనౌ తు మధురాస్ఫుటే। కల ఇత్యమరః- సారసా
నాం పక్షివిశేషాణాం॥సి॥ సారసో మైథునీ కామీ గోనర్దః పుష్కరాహ్వ
య ఇతి యాదవః - యద్వా -సారసానాం హంసానాం ॥సి॥ చక్రాంగస్సా
రసో హంస ఇతి శబ్దార్ణవే- కూజితం రుతం- దీర్ఘీకుర్వన్ సంతానయన్ని
త్యర్థః- యావద్వాతస్తావచ్ఛబ్దానువృత్తేరితి భావః- ఏతేన ప్రియత
మస్య చాటువాక్యానుసారి క్రీడాపక్షికూజితం దీర్ఘీకుర్వన్న విచ్ఛిన్నీకు
ర్వన్నితి చ గమ్యతే స్ఫుటితానాం వికసితానాం కమలానామామో
దేన పరిమళేన సహ మైత్ర్యా సంసర్గేణ కషాయస్సురభిః॥సి॥ రాగద్ర
వ్యే కషాయోస్త్రీ నిర్యాసే సౌరభే రస ఇతి యాదవః- అన్యత్ర విమర్ద
గంధీత్యర్థః॥సి॥ విమర్దోత్థే పరిమళో గంధే జనమనోహరే- ఆమోద
స్సోతినిర్హారీత్యమరః- అంగానుకూలః మాంద్యాత్సుఖస్పర్శః- అన్య
త్ర గాఢాలింగనదత్తగాత్రసంవాహన ఇత్యర్థః- భవభూతినాచోక్తం
శ్లో॥ అశిథిలపరిరంభైర్దత్తసంవాహనానామితి- సంవాహ్యంతే చ సుర
తశ్రాంతాః ప్రియైర్యువతయ ఇతి భావః- కవిరేవ వక్ష్యతి- సంభోగాంతే
మమ సముచితో హస్తసంవాహనానామితి- శీప్రానామ తత్రత్యా కాచి

మంగానుకూలశ్శిప్రావాతః ప్రియతమ ఇవ ప్రార్థనాచాటుకారః ॥

33 ॥ హారాంస్తారాంస్తరళఘుటికాన్కోటిశశ్శంఖశుక్తీః శష్పశ్యామాన్మరకతమణీనున్మయూఖప్రరోహాన్ । దృష్ట్వా యస్యాం విపణిరచితాన్విద్రుమాణాంచ భంగాన్సంలక్ష్యంతే సలిలనిధయస్తోయమాత్రావ

గ్నాదిః । స్యాః - వాతః శిప్రావాతః శిప్రా గ్రహణం శైత్యద్యోతనార్థం - ప్రార్థనా సురతయాచ్ఞా తత్ర చాటూని కరోతీతి తథోక్తః - పునస్సురతార్థం ప్రియవచనప్రయోక్తేత్యర్థః ॥ వ్యా ॥ కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః ॥ ప్రియః ప్రేమవల్లభ ఇవ స్త్రీణాం సురతగ్లానిం పూర్వరతిఖేదం - హరతి నయతి - చాటూక్తిభిర్విస్మృతపూర్వరతిఖేదాః స్త్రియః ప్రియతమప్రార్థనాం సఫలయంతీతి భావః - ప్రార్థనాచాటుకారః ఖండితనాయికాప్రసాదనేతేతి వ్యాఖ్యానే సురతగ్లానిహరణమేవ న సంభవతి తస్యాః పూర్వం సురతాభావాత్ - పశ్చాత్తనసురతగ్లాని హరణం తు నేదానీంతనకోపశమనార్థచాటువచనసాధ్యమిత్యపేక్షైవోచితా వివేకినాం ॥ శ్లో ॥ జ్ఞాతేऽన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే ....

33 ॥ ఇతః పరం ప్రక్షిప్తమపి శ్లోకత్రయం వ్యాఖ్యాయతే ॥ హారానితి ॥ యస్యాం విశాలాయాం - కోటిశః విపణిషు పణ్యవీథికాసు ॥ ని ॥ విపణిః పణ్యవీథికేత్యమరః - రచితాన్ ప్రసారితాన్ - ఇదం చ విశేషణం యథాలింగం సర్వత్ర సంబధ్యతే - తారాన్ - శుద్ధాన్ ॥ ని ॥ తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తు తే శుద్ధమౌక్తిక ఇతి విశ్వః - తరళఘుటికాన్ మధ్యమణిభూతమహారత్నాన్ ॥ ని ॥ తరళో హారమధ్యగ ఇత్యమరః ॥ ని ॥ పిండే మణౌ మహారత్నే ఘుటికా బద్ధపారద ఇతి శబ్దార్ణవే - హారాన్ముక్తావళీః - తథా కోటిశః - శంఖాన్ కంబూంశ్చ శుక్తీః ముక్తాస్ఫోటాంశ్చ శంఖశుక్తీః ॥ ని ॥ ముక్తాస్ఫోట స్త్రియాం శుక్తిః శంఖస్స్యాత్ కంబుర స్త్రియామిత్యమరః - శష్పః బాలతృణం ॥ ని ॥ శష్పం బాలతృణం ఘాస ఇత్యమరః - తద్వచ్ఛ్యామాన్ - ఉన్మయూఖప్రరోహాన్ ఉద్గతరశ్మ్యంకురాన్ - మరకతమణీన్ గారుత్మతాన్ - తథా విద్రుమాణాం భంగాన్ ప్రవాళఖండాంశ్చ - దృష్ట్వా - సలిలనిధయః సముద్రాః - తోయమాత్రమవశేషో యేషాం తే తథో

శేషః । ౩౪ । ప్రద్యోతస్య ప్రియదుహితరం వత్సరాజోఽత్ర జహ్రే హైమం తాళద్రుమవనమభూదత్ర తస్యైవ రాజ్ఞః । అత్రోద్భ్రాంతః కిల నలగిరిః స్తంభముత్పాట్య దర్పాదిత్యాగంతూన్రమయతి జనో యత్ర బంధూనభిజ్ఞః ॥ ౩౫ । పత్రశ్యామా దినకరహయస్పర్ధినో యత్ర వాహాః శైలోదగ్రాస్త్వమివ కరిణో వృష్టిమంతః ప్రభేదాత్ । యోధాగ్ర

క్త్రాః- సంలక్ష్యంతే తథానుమీయంత ఇత్యర్థః- రత్నాకరాదప్యతిరిచ్యతే రత్నాదిసర్వసంపద్భూరియమితి భావః ... ...

౩౪॥ ప్రద్యోతస్యేతి। అత్రప్రదేశే-వత్సరాజో వత్సదేశాధీశ్వరః ఉదయనః - ప్రద్యోతస్య ప్రద్యోతనామ్నః ఉజ్జయినీనాయకస్య రాజ్ఞః ప్రియదుహితరం వాసవదత్తాం-జహ్రే జహార- అత్రస్థలే-తస్యైవ రాజ్ఞః ప్రద్యోతస్యైవ- హైమం సౌవర్ణం తాళద్రుమవనమభూత్ -అత్ర నలగిరినామా మత్తః ప్రద్యోతస్య గజః -దర్పాన్మదాత్ - స్తంభమాలానం-ఉత్పాట్య ఉద్ధృత్య - ఉద్భ్రాంతః ఉత్ప్లుత్య భ్రమణం కృతవాన్ కిలేతి స్తంభితాభిః కథాభిరిత్యర్థః - అభిజ్ఞః పూర్వకథాకోవిదో జనః - ఆగంతూన్ దేశాంతరాదాగతాన్ ॥సూ॥శితనిగమిత్యాదినా ఉణాదికస్తు ప్రత్యయః-బంధూన్-యత్ర విశాలాయాం రమయతి వినోదయతి - అత్ర భావికాలంకారః-తదుక్తం॥శ్లో॥ అతీతానాగతే యత్ర ప్రత్యక్షత్వేన లక్ష్యతే । అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికం తదుదాహృతమితి. ....

౩౫॥ పత్రేతి । హే మేఘ-యత్రవిశాలాయాం-వాహాః హయాః-పత్రశ్యామాః పలాశవర్ణాః- అతఏవ- దినకరహయస్పర్ధినః వర్ణతో వేగతశ్చ సూర్యాశ్వకల్పాః- తథా- శైలోదగ్రాః శైలవదున్నతాః కరిణః గజాః - ప్రభేదాన్మదస్రావాద్ధేతోః-త్వమివ వృష్టిమంతః-అగ్రం నయంతీత్యగ్రణ్యః॥సూ॥సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్-వ్యా-అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేరితి ణత్వం - యోధాగ్రణ్యో భటశ్రేష్ఠాః-సంయుగే యుద్ధే - ప్రతిదశముఖమభిరావణం-తస్థివాంసః స్థితవంతః- అతఏవ-చంద్రహాసవ్రణాంకాః రావణాసిక్షతాన్యేవ అంకాశ్చిహ్నాని తైః ని॥ చంద్రహాసో రావణాసిరసిమతా త్రైపిచ్ఛక్స్వచిదితి శాశ్వతః-ప్రత్యాది

ణ్యాః ప్రాన్తదేశముఖం సంయుగే తస్థివాంసః ప్రత్యాదిష్టాభరణరుచయ
శ్చన్ద్రహాసవ్రణాఙ్కైః ॥౩౬॥ జాలోద్గీర్ణైరుపచితవపుః కేశసంస్కార
ధూపైర్బన్ధుప్రీత్యా భవనశిఖిభిర్దత్తనృత్తోపహారః। హర్మ్యేష్వస్యాః
కుసుమసురభిష్వధ్వఖేదం నయేథాః పశ్యన్లక్ష్మీం లలితవనితాపాదరా
గాంకితేషు ౩౭ ॥ భర్తుః కంఠచ్ఛవిరితిగణైస్సాదరం వీక్ష్యమాణః పుణ్యం

ష్టాభరణరుచయః ప్రతిషిద్ధభూషణకాంతయః - శస్త్రప్రహారాపవవీ
రాణాంఅభరణానీతి భావః - అత్రాపి భావికాలంకారః. ....

౩౬ ॥ జాలేతి ॥ జాలోద్గీర్ణైః గవాక్షమార్గనిర్గతైః ॥ని॥ జాలం
గవాక్షఆ నాయెటయార కేకపక్షిగణఇ తియాదవః - కేశసంస్కారస్య
ధూపైః కేశవాసనార్థైః గంధద్రవ్యధూపైరిత్యర్థః - అత్రసం
స్కారధూపయోస్తాదర్థ్యే పియూపదావాదివత్ ప్రకృతివికార
త్వాభావాదశ్వఘాసాదివత్ షష్ఠీసమాసః - నచతుర్థీసమాసః - ఉ
పచితవపుః పరిపుష్టశరీరః - తథా - బంధౌ బంధురితివాప్రీత్యా - భవనశిఖి
భిర్గృహమయూరైః - దత్తనృత్తోపహారః - దత్తోనృత్తమేవ ఉపహార
ఉపాయనం యస్మైసతథోక్తః ॥ని॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహా
రస్తథోపదేత్యమరః - కుసుమైస్సురభిషు సుగంధిషు - లలితవనితాః సుం
దరస్త్రియః ॥ని॥ లలితంత్రిషుసుందరమితిశబ్దార్ణవే - తాసాం పాదరా
గేణచరణలాక్షారసేన - అంకితేషు చిహ్నితేషు - హర్మ్యేషు - అస్యా
ఉజ్జయిన్యాః - లక్ష్మీం పశ్యన్ - అధ్వనా అధ్వగమనేన - ఖేదం అధ్వశ్రమం
నయేథాః - అపనయ. ....

౩౭ ॥ భర్తురితి ॥ భర్తుస్స్వామినో నీలకంఠస్య భగవతః కంఠ
స్యేవ ఛవిర్యస్య కంఠచ్ఛవిరితిహేతోః - గణైః ప్రమథైః ॥ని॥ గణాస్తుగణ
నాయాంస్యుర్గణేశే ప్రమథేషు చేతిశబ్దార్ణవే - సాదరం యథాతథా -
వీక్ష్యమాణస్సన్ ప్రియవస్తుసాదృశ్యాదపి ప్రియత్వంభవేదితి భావః -
త్రయాణాం భువనానాం సమాహారస్త్రిభువనం ॥ సూ ॥ తద్ధితార్థోత్తర
పదసమాహారే చ ॥ సమాసః ॥ వా ॥ పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధో వక్తవ్య ఇతి స్త్రీలింగ
తాప్రతిషేధః - త్రిభువనస్య గురోః త్రైలోక్యనాథస్య - చండీశ్వరస్య
కాత్యాయనీవల్లభస్య - పుణ్యం పావనం - ధామ మహాకాలాఖ్యం తత్ర

యాయాస్త్రిభువనగురోర్ధామచండీశ్వరస్య । ధూతోద్యానంకువల
యరజోగంధిభిర్గంధవత్యాస్తోయక్రీడానిరతయువతిస్నానతిక్తైర్మరు
ద్భిః॥ ౩౮॥ అప్యన్యస్మిఞ్జలధరమహాకాళమాసాద్యకాలేస్థాతవ్యంతేన
యనవిషయంయావదత్యేతిభానుః। కుర్వన్సంధ్యాబలిపటహతాంశూ
లినశ్శ్లాఘనీయామామంద్రాణాంఫలమవికలంలప్స్యసేగర్జితానాం

త్యంస్థానం-యాయాఃగచ్ఛేః, వ్యా । [illegible] శయస్య-రత్వా
త్సర్వథాగంతవ్యమిత్యర్థః - ఉక్తంచస్కాందే॥ శ్లో॥ ఆకాశేతారకా
లింగంపాతాళేహాటకేశ్వరం । మర్త్యేలోకేమహాకాళందృష్ట్వా
ముక్తిమవాప్నుయాదితి - న కేవలంముక్తిస్థానమిదం-కింతువిలాసస్థాన
మపీత్యాహ - ధూతేతి- కువలయరజోగంధిభిరుత్పలపరాగగంధవద్భిః-
తోయక్రీడాసుజలవిహారేషు - నిరతానామాసక్తానాం - యువతీనాం
స్నానంస్నాంత్యనేనేతిస్నానంస్నానీయంచందనాది-కరణేల్యుట్ ॥ని॥
స్నానీయేభిషవేస్నానమితియాదవః-తేనతిక్తైస్సుగంధిభిః ॥ ని॥ కటు
తిక్తకషాయాస్తుసౌరభ్యేపిప్రకీర్తితాఇతిహలాయుధః-సౌగంధ్యా
తిశయార్థంవిశేషణద్వయం- గంధవత్యానామనద్యాస్తత్రత్యా
యాఃమరుద్భిః-ధూతోద్యానంకంపితాక్రీడమితిధామ్నోవిశేషణం॥ని॥
పుమానాక్రీడఉద్యానమిత్యమరః ....
౩౯॥ అపీతి॥ హేజలధర-మహాకాళంనామపూర్వోక్తం-చండీశస్థానం-
అన్యస్మిన్కాలే సంధ్యావ్యతిరిక్తకాలే- ఆసాద్యప్రాప్యాపి-తేత్వవస్థాత
వ్యం-త్వయాస్థాతవ్యమిత్యర్థః॥సూ॥కృత్యానాంకర్తరివేతిషష్ఠీ-యా
వచ్చావతాకాలేన- భానుస్సూర్యః-నయనవిషయందృష్టిపథం-అత్యేతి
అతిక్రామతి-అస్తమయాత్స్థాతవ్యమిత్యర్థః-యావదిత్యవధ్యర్థే॥ని॥
యావత్తావచ్చసాకల్యేవధౌమానేవధారణఇత్యమరః-కిమర్థమతఆహ-
కుర్వన్నితి-శ్లాఘనీయాంప్రశంస్యాం-శూలినశ్శివస్య- సంధ్యాయాంబ
లిఃపూజా-తత్రపటహతాంఢక్కావాద్యతాం - కుర్వన్సంపాద
యన్॥ని॥స్యాద్యశఃపటహోఢక్కేత్యమరః-ఆమంద్రాణాంఈషద్గం
భీరాణాం-గర్జితానాం అవికలమఖిలంఫలం - లప్స్యసేప్రాప్స్యసి
ల్య॥ లభేఃకర్తరిల్యుట్-మహాకాళనాథబలిపటహత్వేనవినియోగాత్తే
గర్జితానాంసాఫల్యంస్యాదిత్యర్థః..............................

౩౯ । పాదన్యాసక్వణితరశనా స్తత్రలీలావధూతై రత్నచ్ఛాయాఖ
చితవలిభిశ్చామరైః క్లాంతహస్తాః । వేశ్యాస్త్వత్తో నఖపదసుఖాన్ప్రా
ప్యవర్షాగ్రబిందూనామోక్ష్యంతే త్వయిమధుకరశ్రేణిదీర్ఘాన్కటా
క్షాన్ ॥ ౪౦ ॥ పశ్చాదుచ్చైర్భుజతరువనం మండలేనాభిలీనస్సాంధ్యం
తేజః ప్రతినవజపాపుష్పరక్తం దధానః । నృత్తారంభే హర పశుపతేరా

---

౩౯ ॥ పాదేతి ॥ తత్ర సంధ్యాబలౌ - పాదన్యాసైః న్యస్తాంఘ్రైః క్వణితా రణితా
రశనా యాసాం తాః తథోక్తాః ॥ వ్యా ॥ క్వణితేత్యకర్మకత్వాత్ గత్యర్థా
కర్మకేత్యాదినా కర్తరి క్తః - లీలయా విలాసేన అవధూతైః కంపితైః - ర
త్నానాం కంకణమణీనాం ఛాయయా కాంత్యా ఖచితా రూషితా వళయ
శ్చామరదండా యేషాం తైః ॥ ని ॥ వళిశ్చామరదండే చ జరావిశ్లథచర్మణి
ఇతి విశ్వప్రకాశే - చామరైర్వ్యాలవ్యజనైః - క్లాంతహస్తాః - ఏతేన దేశికన్మ
త్తం సూచితం - తదుక్తం నృత్తసర్వస్వే ॥ శ్లో ॥ ఖడ్గకందుకవస్త్రాదిదండికా
చామరస్రజః ॥ వీణాదిధృత్వా యత్కుర్యాన్నృత్తం తద్దేశికం భవేదితి ॥ వే
శ్యాః మహాకాళనాథముద్దిశ్య నృత్యంతో గణికాః - త్వత్తః నఖపదేషు నఖక్ష
తేషు - సుఖాన్ సుఖకరాన్ ॥ వ్యా ॥ సుఖశబ్దాత్ తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్ప
చాద్యచ్ - యద్వా - సుఖాన్ సుఖహేతూన్ ॥ ని ॥ సుఖహేతౌ సుఖే సుఖమితి
శబ్దార్ణవే - వర్షస్యాగ్రబిందూన్ ప్రథమబిందూన్ ప్రాప్య - త్వయి మధు
కరశ్రేణిదీర్ఘాన్ - కటాక్షాన్ అపాంగాన్ - ఆమోక్ష్యంతే - పరైరుపకృతా
స్సంతః సద్యః ప్రత్యుపకుర్వంతీతి భావః - కామినీదర్శనీయత్వలక్షణం శి
వోపాసనాఫలం - సద్యోలప్స్యత ఇతి ధ్వనిః..

౪౦ ॥ పశ్చాదితి ॥ పశ్చాత్సంధ్యాబల్యనంతరం - పశుపతేశ్శివస్య - నృత్తా
రంభే తాండవారంభే - ప్రతినవజపాపుష్పరక్తం ప్రత్యగ్రజపాకుసుమా
రుణం సంధ్యాయాం భవం సాంధ్యం - తేజః - దధానః - ఉచ్చైరున్నతం
భుజా ఏవ తరవస్తేషాం వనం - మండలేన మండలాకారేణ - అభిలీనః అభితో
వ్యాప్తస్సన్ ॥ వ్యా ॥ కర్తరి క్తః - భవాన్యా భవస్య పత్న్యా ॥ సూ ॥ ఇంద్రవ
రుణభవేత్యాదినా ఙీప్ - ఆనుగాగమశ్చ - శాంతః ఉద్వేగః గజాజినదర్శ
నభయం యయోస్తే అత ఏవ స్తిమితే నిశ్చలే నయనే యస్మిన్కర్మణి తత్
॥ ని ॥ ఉద్వేగస్తిమితక్లేశే - భయే మందరగామినీతి శబ్దార్ణవే - భక్తిః పూజ్యే

ర్ద్రనాగాజినేచ్ఛాం శాంతోద్వేగస్తిమితనయనం దృష్టభక్తిర్భవాన్యాః
౩౭॥ గచ్ఛంతీనాం రమణవసతిం యోషితాం తత్ర నక్తం రుద్ధాలోకే నరప
తిపథే సూచిభేద్యైస్తమోభిః సౌదామిన్యా కనకనికషస్నిగ్ధయా దర్శ

వ్య నురాగం॥ వ్యా॥ భజే- భవాన్యాః కర్తృత్వ్యా యః-దృష్టం దృష్టా వా భక్తిర్యస్య సః స్తభక్తిస్సన్ పశుపతేః- ఆర్ద్రం శోణితార్ద్రం-యన్నాగాజినం గజచర్మ ॥ని॥ అజినం చర్మ కృత్తిః స్త్రీ ॥ఇత్యమరః-తత్రేచ్ఛాం హరణి వర్తయ-త్వమేవ తత్ స్థానే భవేత్యర్థః-గజాసురమర్దనానంతరం భగవాం స్తదీయమార్ద్రాజినం భుజమండలే బిభ్రత్ తాండవం చకారేతి ప్రసిద్ధిః॥ వ్యా॥ దృష్టభక్తిరితి దృంరూపసిద్ధిః-దృష్టశబ్దస్య- స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావస్య దుర్వచనత్వాత్-కుతః అప్రియాదిష్వితి నిషేధాత్-భక్తిశబ్దస్య చ ప్రియాదిపాఠాదితి-తదేతచ్చోద్యం-దృఢభక్తిశబ్దమాశ్రిత్య ప్రతిపిహితం గణవ్యాఖ్యానే-దృఢంభక్తిర్యస్యేతి నపుంసకం పూర్వపదమిదాభ్యాణనివృత్తిమాత్రే పరేద్యుః ద్వైలింగపి శేషస్యానుపకారకత్వాత్ స్త్రీత్వమవివక్షితమితి-భోజరాజ స్తుభక్త్యా కర్మ సాధనాయామిత్యనేన భజ్యతే సేవ్యత ఇతి కర్మార్థతే భవానీభక్తిరిత్యాదిభవతి భావసాధనాయాంతు స్థిరభక్తిర్భవాన్యామిత్యాదిభవతీత్యాహ-తత దేతత్సమ్యగ్వేదితమస్మాభిః రఘువంశ సంజీవన్యాం॥ శ్లో॥ దృఢభక్తిరితి జ్యేష్ఠే ఇత్యత్ర తస్మాత్ వృషభక్తిరిత్యత్రాపి మతభేదేన పూర్వపదస్య స్త్రీత్వే నపుంసకత్వే చ రూపసిద్ధిరస్తీతి స్థితం........

౩౭॥ ఇత్థం మహాకాళనాథ సేవాప్రకారమభిధాయ పునః నగరసంచారమేవాహ॥ గచ్ఛంతీనామితి॥ తత్రోజ్జయిన్యాం నక్తం రాత్రౌ-రమణవసతిం ప్రియభవనం ప్రతి॥ని॥ వసతీ రాత్రి వేశ్మనోరిత్యమరః-గచ్ఛంతీనాం యోషితాం అభిసారికాణామిత్యర్థః-సూచిభేద్యైరితిసాంద్రైరిత్యర్థః తమోభిః-రుద్ధాలోకే నిరుద్ధదృష్టి ప్రసారే-నరపతిపథే రాజమార్గే కనకస్య నికషః నికష్యత ఇతివ్యుత్పత్త్యా నికషోపలగత రేఖా-తద్వత్ స్నిగ్ధం తేజో యస్యా స్తయా॥ని॥ త్రిషుస్నిగ్ధంతు మసృణే సాంద్రేక్లిబంతు తేజసీతి శబ్దార్ణవే- సౌదామన్యా ద్రిణాపక దిక్ సౌదామినీ విద్యుత్ ॥వ్యా॥ తేనైకదిగిత్య

యోర్వీం తోయోత్సర్గస్తనితముఖరో మాస్మభూర్విక్లబాస్తాః.

౪౨॥ తాం కస్యాంచిద్భవనవలభౌ సుప్తపారావతాయాం నీత్వా రా
త్రిం చిరవిలసనాత్ఖిన్నవిద్యుత్కళత్రః। సూర్యేదృష్టేపునరపిభవాన్వా
హయేదధ్వ శేషంమందాయ.తే నఖలుసుహృదామభ్యుపేతార్థకృ
త్యాః॥ ౪౩॥ తస్మిన్ కాలే-నయనసలిలం యోషితాంఖండితానాంశాంతిం

న్-తయోర్వీం మార్గం-పశ్య-కించ-తోయోత్సర్గస్తనితాభ్యాం వృష్టిగ
ర్జితాభ్యాం ముఖరశ్శబ్దాయమానః-మాస్మభూః-యతః తాః యోషితః వి
క్లబాః భీరవః-అతో న వృష్టిగర్జనే కార్యే ఇత్యర్థః॥ వ్యా॥ నాత్రతోయోత్స
ర్గేస్తనితమితి విగ్రహః-విశిష్టస్యైవ కేవలస్తనితస్యాప్యనిష్టత్వాత్ నచ
ద్వంద్వాపత్తేః అల్పాచ్తరమితి పూర్వనిపాతశాస్త్రవిరోధః॥సూ॥లక్షణ
హేత్వోః క్రియాయా ఇత్యత్రసూత్రే విపరీతనిర్దేశేనపూర్వనిపాత
శాస్త్రస్యానిత్యత్వజ్ఞాపనాదితి. ... ...

౪౨॥ తామితి॥ చిరంవిలసనాత్ స్ఫురణాచ్చ - ఖిన్నంవిద్యుదేవకళ
త్రంయస్య సః - భవాన్ - సుప్తాః పారావతాః కలరవాః యస్యాంత
స్యాంవివిక్తాయామిత్యర్థః॥ వి॥ పారావతః కలరవ ఇత్యమరః-జనసంచా
రస్తత్రాసంభావిత ఏవేతి భావః-కస్యాంచిద్భవనస్యవలభౌ ఆచ్ఛాద
నేఉపరిభాగ ఇత్యర్థః॥ వి॥ అచ్ఛాదనంస్యాద్వలభిగ్గృహాణామితిహలా
యుధః-తాంరాత్రింనీత్వా సూర్యేదృష్టేఉదితే సతీత్యర్థః పునరపిఅధ్వ
శేషంమార్గశేషంవాహయేత్ గమయేత్-తథాహి-సుహృదాంమి
త్రాణాంఅభ్యుపేతాః అంగీకృతాః అర్థస్య ప్రయోజనస్యకృత్యాః క్రి
యాః యైస్తై-అభ్యుపేతసుహృదర్థా ఇత్యర్థః॥ వ్యా॥ సాపేక్షత్వేపిగమ
కత్వాత్సమాసః॥ వి॥ కృత్యా క్రియా దేవతయోః స్త్రీ కార్యే కుపితే త్రిష్వి
తియాదవః-॥ వ్యా॥ కృఞశ్చేతి చకారాత్ క్యప్-నమందాయంతే ఖలు న
మందాభవంతి హి న విలంబంత ఇత్యర్థః॥ సూ॥ లోహితాదిడాజ్భ్యః క్య
షితి క్యష్ వాక్యష ఇత్యాత్మనేపదం.

౪౩॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్ కాలే పూర్వోక్తసూర్యోదయకాలే
ప్రణయిభిః ప్రియతమైః ఖండితానాం యోషితాం నాయికావిశేషాణాం॥

నేయం ప్రణయిభిరతో వర్త్మ భానోస్త్యజాశు। ప్రాలేయాస్రం కమలవదనాత్సోపి హర్తుం నళిన్యాః ప్రత్యావృత్తస్త్వయి కరరుధి స్యాదనల్పాభ్యసూయః ॥ ౪౪ ॥ గంభీరాయాః పయసి సరితశ్చేతసీవ ప్రసన్నే ఛాయాత్మాపి ప్రకృతిసుభగో లప్స్యతే తే ప్రవేశం । తస్మాదస్యాః కుము

న్తి ॥ జ్ఞాతేన్యాసంగవికృతే ఖండితేర్ష్యాకషాయితేతి దశరూపకే-నయనసలిలం శాంతిం నేయం నేతవ్యం- వ్యా-నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ అతో హేతోః- భానోర్వర్త్మ మార్గం ఆశు శీఘ్రం-త్యజ-తస్యావరణం మాభూదితి భావః - విపక్షే అనిష్టమాహ-సోపి భానుః- నళిన్యంబుజాన్యస్యాస్సంతీతి నళినీ పద్మినీ॥ ని॥ త్రిష్వంబుజే నళం నాతురాజ్ఞి నాళీతు నస్త్రియామితి శబ్దార్ణవే-తస్యాః స్వకాంతాయాః - కమలం స్వకుసుమమేవ వదనం తస్మాత్ - ప్రాలేయం హిమమేవ అస్రమశ్రు- హర్తుం శమయితుం- ప్రత్యావృత్తః ప్రత్యాగతః-నళిన్యాశ్చ భర్తుః భానోః దేశాంతరే నళిన్యంతరగమనాత్ ఖండితాత్వమిత్యాశయః- అతస్త్వయి కరాన్ అంశూన్ రుణద్ధీతి కరరుత్ - వ్యా-క్విప్ -తస్మిన్ కరరుధి సతి-హస్తరోధిని సతి చ గమ్యతే॥ని॥ బలిహస్తాంశవః కరా ఇత్యమరః-అనల్పా అభ్యసూయా యస్య సః - అనల్పాభ్యసూయః అధికవిద్వేషః-స్యాత్ -ప్రాయేణేచ్ఛా విఘాతో ద్వేషాయ విశేషతశ్చ కామినామితి భావః కించ॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాణమర్కమీశానం విష్ణుం వా ద్వేష్టి యో నరః। శ్రేయాంసి తస్య నశ్యంతి నరకశ్చ భవేద్ధ్రువమితి నిషేధాతాత్పర్యహానిశ్చేతి ధ్వనిః...

౪౪ ॥ గంభీరాయా ఇతి॥ గంభీరాయా నామ సరితః -ఉదాత్తాయా నాయికాయా ఇతి చ ధ్వన్యతే -ప్రసన్నే అనురక్తత్వాద్దోషరహితే చేతసీవ ప్రసన్నే నిర్మలే-పయసి-ప్రకృత్యా స్వభావేన సుభగః సుందరః॥ ని ॥ సుందరే ధికభాగ్యాంశే దుర్దినేతరవాసరే । తురీయాంశే శ్రీమతి స్యాత్సుభగ ఇతి శబ్దార్ణవే - తే తవ ఛాయా చాసౌ ఆత్మా చ ఛాయాత్మాసోపి - ప్రతిబింబశరీరం వా- ప్రవేశం-లప్స్యతే-సాక్షాత్ప్రవేశమనిచ్ఛోరపీతి భావః - తస్మాచ్ఛాయాద్వారాపి ప్రవేశస్య అవశ్యం భావిత్వాత్ - అస్యాః గంభీరాయాః-కుముదవద్విశదాని-చటులాని శీఘ్రాణి శఫరాణాం మీనానాం ఉద్వర్తనాని ఉల్లుఠితాన్యేవ ప్రేక్షితా

దపిశరణ్యర్హసిత్వం న ధైర్యాన్మోఘీకర్తుం చటులశఫరోద్వర్తన
ప్రేక్షితాని॥ ....

౪౫ । తస్యాః కించిత్కరధృతమివ ప్రాప్తవానీరశాఖం హృత్వా నీలం సలిలవసనం ముక్తరోధోనితంబం। ప్రస్థానం తే కథమపి సలంబమానస్య భావి జ్ఞాతాస్వాదో వివృతజఘనాం కో విహాతుం సమర్థః

౪౬ । త్వన్నిష్యందోచ్ఛ్వసితవసుధాగంధసంపర్కరమ్యః స్రో

త్యవలోకనాని॥ ని॥ వాచ్యవచ్చటులం చఞ్చలమితి విశ్వః - ఏతదేవ గంభీరాయా అనురాగలింగం - త్వం - ధైర్యాత్ ధార్ష్ట్యాత్ - ధౌత్యాత్ ఇతియావత్ - మోఘీకర్తుం విఫలీకర్తుం నార్హసి నానురక్తా స్త్రీ విప్రలబ్ధవ్యేత్యర్థః - ధూర్తలక్షణంతు॥ శ్లో॥ క్లిశ్నాతి నిత్యం దయితామంకమాగోప్య సుందరః । అత్యంతరక్తాం యత్నేన యో ధూర్తస్స విముంచతీతి.... ... ...

౪౫॥ తస్యా ఇతి॥ హే సఖే ప్రాప్తా వానీరశాఖా వేతసశాఖా యేన తత్తథోక్తం అతఏవ - కించిదీషత్ - కరధృతం హస్తావలంబితమివ స్థితం - ముక్తస్త్యక్తో రోధస్తటమేవ నితంబః కటిస్థలం యేన తత్తథోక్తం॥ ని॥ నితంబః పశ్చిమశ్రోణీభాగే ద్రికటకే తటఇతి యాదవః - నీలం కృష్ణవర్ణం - తస్యాః గంభీరాయాః సరితః - సలిలమేవ వసనం నీలాంబరధారణం విరహతాపనివారణమితి ప్రసిద్ధిః - హృత్వా అపనీయ - లంబమానస్య పీతసలిలభారాత్ లంబమానస్య - అన్యత్ర జఘనారూఢస్య చ - తే తవ - ప్రస్థానం ప్రయాణం - కథమపి కృచ్ఛ్రేణ భావి - కృచ్ఛ్రత్వే హేతుమాహ - జ్ఞాతేతి - జ్ఞాతాస్వాదః అనుభూతరసః కః పుమాన్ వివృతం ప్రకటితం జఘనం కటిః తత్పూర్వభాగో యస్యాస్తాం॥ ని॥ జఘనం స్యాత్కటేః పూర్వే శ్రోణిభాగాపరాంశయోరితి యాదవః - విహాతుం త్యక్తుం సమర్థః - శక్తః - కోపి న శక్త ఇత్యర్థః ... ...

౪౬ ॥ త్వన్నిష్యందేతి ॥ తవ నిష్యందేన వృష్ట్యా ఉచ్ఛ్వసితాయా ఉద్బృంహితాయా వసుధాయాః భూమేః గంధస్య సంపర్కేణ రమ్యః సురభిరిత్యర్థః - స్రోతశ్శబ్దేనేంద్రియవాచినా తత్తద్విశిష్టోఘ్రాణం లక్ష్యతే॥ ని ॥ స్రోతోంబువేగేంద్రియయోరితి విశ్వః - స్రోతోరంధ్రే

తోరంధ్రధ్వనితసుభగందంతిభిఃపీయమానః। నీచైర్వాస్యత్యుపజిగ
మిషోర్దేవ పూర్వం గిరిం తేశీతో వాతః పరిణమయితా కాననో
దుంబరాణాం॥ ...

౪౩॥ తత్ర స్కందం నియతవసతింపుష్ప మేఘీకృ తాత్మా పుష్పాసా
రైస్స్నపయతుభవాన్వ్యోమగంగాజలార్ద్రైః। రక్షాహేతోర్నవ

షునాం నాకుహరేషు యద్ధ్వనితం శబ్దః తేనసుభగంయథాభవతి తథా -
దంతిభిర్గజైః - పీయమానః వసుధాగంధలోభాదాఘ్రాయమాణ ఇత్య
ర్థః - అనేనమాంద్యముచ్యతే - కాననేషు వనేషు ఉదుంబరాణాం జం
తుఫలానాం ॥ ని ॥ ఉదుంబరో జంతుఫలో యజ్ఞాంగో హేమదుగ్ధక ఇత్య
మరః - పరిణమయితా పరిపాకయితా ॥ సూ ॥ మితాంప్రాప్త ఇతి ప్రా
ప్తః - శీతో వాతః - దేవపూర్వం - గిరిం - దేవగిరిమిత్యర్థః - ఉప
జిగమిషోః ఉపగంతుమిచ్ఛోః - వ్యా - గమేస్సనంతాదు ప్రత్యయః - తే
తవ - నీచైః శనైః - వాస్యతి - త్వాం వీజయిష్యతీత్యర్థః - సంబధంమా
త్రవివక్షాయాం షష్ఠీ - దేవపూర్వంగిరిమిత్యత్ర దేవశబ్దపూర్వం
గిరిమిత్యత్ర దేవశబ్దపూర్వత్వం గిరిశబ్దస్యైవ - నతు సంజ్ఞినస్తదర్థ
స్యేతి సంజ్ఞాయాస్సంజ్ఞినా సంబంధాభావాదవాచ్యవచనం దోషమాహురా
లంకారికాః తదుక్తమేకావళ్యాం ॥ శ్లో ॥ యదవాచ్యస్య వచనమవా
చ్యవచనం హి తదితి - సమాధానంతు దేవశబ్దవిశేషితేన గిరిశబ్దేన శబ్ద
పరేణార్థోపలక్షణాదవాచ్యోపగమనయోగ్యో దేవగిరిః లక్ష్యతే ఇతి కథంచి
త్సంపాద్య... ... ...

౪౩ ॥ తత్రేతి - తత్ర దేవగిరౌ - నియతా వసతిర్యస్య తం - నిత్యసన్ని
హితమిత్యర్థః - పురాకిల తారకాద్యసురవిజయసంతుష్టసురప్రార్థనా
నావశాద్భక్తార్తిభంజనః భగవాన్ భవానీనందనః స్కందో నిత్యమ
హం సహ శివాభ్యాం వసామీత్యుక్త్వా తత్ర వసతీతి ప్రసిద్ధిః - స్కందం
కుమారస్వామినం - పుష్పాణాం మేఘః పుష్పమేఘః - పుష్పమేఘీకృతా
త్మా కామరూపత్వాత్పుష్పవర్షక మేఘీకృతవిగ్రహస్సన్ - వ్యోమ
గంగాజలార్ద్రైః - పుష్పాసారైః పుష్పసంపాతైః ॥ ని ॥ ధారాసంపా
త ఆసార ఇత్యమరః - భవాన్ - త్వమేవ - స్నపయతు అభిషించతు -
త్వయం పూజాయా ఉత్తమత్వాదితి భావః - తథాచ శంభురహస్యే।

వశశిభృతావాసవీనాంచమూనామత్యాదిత్యంహుతవహముఖేసంభృతంతద్ధితేజః॥ ... ...

౪౫ । జ్యోతిర్లేఖావలయిగళితంయస్య బర్హంభవానీపుత్రప్రేమ్ణాకువలయదళప్రాపికర్ణేకరోతి । ధౌతాపాంగం హరశశిరు

శ్లో॥ స్వయంయజతిచేద్దేవముత్తమాసోదరాత్మజైః।మధ్యమోయాజయేద్భృత్యైరధమాయాజనక్రియేతి- స్కందస్యపూజ్యత్వసమర్థనార్థమర్థాంతరంన్యస్యతి- రక్షేతి - తత్ సభగవాన్ స్కంద ఇత్యర్థః- హిశబ్దోయంప్రాధాన్యాన్నపుంసకత్వనిర్దేశః-వాసవస్యేమావాసవ్యః- సూ॥ తస్యేదమిత్యణ్-తాసాంవాసవీనాం ఐంద్రీణాం-చమూనాం సేనానాం రక్షైవహేతూ రక్షాహేతుఃతస్య రక్షాహేతోః-రక్షాకారణాత్ రక్షార్థమిత్యర్థః॥ సూ॥ షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతిషష్ఠీ-నవశశిభృతా చంద్రశేఖరేణభగవతా - వహతీతివహః॥సూ॥పచాద్యచ్ -హుతస్య వహోహుతవహఃవహ్నిః-తస్యముఖే-సంభృతంసంచితం- ఆదిత్యమతిక్రాంతమత్యాదిత్యం॥సూ॥అత్యాదయః-క్రాంతాద్యర్థేద్వితీయయేతిసమాసః- తేజోహి-నాథాద్భగవతోహరస్యైవేదంమూర్త్యంతరమిత్యర్థః-అతఃపూజ్యమితిభావః-ముఖగ్రహణంశుచిత్వసూచనార్థం-తదుక్తంశంభురహస్యే॥శ్లో॥గవాంపశ్చాద్ద్విజస్యాస్యం యోగినాంహృత్తథైవచః।పరంశుచితమంవింద్యాన్ముఖం(స్త్రీ) వహ్నావాజినామితి . ...

౪౫।జ్యోతిరితి॥జ్యోతిషాంతేజసాంలేఖారాజయఃతాసాంవలయః మండలమస్యాస్తీతిజ్యోతిర్లేఖావలయి-గళితంభ్రష్టం-నతులౌల్యాత్, స్వయంఛిన్నమిత్యాశయః- యస్యమయూరస్యబర్హంపింఛం॥ ని॥ పింఛబర్హేనపుంసక ఇత్యమరః-భవానీగౌరీ-పుత్రప్రేమ్ణాపుత్రస్నేహేన-కువలయస్యదళంపత్రంతత్ప్రాపితద్యోగియథాతథా-కర్ణేకరోతి-దళేనసహధారయతీత్యర్థః-యద్వా-దళప్రాపిదళభాజిదళావహేకర్ణేకరోతి॥వ్యా॥ల్యబంతాత్సప్తమీ-దళంపరిహృత్యతత్స్థానేకర్ణేబర్హంధత్త ఇత్యర్థఃనాథస్తు-కువలయదళక్షేపీతి

పావకేస్తం మయూరం పశ్చాదద్రిగ్రహణగురుభిర్గర్జితైర్నర్తయేథాః
౪౬ ఆరాధ్యైనం శరవణభవం దేవముల్లంఘితాధ్వా సిద్ధద్వంద్వై
ర్జలకణభయాద్వీణిభిర్ముక్తమార్గః । వ్యాలంబేథాస్సురభితన

త్కుబోనిందాపహరణం చేతి - హరశశిరుచా హరశిరశ్చంద్రికయా-ధౌ
తాపాంగం స్యాతోపిశ్లోక్యా దపిధవళితనేత్రాంతం॥ని॥ అపాంగో నేత్ర
యోరంతావిత్యమరః॥ పావకస్యాగ్నేరపత్యం పావకిః- సూ॥ అత ఇఞితి
ఇఞ్ప్రత్యయః- స్య పావకేః సుబ్రహ్మణ్యస్య -తం పూర్వోక్తం మయూ
రం- పశ్చాత్పుష్పవర్షాభిషేచనానంతరం- అద్రిదేవగిరేః కటుఃక
ర్తృగ్రహణేన గుహాసంక్రమేణేన గురుభిః ప్రతిధ్వానసమృద్ధిరిత్యర్థః
గర్జితైః - స్తనితైః నర్తయేథాః- నృత్యం కారయ- మార్దంగికభావేన
భగవంతముపాస్స్వేతి భావః॥ వ్యా॥ నర్తయేథా ఇత్యత్ర అణావకర్మ
కాచ్చిత్తవత్కర్తృకాదితి చాత్మనేపదాపవాదః - తస్యానపాదమ్యా
ఙ్యమేత్యాదినా ప్రతిషేధాత్ . ...
౪౬॥ ఆరాధ్యేతి॥ ఏవం పూర్వోక్తం శరవణభవం- శరా బాణతృణాని॥ని॥
శరో బాణే- బాణతృణే ఇతి శబ్దార్ణవే - తేషాం వనం శరవణం॥ సూ॥
ప్రనిరంతరశరేత్యాదినా ణత్వం- తత్ర భవో జన్మ యస్య తం శరవణభవం
దేవం స్కందం॥ని॥ శరజన్మా షడానన ఇత్యమరః॥ వ్యా॥ అవయోర్బహు
వ్రీహివ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపదశ్చ ఇతి వామనః- అగతికత్వాదాశ్ర
యణీయ ఇత్యర్థః- ఆరాధ్యోపాస్య వీణిభిర్వీణావద్భిః॥ సూ॥ వ్రీహ్యాది
త్వాదిని ప్రత్యయః సిద్ధద్వంద్వైస్సిద్ధమిథునైః- భగవంతం స్కందము
పవీణయితుమాగతైరితి భావః- జలకణభయాత్ జలసేకస్య వీణాక్వణన
ప్రతిబంధకత్వాదితి భావః- ముక్తమార్గస్త్యక్తవర్త్మా సన్- ఉల్లం
ఘితాధ్వా కియంతమప్యధ్వానం గత్వేత్యర్థః- సురభితనయానాం గ
వామాలంభనేన సంజ్ఞపనేన జాతాం తథోక్తాం - భువి లోకే స్రోతోమూ
ర్త్యా ప్రవాహరూపేణ పరిణతాం రూపవిశేషమాపన్నాం - రంతిదేవ
వస్య దశపురపతేర్మహారాజస్య- కీర్తిం- చర్మణ్వత్యాఖ్యాం నదీమిత్య
ర్థః- మానయిష్యన్ సత్కరిష్యన్ వ్యాలంబేథాః వ్యాలంబస్వ అవతరేత్య
ర్థః- పురా కిల రాజ్ఞో రంతిదేవస్య గవాలంభేష్వేకత్ర సంభృతాత్సంర

ఆలంభజాం మానయిష్యన్ స్రోతోమూర్త్యా భువి పరిణతాం
రంతిదేవస్య కీర్తిం . ...
౫౦. త్వయ్యాదాతుం జలమవనతే శార్ఙ్గిణో వర్ణచౌరే తస్యాస్సిం
ధోః పృథుమపి తనుం దూరభావాత్ప్రవాహం। ప్రేక్షిష్యంతే గగనగత
యో నూనమావర్జ్య దృష్టీరేకం ముక్తాగుణమివ భువస్స్థూలమధ్యేంద్రనీ
లం॥౫౧॥ తాముత్తీర్య వ్రజ పరిచిత భ్రూలతావిభ్రమాణాం పక్ష్మోత్క్షే-

---

కనిష్యందాచ్చ స్మార్తాః శేకాదిష్వన్నదీ స సార సా చర్మణ్వతీత్యాఖ్యాయత
ఇత్యుపాఖ్యాయతే . ...
౫౦. త్వయీతి॥ శార్ఙ్గిణః కృష్ణస్య - వర్ణస్య కాంతేశ్చౌరే వర్ణచౌరే
తత్తుల్యవర్ణ ఇత్యర్థః - త్వయి - జలమాదాతుమవనతే సతి - పృథుమపి
దూరభావాత్ దూరత్వాత్ - తనుం సూక్ష్మతయా ప్రతీయమానం - తస్యా
స్సింధోశ్చర్మణ్వత్యాః - ప్రవాహం - గగనే గతిర్గమనం యేషాం తే -
గగనగతయః ఖేచరాః - సిద్ధగంధర్వాదయః॥ వ్యా॥ అయమపి బహువ్రీ
హిః - పూర్వవజ్జ్ఞాన్యామ్యుత్తరపదేషు ద్రష్టవ్యః - నూనం సత్యం - దృష్టీరా
వర్జ్య నమయ్య - ఏకమేకయష్టికం - స్థూలో మహాన్ మధ్యో మధ్యమ
ణిరింద్రనీలో యస్య తం - భువో భూమేః - ముక్తాగుణం ముక్తాహార
మివ - ప్రేక్షిష్యంతే - అత్ర నీలమేఘసంగతస్య ప్రవాహస్య భూకంఠగ
తముక్తాగుణత్వేనోత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షైవేయమివశబ్దేన వ్యజ్యతే
నిరుక్తరకారస్తుత త్రత త్రోపమాయాం ఇవశబ్దదర్శనాదత్రాప్యుప
మైవేతి బభ్రము . ...
౫౧. తామితి॥ తాం చర్మణ్వతీముత్తీర్య - భ్రువో లతా ఇవ భ్రూలతాః॥ వ్యా॥
ఉపమితసమాసః - తాసాం విభ్రమాః విలాసాః - పరిచితాః క్లృప్తాః భ్రూల
తావిభ్రమా యేషాం తేషాం - పక్ష్మాణి నేత్రలోమాని॥ ని॥ పక్ష్మసూత్రా
దిసూక్ష్మాంశే కింజల్కే నేత్రలోమ్నీతి శాశ్వతః - తేషాముత్క్షేపాదు
న్నమనాద్ధేతోః - కృష్ణాశ్చ తాః శారాశ్చ కృష్ణశారాః నీలశబలాః॥ వ్యా॥ వ
ర్ణో వర్ణేనేతి సమాసః॥ ని॥ కృష్ణరక్తే సితే శారః ఇత్యాదవః - తతశ్శా
రశబ్దాదేవ సిద్ధే కార్ష్ణ్యే పునః కృష్ణపదోపాదానం కార్ష్ణ్యప్రాధాన్యా
ర్థం - రక్తత్వం తు న వివక్షితం - ఉపమాసు సారాత్ తస్య సాన్వ భావిక.

పాదుపరివిలసత్కృష్ణశారప్రభాణాం । కుందక్షేపానుగమధుకర
శ్రీముషామాత్మబింబం పాత్రీకుర్వన్ దశపురవధూనేత్రకౌతూహలా
నాం॥ ౫౧॥ బ్రహ్మావర్తం జనపదమథచ్ఛాయయా గాహమానః క్షేత్రం
క్షత్ర ప్రధనపిశునం కౌరవం తద్భజేథాః। రాజన్యానాం శితశరశతైర్య
త్ర గాండీవధన్వా ధారాపాతైస్త్వమివ కమలాన్యభ్యవర్షన్ముఖాని॥

స్య (స్త్రీ) నేత్రేషు నాముద్రికనిరోధాత్ ఇతరస్యాః ప్రసంగాత్ క్వచిత్స
ఛ్ఛావకాశసంతూహాంతవిషయం-ఊ పరివిలసంత్యఃకృష్ణాశ్శారాః ప్ర
భాయేషాం తేషాం-కుంచానిమాఘ్య్యకుసుమాని॥ని॥మాఘ్య్యంకుందమిత్య
మరః- తేషాం క్షేపణత స్తతశ్చాలనం తస్యానుగా అనుసారిణో యేమధు
కరాస్తేషాం శ్రియం ముష్ణంతీతి తథోక్తానాం-క్షిప్యమాణకుందానుభావిమ
ధుకరకల్పానామిత్య ర్థః - దశపురం రంతిదేవనగరం - తత్రవధ్వః
(స్త్రి)యః॥ని॥వధూర్జాయాస్నుషాస్త్రీ చేత్యమరః- తాసాం నేత్రకౌ
తూహలానాం నేత్రాభిలాషాణాం-సాభిలాషదృష్టీనామిత్య ర్థః-ఆత్మ
బింబం స్వమూర్తిం-పాత్రీకుర్వన్ విషయీకుర్వన్ - ప్రజగచ్ఛ -
౫౧ । బ్రహ్మావర్తమితి । అత్రమనుః॥శ్లో॥సరస్వతీదృషద్వత్యో
ర్దేవనద్యోర్యదంతరం । తద్దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచ
క్షత ఇతి-అథానంతరం బ్రహ్మావర్తం నామ జనపదం దేశం -ఛాయయా
అనాతపమండలేన-గాహమానః ప్రవిశన్ - నతుస్వరూపేణ॥శ్లో॥దే
వక్షేత్రాశ్రమాదీని పరిహృత్యాన్యతో వ్రజేదితివచనాదితి భావః-క్ష
త్రప్రధనపిశునం అద్యాపి శిరఃకపాలాదిమత్త్వయా కురుపాండవయుద్ధ
సూచకమిత్యర్థః॥ ని॥ యుద్ధమాయోధనం జన్యం ప్రధనం ప్రవిదారణ
మిత్యమరః - తత్ ప్రసిద్ధం - కురూణామిదం కౌరవం క్షేత్రం-భజేథాః
కురుక్షేత్రం వ్రజేత్యర్థః-యత్రకురుక్షేత్రే-గాండీవం ధనుర్విశేషః॥
సూ ॥ గాండ్యజగాత్సంజ్ఞాయామితిమత్వర్థీయో వప్రత్యయః॥ ని॥క
పిధ్వజస్య గాండీవగాండివౌపున్నపుంసక ఇత్యమరః- గాండీవధను
ర్యస్యసః గాండీవధన్వా అర్జునః ॥ సూ ॥ వాసంజ్ఞాయామిత్యనఙా
దేశః - శితశరశతైః- రాజన్యానాం రాజ్ఞాం ముఖాని - ధారాణాముదక
ధారాణాం పాతైః - కమలాని - త్వమివ - అభ్యవర్షత్ అభిముఖం

౫౩ ॥ హిత్వా హాలామభిమతరసాం రేవతీలోచనాంకాం బంధుప్రీత్యా సమరవిముఖో లాంగలీ యాస్సిషేవే। కృత్వా తాసామభిగమమపాం సౌమ్య సారస్వతీనామంతశ్శుద్ధస్త్వమసి భవితా వర్ణమాత్రేణ కృష్ణః॥

౫౪॥ తస్మాద్గచ్ఛే రనుకనఖలం శైలరాజావతీర్ణాం జహ్నోః కన్యాం సగరతనయస్వర్గసోపానపఙ్క్తిం। గౌరీవక్త్రభ్రుకుటిరచనాం

వృష్టవాన్ - శరవర్షేణ శిరాంసి చిచ్ఛేదేత్యర్థః... ... ...

౫౩ ॥ హిత్వేతి ॥ బంధుప్రీత్యా కురుపాండవస్నేహేన - నతుభయేన - సమరవిముఖో యుద్ధనిస్పృహః - లాంగలమస్యాస్తీతి లాంగలీ హలధరః - అభిమతరసాం అభీష్టాస్వాదాం తథా - రేవత్యాః స్వప్రియాయాః లోచనే ఏవాంకః ప్రతిబింబితత్వాచ్చిహ్నం యస్యాస్తాం - హాలాం సురాం ॥ ని ॥ సురాహాలిప్రియాహాలేత్యమరః - అతిప్రయుక్తం దేశభాషాపదమిత్యత్రసూత్రే హాలేతి దేశభాషాపదమప్యతి ప్రయోగాత్సాధ్విత్యుదాజహార వామనః - హిత్వా త్యక్త్వా దుస్త్యజామపీతి భావః - యాస్సారస్వతీరపః సిషేవే - హే సౌమ్య సుభగ - త్వమపి - తాసాం సరస్వత్యా నద్యా ఇమాస్సారస్వత్యః - తాసాం సారస్వతీనాం - అపాం అభిగమం సేవాం - కృత్వా - అంతః అంతరాత్మని శుద్ధః నిర్మలః నిర్దోషః భవితా - వ్యా - ఇత్యుల్లృచాపితృచ్ - అసి - సద్య ఏవ పవిత్రీభూతో భవిష్యసీత్యర్థః - వ్యా - వర్తమానసామీప్యాద్వర్తమానప్రత్యయః - వర్ణమాత్రేణ వర్ణేనైవ కృష్ణః శ్యామః - నతు పాపేనేత్యర్థః - అంతశ్శుద్ధిరేవ సంపాద్యా న బాహ్యా - బహిశ్శుద్ధోపి సూతవధప్రాయశ్చిత్తార్థం సారస్వతసలిలసేవీ తత్రభవాన్ బలభద్ర ఏవ అత్ర నిదర్శనం - అతో భవతాపి భగవతీ సరస్వతీ సర్వదా సేవితవ్యేతి భావః

౫౪ ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాత్కురుక్షేత్రాత్ - కనఖలస్యాద్రేః సమీపే అనుకనఖలం ॥ సూ ॥ అనుర్యత్సమయేత్యవ్యయీభావః - శైలరాజాద్ధిమవతః అవతీర్ణాం - సగరతనయానాం స్వర్గసోపానపఙ్క్తిం స్వర్గప్రాప్తిసాధనభూతామిత్యర్థః - జహ్నోర్నామ రాజ్ఞః కన్యాం,

యావిహస్యేవ ఫేనైశ్శంభోః కేశగ్రహణమకరోదిందులగ్నోర్మిహస్తా
౫౧॥ తస్యాః పాతుం సురగజఇవ వ్యోమ్ని పశ్చార్ధలంబీ త్వం చేదచ్ఛ
స్ఫటికవిశదం తర్కయేస్తిర్యగంభః। సంసర్పంత్యా సపది భవతస్స్రో
తసిచ్ఛాయయాసౌ స్యాదస్థానోపగతయమునాసంగమేవాభిరామా॥
౫౨॥ ఆసీనానాం సురభితశిలం నాభిగంధైర్మృగాణాం తస్యా ఏవ ప్రభ

జాహ్నవీం - గచ్ఛేః గచ్ఛ - వ్యా - పద్యశేషః - యాజాహ్నవీ - గౌర్యాః వక్త్రభ్రుకుటిరచనాం సాపత్న్యరోషాత్ భ్రూభంగకరణం తాం - ఫేనైః - విహస్యేవ హసిత్వేవ - ధావళ్యాత్ఫేనానాం హాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం - ఇందౌ శిరోమాణిక్యభూతే లగ్నాః ఊర్మయ ఏవ హస్తాః యస్యాస్సా ఇందులగ్నోర్మిహస్తా సతీ - శంభోః - కేశగ్రహణం అకరోత్। యథా కాచిత్ప్రౌఢా నాయికా సపత్నీమసహమానా తాం సహసా దృష్ట్వా స్వవాల్లభ్యం ప్రకటయంతీ భర్తారం సహ శిరోరత్నేన కేశేష్వాకర్షతి తద్వదితి భావః - ఇదం చ పురా కిల భగీరథప్రార్థనయా భగవతీం గగనతలాదాపతంతీం గంగాం గంగాధరః జటాజూటేన జగ్రాహేతి కథాముపజీవ్యోక్తం ....

౫౧॥ తస్యా ఇతి॥ సురగజ ఇవ కశ్చిద్దిగ్గజ ఇవ - వ్యోమ్ని - పశ్చార్ధం పశ్చిమార్ధమిత్యర్థః॥ వ్యా॥ పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తేన లంబత ఇతి పశ్చార్ధలంబీ సన్ - పశ్చార్ధభాగేన వ్యోమ్నిస్థిత్వా పూర్వార్ధేన జలోన్ముఖ ఇత్యర్థః - కేచిత్తు పూర్వార్ధలంబీతి పఠంతి - అచ్ఛస్ఫటికవిశదం నిర్దోషస్ఫటికావదాతం - తస్యాః గంగాయాః - అంభః తోయం - తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా తథా - పాతుం - త్వం తర్కయేః విచారయేశ్చేత్ - సపది - స్రోతసి ప్రవాహే - సంసర్పంత్యా సంక్రామంత్యా - భవతశ్ఛాయయా ప్రతిబింబేన - అసౌ గంగా - అస్థానే ప్రయాగాదన్యత్ర ఉపగతః ప్రాప్తః యమునాసంగమో యయా సా తథాభూతేవ - అభిరామా స్యాత్ ...

౫౨ ॥ ఆసీనానామితి ॥ ఆసీనానాముపవిష్టానాం - మృగాణాం కస్తూరీమృగాణాం - అన్యథా నాభిగంధానుపపత్తేః - నాభిమృగంధైః కస్తూరీగంధైః తేషాం తదుద్భవత్వాత్ - అత ఏవ మృగనాభిసంజ్ఞా చ ॥ని॥ మృగనాభిర్మృగమదః కస్తూరీ చేత్యమరః - అథవా - నాభయః కస్తూర్యః

వమచలం ప్రాప్య గౌరం తుషారైః । వక్ష్యస్యధ్వశ్రమవినయనే తస్య శృంగే నిషణ్ణశ్శోభాం శుభ్రత్రినయనవృషోత్ఖాతపంకోపమేయామ్ ॥ ౫౨ ॥ తం చేద్వాయౌ సరతి సరళస్కంధసంఘట్టజన్మా బాధేతోల్కాక్షపితచమరీవాలభారో దవాగ్నిః । అర్హస్యేనం శమయితుమలం వారిధారాసహస్రైరాపన్నార్తిప్రశమనఫలాస్సంపదో హ్యుత్తమానామ్

సి ॥ నాభిగంధా నేకస్త్రీ మృగ్యాం మదే చ కస్తూరికా చ దిష్యత ఇతి విశ్వః- తాసాం గంధైః సురభిః తాస్సురభీకృతాః శిలాః యస్య తం- తస్యా గంగాయాః ఏవ- ప్రభవత్యస్మాదితి ప్రభవః కారణం తం- తుషారైః హిమైః- గౌరం సితం ని ॥ అవదాతస్సితో గౌర ఇత్యమరః- అచలం ప్రాప్య - వినీయతేఽనేనేతి వినయనం ॥ వా ॥ కరణేల్యుట్ - అధ్వశ్రమస్య వినయనే అపనోదనే- తస్య హిమాద్రేః- శృంగే - నిషణ్ణస్సన్ - శంభోః యః త్రినయనస్య త్ర్యంబకస్య వృషః వృషభః ॥ ని ॥ సుకృతే వృషభే వృష ఇత్యమరః- తేనోత్ఖాతేనావదారితేన పంకేన సహ ఉపమేయాం ఉపమాతుం యోగ్యాం - శోభాం- వక్ష్యసి వోఢాసి- వహతేర్లృట్ - త్రినయనేత్యత్ర ॥ సూ ॥ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామగ ఇతి ణత్వం న భవతి ॥ సూ ॥ క్షుభ్నాదిషు చేతి నిషేధాత్ - తస్యాః ప్రభవమిత్యనేన హిమాద్రౌ మేఘస్య వైవాహికగృహవిహారోధ్వన్యతే... ... ...

౫౩ । తమితి ॥ వాయౌ వనవాతే- సరతి వాతి సతి- సరళానాం దేవదారువిశేషాణాం స్కంధాః ప్రదేశవిశేషాః ॥ ని ॥ అస్త్రీ ప్రకాండః స్కంధస్స్యాన్మూలాచ్ఛాఖావధేస్తరోరిత్యమరః - తేషాం సంఘట్టనేన సంఘర్షణేన జన్మ యస్య సః తథోక్తః జన్మోత్తరపదత్వాద్వ్యధికరణోఽపి బహువ్రీహిస్సాధురిత్యుక్తం - ఉల్కాభిః స్ఫులింగైః క్షపితాః నిర్దగ్ధాః చమరీణాం వాలభారాః కేశసమూహాః యేన సః - అతో దవ ఇత్యగ్నిః దవాగ్నిః వనవహ్నిః ॥ ని ॥ వనే చ వనవహ్నౌ చ దవో దావ ఇతి శాశ్వతః - తం హిమాద్రిం- బాధేత చేత్ పీడయేద్యది - ఏనం దవాగ్నిం వారిధారాణాం సహస్రైః - అలమత్యర్థం శమయితుమర్హసి - యుక్తం చైతదిత్యాహ - తథాహి - ఉత్తమానాం మహతాం- సంపదః సమృద్ధయః - ఆపన్నానామార్తానామార్తిః ప్రశమనమాపన్నివార

౫౭ । తత్ర వ్యక్తం దృషది చరణన్యాసమర్ధేందుమౌళేశ్శశ్వత్సిద్ధైరుప
చితబలింభక్తినమ్రః పరీయాః । యస్మిన్దృష్టే కరణవిగమాదూర్ధ్వము
ద్ధూతపాపాః కల్పిష్యంతే స్థిరగణపదప్రాప్తయే శ్రద్దధానాః ॥... ... .
౫౮ । యే సంరంభోత్పతనరభసాస్స్వాంగభంగాయ తస్మిన్ముక్తాధ్వా

ణమేవ ఫలం ప్రయోజనం యాసాం తాస్తథోక్తా హి - అతో హిమాచ
లస్య దావానలస్త్వయా శమయితవ్య ఇతి భావః... ... ...
౫౭ । తత్రేతి ॥ తత్ర హిమాద్రౌ - దృషది కస్యాంచిచ్ఛిలాయాం - వ్య
క్తం ప్రకటితం - శశ్వత్ సదా - సిద్ధైర్యోగిభిః ॥ ని ॥ సిద్ధిర్నిష్పత్తియోగ
యోరితి విశ్వః - ఉపచితబలిం విరచితపూజాం ॥ ని ॥ బలిః పూజోపహారయో
రితి యాదవః - అర్ధశ్చాసావిందుశ్చ అర్ధేందుః ఖండేందుః ॥ ని ॥ అ
ర్ధః ఖండే సమాంశేర్ధమితి విశ్వః - సః మౌళౌ యస్య తస్యార్ధేం
దుమౌళేరీశ్వరస్య చరణన్యాసం పాదన్యాసం భక్తిః పూజ్యేష్వను
రాగః తయా నమ్రో భక్తినమ్రస్సన్ పరీయాః ప్రదక్షిణం కుర్యాః -
పరిపూర్వాదిణ్ ధాతోర్లిఙ్ - యస్మిన్ పాదన్యాసే - దృష్టే సతి - ఉ
ద్ధూతపాపాః నిరస్తసమస్తకిల్బిషాస్సంతః శ్రద్దధానాః విశ్వసంతః
పురుషాః శ్రద్ధా విశ్వాసః - ఆస్తిక్యబుద్ధిరితి యావత్ ॥ వా ॥ శ్రదంతరోరు
పసర్గవద్వృత్తిర్వక్తవ్యేతి - కరణస్య క్షేత్రస్య విగమాదూర్ధ్వం
దేహత్యాగాత్పరమిత్యర్థః ॥ ని ॥ కరణం సాధకతమం క్షేత్రగాత్రేంద్రి
యేష్వపీత్యమరః - స్థిరం శాశ్వతం గణాః ప్రమథాః ॥ ని ॥ గణాః ప్రమథ
సంఖ్యౌఘా ఇతి వైజయంతీ - తేషాం పదం స్థానం తస్య ప్రాప్తయే - క
ల్పిష్యంతే - ప్రాప్తుం శక్ష్యంతీత్యర్థః - వా - క్లృప్తేః పర్యాప్తివచనత్వే
న తస్యాలమర్థత్వాత్తద్యోగే ॥ సూ ॥ నమస్స్వస్తీత్యాదినా చతుర్థీ - అల
మితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమితి భాష్యకారః ॥ శ్లో ॥ అవ్యక్తం వ్యంజ
యామాస శివశ్చరణద్వయం । హిమాద్రౌ శాంభవాదీనాం సిద్ధ
యే సర్వకర్మణాం - దృష్ట్వా శ్రీచరణం సమ్యక్సాధకస్థిరముత్తమం
ఇచ్ఛాధీనశరీరో హి విచరేచ్చ జగత్త్రయం - ఇతి శంభురహస్యే ....
౫౮ । య ఇతి ॥ తస్మిన్ హిమాద్రౌ - సంరంభస్సంభ్రమః కోపో వా ॥ ని ॥ సం
రంభస్సంభ్రమే కోపే ఇతి శబ్దార్ణవే - తేన గజ ఇతి భ్రాంత్యా ఉత్పతనే

సంపతని శరభా లంఘయేయుర్భవంతం । తాన్కుర్వీథా స్తుములకర
కావృష్టిపాతావకీర్ణాన్ కే వా న స్యుః పరిభవపదం నిష్ఫలారంభయత్నాః
౬౦ । శబ్దాయంతే మధురమనిలైః కీచకాః పూర్యమాణా స్సంసక్తాభి

ఉత్ప్లవనే రభసో వేగో యేషాం తే తథోక్తాః ॥ స ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి
విశ్వః - యే శరభాః అష్టాపదాః - మృగవిశేషాః ॥ స ॥ శరభశ్శలభే చాష్టాప
దే ప్రోక్తోష్ట్ర శావాంతరే ఇతి విశ్వః - ముక్తః త్యక్తః అధ్వా శైలభాగో యేన
మార్గః యేన తం - భవంతం - సపది - స్వాంగభంగాయ - లంఘయేయుః
తాన్ ॥ సంభావనాయాం లిఙ్ - భవతో లంఘనే సామర్థ్యాభావాత్ స్వాంగభం
గాతిరిక్త ఫలం నాస్తి తేషాం లంఘనస్యేత్యర్థః - తాన్ శరభాన్ - తుము
లాస్సంకులాః కరకావర్షోపలాస్తాసాం వృష్టిః తస్యాః పాతేన అవకీ
ర్ణాన్ - అభిహతాన్ - కుర్వీథాః కురుష్వ ॥ వ్యా ॥ విధ్యర్థే లిఙ్ - క్షుద్రో
ప్యభిభూయమానః విపక్షస్సహ్యః - ప్రతిక్షేప్తవ్య ఇతి భావః - తథాహి - ఆరభ్యం
త ఇత్యారంభాః కర్మాణి తేషు యత్నః ఉద్యోగః స నిష్ఫలో యేషాం తే త
థోక్తాః - ఫలకర్మోపక్రమా ఇత్యర్థః - అతః - కే వా నరాః - పరిభవపదం
తిరస్కారాస్పదం న స్యుః సర్వే భవంతి - భవంత్యేవేత్యర్థః - యత్తు అత్ర
స ॥ వర్షోపలస్తు కరక ఇతి యాదవవచనాత్కరకశబ్దస్య నియతపులింగ
తాభ్రమాద్యేః కరకాణాం వృష్టిరితి కేషాంచిద్వ్యాఖ్యానం - తదన్యే
నానుమన్యంతే వర్షోపలస్తు కరకేత్యమరవ్యాఖ్యానే - తత్రభవతా
క్షీరస్వామినా కమండలౌ చ కరక ఇతి నానార్థే పుంస్త్వ పఠత్యేతి వద
తా ఉభయలింగతా ప్రకాశనాత్ యాదవస్యాపు పుంలింగతా విధానే తా
త్పర్యం - న తు స్త్రీలింగతా నిషేధః - నతద్విరోధోపి ॥ స ॥ కరకస్తు కరం కే
స్యాద్దాడిమే చ కమండలౌ - పక్షి భేదే కరే చా (స్త్రీ) కరకా చ ఘనోపల ఇ
తి విశ్వ ప్రకాశవచనే తూభయలింగతా వ్యక్తైవేతి న కుత్రాపి విరోధ వా
తా - అత ఏవ స ద్రోప ॥ స ॥ వర్షోపలస్తు కరకా కరకోపి చ దృశ్యత ఇతి....
౬౦। శబ్దాయంత ఇతి ॥ హే మేఘ - అనిలైః వాయుభిః - పూర్య మాణా
ధ్మాయమానాః - కీచకాః వేణువిశేషాః ॥ స ॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వ
నంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - మధురం శ్రుతిసుఖం యథా తథా శబ్దాయం
తే శబ్దం కుర్వంతి స్వనంతీత్యర్థః ॥ సూ ॥ శబ్దవైరకలహాభ్రేత్యాదినా క్య

త్రిపురవిజయో గీయతే కిన్నరీభిః । నిర్హ్రాదస్తే మురజ ఇవ చేత్కందరేషు
ధ్వనిస్స్యాత్సంగీతార్థో ననుపశుపతేస్తత్ర భావీ సమగ్రః... ......
౬౧॥ ప్రాలేయాద్రేరుపతటమతిక్రమ్య తాంస్తాన్విశేషాన్ హంసద్వా
రం భృగుపతియశోవర్త్మ యత్క్రౌంచరంధ్రం। తేనోదీచీం దిశమనుస

జ్ఞ త్యాయః అనేనవంశవాద్యసంపత్తిరుక్తా-సంసక్తాభిఃభక్తాభిః-వంశవాద్యానుషక్తాభిర్వా సంగతాభిరితి పాఠేరక్తకంఠీభిరిత్యర్థః-కిన్నరీభిఃకిన్నరస్త్రీభిః - త్రయాణాంపురాణాం సమాహారస్త్రిపురం సూ॥తద్ధితార్థేత్యాదినా సమాహారసమాసః-పాత్రాదిత్వాన్నపుంసకత్వం-తస్యవిజయః-గీయతే- కందరేషుదరీషు॥ని॥దరీతుకందరోవాస్త్రీ త్యమరః - తేతవ-నిర్హ్రాదః గంభీరధ్వనిః-మురజేవాద్యభేదధ్వనిరివేత్యర్థః స్యాచ్చేత్-తర్హి-తత్రచరణసమీపే పశుపతే౽త్రసన్నిహితస్యశివస్యనృత్యత ఇతి శేషః-సంగీతంతౌర్యత్రికం॥శ్లో॥సమ్యగ్గీతేతుసంగీతంన్యాయాదంభే ప్రసిద్ధకే।తౌర్యాణాంత్రితయేచాపీతిశబ్దార్ణవే - తదేవార్థః సంగీతార్థః-సంగీతవస్తు॥గ॥అర్థో౽భిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్యమరః-సమగ్రః సంపూర్ణః- భావిననుభవిష్యతిఖలు॥వ్యా॥భవిష్యతిగమ్యాదయఇతిభవిష్యదర్థేణినిః. ....

౬౧॥ప్రాలేయాద్రేరితి॥ ప్రాలేయాద్రేః హిమాద్రేః-ఉపతటంతటసమీపే॥సూ॥అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా సమీపార్థే౽వ్యయీభావః తాంస్తాన్॥వ్యా॥వీప్సాయాంద్విరుక్తిః విశేషాన్ద్రష్టవ్యార్థాన్॥ని॥విశేషో౽వయవే వ్యక్తౌద్రష్టవ్యోత్తమవస్తునీతిశబ్దార్ణవే-అతిక్రమ్యఆదరేణాదర్శనమతీత్యేత్యర్థః-గచ్ఛతో నాగతేనసంబంధః-హంసానాంద్వారంహంసద్వారం-మానసప్రస్థాయినోహంసాః క్రౌంచరంధ్రేణసంచరంతీత్యాగమః-భృగుపతేః జామదగ్న్యస్యయశోవర్త్మయశఃప్రవృత్తికారణమిత్యర్థః-యత్ క్రౌంచస్యాద్రేఃరంధ్రంక్రౌంచరంధ్రమస్తి-తేనక్రౌంచబిలేనబలేర్దైత్యస్య -నియమనేబంధనే అభ్యుద్యతస్య ప్రవృత్తస్య -విష్ణోర్వ్యాపకస్యభగవతస్త్రివిక్రమస్య - శ్యామః కృష్ణవర్ణః-పాదఇవ-తిర్యగాయామేనబిలప్రవేశార్థంతిరశ్చీ

రేస్తిర్యగాయామశోభీ శ్యామః పాదో బలినియమనాభ్యుద్యతస్యేవ విష్ణోః॥

౬౨ । గత్వా చోర్ధ్వం దశముఖభుజోచ్ఛ్వాసితప్రస్థసంధేః కైలాసస్య త్రిదశవనితాదర్పణస్యాతిథిః స్యాః। శృంగోచ్ఛ్రాయైః కుముదవిశదైర్యో వితత్య స్థితః ఖం రాశీభూతః ప్రతిదినమివ త్ర్యంబకస్యాట్టహాసః॥...

౬౩ । ఉత్పశ్యామి త్వయి తటగతే స్నిగ్ధభిన్నాంజనాభే సద్యఃకృత్తద్విర

నపైర్భేదేన శోభత ఇతి తిర్యగాయామశోభీ సః॥ వ్యా॥ తామీచ్ఛ్వే హ్యేవం స్థితః ఉదీచీం దిశం-అనుసరేః అభిగచ్ఛ -పురాకిల భగవతో దేవాద్ధూర్జటేః ధనురుపనిషదమధీయతా భృగునందనేన స్కందస్పర్ధయా క్రౌంచశిఖరిణామతినిశితవిశిఖముఖేన హేలయామృత్పిండభేదం భిత్త్వా తత ఏవ క్రౌంచరంధ్రాదేవ సద్యస్సముజ్జృంభితే యశః క్షీరవారిధౌ నిఖిలమపి జగజ్జాలమాప్లావితమితి కథా శ్రూయతే. ....

౬౨॥ గత్వేతి॥ క్రౌంచబిలనిర్గమానంతరమూర్ధ్వం చ గత్వా-దశముఖస్య రావణస్య భుజైరుచ్ఛ్వాసితాః విశ్లేషితాః ప్రస్థానాం సానూనాం సంధయో యస్య తస్య-ఏతేన నయనకౌతుకసద్భావ ఉక్తః-త్రిదశపరిమాణమేషామితి త్రిదశాః॥ వ్యా॥ సంఖ్యయావ్యయేత్యాదినా బహువ్రీహిః॥ సూ॥ బహువ్రీహౌ సంఖ్యేయే డజబహుగణాదితి సమాసాంతో డచ్ త్రిదశానాం దేవానాం వనితా స్తాసాం దర్పణస్య-స్ఫటికత్వాద్భ్రాజత్వాద్వి ధాపి బింబగ్రాహిత్వేనైవముక్తం-కైలాసస్యాద్రేః-అతిథిః స్యాః-యః కైలాసః-కుముదవద్విశదైర్నిర్మలైః-శృంగాణాముచ్ఛ్రాయైరున్నతిభిః-ఖమాకాశం-వితత్య వ్యాప్య-ప్రతిదినం దినే దినే-రాశీభూతః త్ర్యంబకస్య త్రిలోచనస్య -అట్టహాసః అతిహాస ఇవ స్థితః॥ ని అట్టావతిశయక్షౌమావితి యాదవః-ధావల్యాద్ధాసత్వేనోత్ప్రేక్షణం- హాసాదీనాం తు ధావల్యం కవిసమయసిద్ధం. ....

౬౩॥ ఉత్పశ్యామీతి॥ స్నిగ్ధం మసృణం భిన్నం మర్దితం చ యదంజనం కజ్జలం తస్యాభేవాభా యస్య తస్మిన్-త్వయి-తటగతే సానుగతే సతి-సద్యఃకృత్తస్య ద్విరదరదనస్య గజదంతస్య ఛేదవద్గౌరస్య శుభ్రస్య-తస్యాద్రేః కైలాసస్య-మేచకే శ్యామలే॥ ని॥ కాలశ్యామలమేచకాశ్శ్యామ

జరవనచ్ఛేదగౌరస్యతస్య । శోభామద్రేః స్తిమితనయనప్రేక్షణీయాం భవిత్రీమంసన్యస్తే సతి హలభృతో మేచకే వాససీవ ॥౬౪॥ హిత్వా తస్మి న్భుజగవలయం శంభునా దత్తహస్తా క్రీడాశైలే యది చ విహరేత్పాదచా రేణ గౌరీ । భంగీభక్త్యా విరచితవపుస్స్తంభితాంతర్జలౌఘస్సోపానత్వం కురు మణితటారోహణాయాగ్రయాయీ ॥ ౬౫ ॥తత్రావశ్యం వలయ కులిశోద్ఘట్టనోద్గీర్ణతోయం నేష్యంతి త్వాం సురయువతయో యంత్ర ధారాగృహత్వం । తాభ్యో మోక్షస్తవ యది సఖే ఘర్మలబ్ధస్య న స్యా

రః వాససివస్తే ?-అంసన్యస్తే సతి హలభృతో బలభద్రస్య వస్త్రమివ తాభ్యాం నిశ్చలాభ్యాం అనిమిషాభ్యామితి యావత్-నయనాభ్యాం ప్రేక్షణీయాం శోభాం-భవిత్రీం భావినీం-ఉత్పత్స్యమానాం-శోభాభవిష్యతీతి తద్వత్తయా మీత్యర్థః - పూర్ణోపమాలంకారః........................ ...

౬౪॥ హిత్వేతి॥ తస్మిన్ క్రీడాశైలే కైలాసే ॥ శ్లో ॥ కైలాసః కనకాద్రిశ్చ మందరో గంధమాదనః॥ క్రీడార్థం నిర్మితాశ్శంభోశ్చత్వారో పర్వతా ఇతి శంభురహస్యే-శంభునా-భుజగ ఏవ వలయః కంకణః తం హిత్వా గౌర్యాః భీరుత్వాత్ త్యక్త్వా- దత్తహస్తా దత్తహస్తావలంబా సతీ- గౌరీ- పాదచారేణ విహరేత్ -యది చ రేద్యది-తర్హి- అగ్రయాయీ పురోగతః-తథా- స్తంభితో ఘనీభావం ప్రాపితః అంతరజ్జలస్య ఓఘః ప్రవాహో యస్య సః తథాభూతస్సన్ -భంగీనాం పర్వణాం భక్త్యా రచనయా భంగీభక్త్యా విరచితవపుః కల్పితశరీరస్సన్-మణీనాం తటం మణితటం తస్యారోహణాయ సోపానత్వం కురు-సోపానభావం భజేత్యర్థః ......

౬౫॥ తత్రేతి॥ తత్ర కైలాసే-అవశ్యం సర్వథా-సురయువతయః దేవస్త్రియః-వలయకులిశాని కంకణకోటయః శతకోటివాచినా కులిశశబ్దేన కోటిమాత్రం లక్ష్యతే తైరుద్ఘట్టనాని ప్రహారాస్తైరుద్గీర్ణముత్సృష్టం తోయం యేన తం-త్వా-యంత్రేషు ధారా యంత్రధారాః తాసాం గృహత్వం కృత్రిమధారాగృహత్వం-నేష్యంతి ప్రాపయిష్యంతి-హే సఖే ఘర్మే నిదాఘే లబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధస్య ఘర్మలబ్ధత్వం చాస్య దేవభూమిషు సర్వదా సర్వర్తుసమాహారాత్ ప్రాథమిక మేఘత్వాద్వా-యతఉక్తం

క్రీడాలోలాశ్శ్రవణపరుషైర్గర్జితైర్భాయయేస్తాః ॥ ౬౨ ॥ హేమాంభోజప్రసవి సలిలం మానసస్యాదదానః కుర్వన్ కామం క్షణముఖపటప్రీతిమైరావణస్య । ధున్వన్ కల్పద్రుమకిసలయాన్యంశుకానీవ వాతైర్నానాచేష్టైర్జలదలలితైర్నిర్విశే స్తం నగేంద్రం..............

౬౩ ॥ తస్యోత్సంగే ప్రణయిన ఇవ స్రస్తగంగాదుకూలాం న త్వం దృష్ట్వా న

మాషాఢస్య ప్రథమదివసే మేఘం సదర్శేతి - తవ తాభ్యస్సురయువతి భ్యః - మోక్షనస్యాద్యది - తదా - క్రీడాలోలాః క్రీడాసక్తాః - ప్రమత్తా ఇత్యర్థః తాస్సురయువతీః - శ్రవణపరుషైః కర్ణకటుభిః - గర్జితైః కరశైః - భాయయేః త్రాసయేః ॥ వ్యా ॥ అత్ర హేతుభయాభావాన్నాత్మనేపదం - నాపి పుగాగమః . ...

౬౨ ॥ హేమేతి ॥ హే జలద మేఘ - హేమాంభోజానాం ప్రసవో జన్మ యస్మిన్ తత్ ప్రసవి జనకం - వ్యా - జిద్వృత్త్యాత్త్యాదినా ఇనిప్రత్యయః - మానసస్య సరసః సలిలముదకం - ఆదదానః పిబన్నిత్యర్థః - తథా ఐరావణస్యేంద్రగజస్య - తస్య కామచారిత్వాత్ - శివసేవార్థం ఇంద్రాగమనాద్వా సమాగతస్యేతి భావః - క్షణే మానసజలాదానకాలే ముఖపటేన యా ప్రీతిస్తాం - కుర్వన్ - తథా - కల్పద్రుమాణాం కిసలయాని పల్లవభూతాన్యంశుకాని సూక్ష్మవస్త్రాణి ॥ ని ॥ అంశుకం వస్త్రమాత్రే స్యాత్ పరిధానోత్తరీయయోః - సూక్ష్మవస్త్రే నా తు దీప్తావితి శబ్దార్ణవే - స్వవాతైః మేఘవాతైః ధున్వన్ - ఇత్థం నానాబహువిధాశ్చేష్టాః తోయపానాదయో యేషు తైః - లలితైః క్రీడితైః ॥ ని ॥ నానాభావభేదే స్త్రీ నృత్యే లలితం త్రిషు సుందరే - అస్త్రియాం ప్రేమ దాగామె క్రీడితే జాతపల్లవ ఇతి శబ్దార్ణవే - తం నగేంద్రం కైలాసం - కామం యథేచ్ఛం - నిర్విశేః ఉపభుంక్ష్వ - నిర్వేశో భృతిభోగయోరిత్యమరః - యథేచ్ఛా విహారో మిత్రగృహేషు మైత్ర్యాః ఫలం - సహజమిత్రం చ తే కైలాసః ॥ శ్లో ॥ మేఘపర్వతయోరబ్ధిచంద్రయోరబ్జసూర్యయోః - శిఖిజీమూతయోర్దృష్టిరమ్యయోః మిత్రతాస్వయమితి దర్శనాదితి భావః

౬౩ ॥ తస్యేతి ॥ ప్రణయినః ప్రియతమస్యేవ - తస్య కైలాసస్యోత్సంగే ఊర్ధ్వభాగే ఊరౌ చ ॥ ని ॥ ఉత్సంగో ముక్తసంయోగే సక్థ్నో

నపునరలకాం జ్ఞాస్యసే కామచారిన్ । యా వః కాలే వహతి సలిలోద్గార
ముచ్చైర్విమానా ముక్తాజాలగ్రథితమలకం కామినీవాభ్రబృందం ....

ఇతి శ్రీకాళిదాసస్య కృతౌ మేఘసందేశే మహాకావ్యే పూర్వ
మేఘస్సమాప్తః. ... ...

ధ్వజతలే - చెప్పుత్ప లమాలాయాం - దుకూలం శుభ్రవస్త్రం గంగాదు
కూలమివ గంగాదుకూలం ॥ వ్యా ॥ ఉపమితసమాసః - స్రస్తం గంగా
దుకూలం యస్యాస్తాం ॥ ని ॥ దుకూలం సూక్ష్మవస్త్రే స్యాత్ శరీమెపె
తాంశుక ఇతి శబ్దార్ణవే - కామిన్యాం తు - స్రస్తం గంగైవ దుకూలం య
స్యాస్తాం - తథోక్తాం - అలకాం కుబేరనగరీం - దృష్ట్వా - కామినిమితి శే
షః - హే కామచారిన్ - త్వం పునః త్వం తు - నజ్ఞాస్యసి కాలే న - నావగమిష్య
సీతి న - కింతు జ్ఞాస్యస్యేవేత్యర్థః - కామచారిణస్తే పూర్వమపి బహు
కృత్వః తద్దర్శనసంభవాదజ్ఞానమసంభావితమేవేతి నిశ్చయార్థం
నఞ్ద్వయ ప్రయోగః - తదుక్తం - స్మృతి నిశ్చయసిద్ధార్థేషు నఞ్
ద్వయప్రయోగ ఇతి - ఉచ్చైర్విమానా ఉన్నతసప్తభూమికభవనా
ని ॥ ని ॥ విమానోస్త్రీ దేవయానే సప్తభూమికసద్మని ఇతి యాదవః - మేఘ
సంవాహనస్థానసూచనార్థమిదం విశేషణం అస్యత్ర - ఉచ్చైః గం
భీరా విమానాని యస్యాః సా తథోక్తా - అలకా - వో యుష్మాకం - కాలే - మేఘ
కాల ఇత్యర్థః - కాలస్య సవర్ణ మేఘనాధారణ్యాద్వా ఇతి బహువచనం
సలిలముద్గిరతీతి సలిలోద్గారం స్రవత్సలిలధారమిత్యర్థః - అభ్రబృందం
మేఘకదంబకం - కామినీ స్త్రీ - ముక్తాజాలైః మౌక్తికసరైః గ్రథితం
ప్రత్యుప్తం ॥ ని ॥ పుంశ్చల్యాం మౌక్తికే ముక్తేతి యాదవః - అలకమివ చూ
ర్ణకుంతలానివ - జాతావేకవచనం ॥ ని ॥ అలకాశ్చూర్ణకుంతలా ఇత్య
మరః - వహతి బిభర్తి - అత్ర కైలాసస్యానుకూలనాయకత్వ మలకాయా
శ్చ స్వాధీనపతికాఖ్యనాయికాత్వంచ ధ్వన్యతే తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ఏకాయత్తో
నుకూలః స్యాదితి ॥ శ్లో ॥ ప్రియోపలాలితా నిత్యం స్వాధీనపతికామతేతి
లక్షయంతి - ఉదాహరంతి చ - లాలయన్నలకాప్రాంతాన్ రచయన్ - ప
త్రమంజరీః - ఏనాం విమోదయన్నాస్తే తాం ఛాయావదనువర్తత ఇతి...

ఇతి శ్రీమహామహోపాధ్యాయ కోలచలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం మేఘ
సందేశవ్యాఖ్యాయాం సంజీవనీసమాఖ్యాయాం పూర్వమేఘస్సమాప్తః.

మేఘసందేశస వ్యాఖ్యానే,
ద్వితీయసర్గ ప్రారంభః.

౧॥ విద్యుత్వంతంలలితవనితా స్సేంద్రచాపంసచిత్రా స్సంగీతాయ ప్రహతమురజాస్స్నిగ్ధగంభీరఘోషం। అంతస్తోయంమణిమయభువస్తుంగమభ్రంలిహాగ్రాః ....

ప్రాసాదాస్త్వాంతులయితుమలంయత్రతైస్తైర్విశేషైః॥

౧॥ విద్యుత్వంతమితి॥ యత్రఅలకాయాం-లలితాః-రమ్యాఃవనితాః(స్త్రీ)యోయేషుతేతథోక్తాః-సహచిత్రైర్వర్తంతఇతిసచిత్రాఃసాలేఖ్యాః ॥ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః॥సూ॥ తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః-వోపసర్జనస్యేతిసహశబ్దస్యసభావః-సంగీతాయతౌర్యత్రికాయప్రహతమురజాఃతాడితమృదంగాఇత్యర్థః॥ని॥మురజస్తుమృదంగస్స్యాత్ ..మురశబ్దయోరపీతిశబ్దార్ణవే-మణిమయాఃమణివికారాఃభువఃక్రీడాస్థానభూమయఃయేషుతేతథోక్తాః అభ్రమంబరంలిహంతీత్యభ్రంలిహానిఅభ్రంకషాణి॥వ్యా॥వహాభ్రేలిహఇతిఖచ్ - అరుర్ద్విషదజంతస్యేత్యాదినాముమాగమః-అభ్రంలిహానిఅగ్రాణిశిఖరాణియేషాంతేతథోక్తాః-అతితుంగాఇత్యర్థః-ప్రాసాదాఃదేవగృహాః॥ని॥ప్రాసాదోదేవభూభుజామిత్యమరః-విద్యుతోస్యసంతీతివిద్యుత్వంతం-సేంద్రచాపంఇంద్రచాపయుక్తం-స్నిగ్ధఃశ్రావ్యఃగంభీరఃప్రగల్భఃఘోషఃగర్జితధ్వనిర్యస్యతం-అంతఃఅంతర్గతంతోయంయస్యతమంతస్తోయంఅంతస్సలిలం-తుంగమున్నతం-త్వాంతైస్తైర్విశేషైఃలలితవనితత్వాదిధర్మైఃకరణైః-తులయితుంసమీకర్తుం ॥వ్యా॥ తులాశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్తుమున్ప్రత్యయః-అలంపర్యాప్తాః॥ని॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమిత్యమరః-అత్రఉపమానోపమేయభూతమేఘప్రాసాదధర్మాణాంవిద్యుద్ధ్వనితాదీనాంయథాసంఖ్యమన్యోన్యసాదృశ్యాన్మేఘప్రాసాదసాదృశ్యసిద్ధిరితిబింబప్రతిబింబభావేనఇయంపూర్ణోపమా ....

౨॥హస్తేలీలాకమలమలకే బాలకుందానువిద్ధంనీతాలోధ్రప్రసవరజసా
పాండుతామాననే శ్రీః। చూడాపాశేనవకురవకంచారుకర్ణేశిరీషం
సీమంతేచత్వదుపగమజంయత్రనీపం వధూనాం ॥౩॥యత్రోన్మత్తభ్రమ

౨॥సంప్రతిసర్వదాతస్యాంసర్వర్తుసంపత్తిమాహ-హస్తఇతి-యత్ర
అలకాయాం-వధూనాం స్త్రీణాంహస్తే-లీలార్థంకమలంలీలాకమలం
శరల్లింగమేతత్- యతఉక్తం॥శ్లో॥శరత్పంకజలక్షణేతి-అలకేకుంతలే
జాతావేకవచనం-బాలకుందైః ప్రత్యగ్రమాఘ్యకుసుమైః అనువిద్ధం-అ
నువేధః గ్రథనమితియావత్॥వ్యా॥నపుంసకేభావేక్తః- హేమంతకార్య
మేతత్-యద్యపికుందానాంశైశిరత్వమప్యస్తి-మాఘ్యంకుందమిత్యభి
ధానాత్-తథాపిహేమంతే ప్రాదుర్భావశ్శైశిరే ప్రౌఢత్వమిత్యవస్థా
భేదేనహేమంతకార్యత్వమిత్యాశయేన బాలపదవిశేషణం-అలకమితి
ప్రథమాంతపాఠే సప్తమీప్రక్రమభంగస్స్యాత్-నాథస్తు-నియతపుం
ల్లింగతాహానిశ్చేతి కోపాంతరమాహ-తదసత్॥శ్లో॥స్వభావవక్రాణ్య
లకానితాసామితి॥శ్లో॥నిర్ధూనాన్యలకానితాడితమురః కృత్తోన్నదరః ఖం
డితః ఇత్యాదిషుప్రయోగేషునపుంసకలింగతాదర్శనాదితి-ఆననేముఖే
లోధ్రప్రసవానాంలోధ్రపుష్పాణాం శైశిరాణాంరజసాపరాగేణ॥ని॥
స్యాదుత్పాదేఫలేపుష్పే ప్రసవోగర్భమోచనఇత్యమరః-పాండుతాం
పిశంగత్వం-నీతా ప్రాపితా- శ్రీః శోభాచూడాపాశే కేశపాశే-నవకుర
వకం॥ని॥తత్రశోణేకురవకస్తత్రపీతేకురంటకఇత్యమరః-వాసంతః పు
ష్పవిశేషః కర్ణే-చారుపేశలంశిరీషంగ్రైష్మః పుష్పవిశేషః-సీమంతేమ
స్తకకేశవీథ్యాం॥ని॥సీమంతమస్త్రియాంమస్తకేశవీథ్యాముదాహృత
మితిశబ్దార్ణవే-తవోపగమః త్వదుపగమః- ఘనాగమకాలఇత్యర్థః
తత్రజాతంత్వదుపగమజం-వార్షికలింగముక్తంనీపంకదంబకుసుమం
చ-సర్వత్రాస్తీతిశేషః॥వ్యా॥అస్తిర్భవతిపరః ప్రథమపురుషః అప్ర
యుజ్యమానోఽప్యస్తీతిన్యాయాత్ ఇత్థంకమలకుందాదితత్తత్కార్యస
మాహారాభిధానాత్ అర్థాత్సర్వర్తుసమాహారసిద్ధిః-కారణంవినాకా
ర్యాభావాదితిభావః . ...

౩॥యత్రేతి॥ యత్రాలకాయాం -పాదపావృక్షాః-నిత్యంపుష్పాణి

రముఖరాః పాదపా నిత్యపుష్పా హంసశ్రేణీరచితరశనా నిత్యపద్మా నలి
న్యః। కేకోత్కంఠా భవనశిఖినో నిత్యభాస్వత్కలాపా నిత్యజ్యో
త్స్నాః ప్రతిహతతమోవృత్తిరమ్యాః ప్రదోషాః॥ . ...
౪ ॥ ఆనందోత్థం నయనసలిలం యత్ర నాన్యైర్నిమిత్తైర్నాన్యస్తాపః కు
సుమశరజాదిష్టసంయోగసాధ్యాత్ । నాప్యన్యస్మాత్ప్రణయకలహా
ద్విప్రయోగోపపత్తిర్విత్తేశానాం న చ ఖలు వయో యౌవనాదన్యదస్తి॥
౫॥ యస్యాం యక్షాస్సితమణిమయాన్యేత్య హర్మ్యస్థలాని జ్యోతిశ్ఛా

యేషాం తే నిత్యపుష్పాః - న తు ఋతునియమాదిత్యర్థః - అత ఏవోన్మత్తైః భ్రమరైః ముఖరాః శబ్దాయమానాః - నలిన్యః పద్మిన్యః - నిత్యం పద్మాని యాసాం తాః నిత్యపద్మాః - న తు హేమంతాదివర్జమితి భావః - అత ఏవ హంసశ్రేణీభిః రచితరశనాః కల్పితమేఖలాః - నిత్యం హంసపరివేష్టితా ఇత్యర్థః - భవనశిఖినః క్రీడామయూరాః - నిత్యం భాస్వంతః కలాపాః బర్హాణి యేషాం తే తథోక్తాః న తు వర్షాస్వేవేతి భావః అత ఏవ కేకాభిరుత్కంఠాః ఉద్గ్రీవాః - ప్రదోషాః రాత్రయః - నిత్యం జ్యోత్స్నాః - చంద్రికా యేషాం తే నిత్యజ్యోత్స్నాః - న తు శుక్లపక్ష ఏవ - ప్రతిహతా తమసాం వృత్తిర్వ్యాపారః యైస్తే తే చ తే రమ్యాశ్చ తథోక్తాః - నయనసుభగా ఇత్యర్థః . ...

౪ ॥ ఆనందేతి ॥ యత్ర అలకాయాం విత్తేశానాం యక్షాణాం॥ ని॥ విత్తేశ్వరః కుబేరే స్యాత్ ధనికయక్షయోరితి విశ్వః - ఆనందోత్థమానందజన్యమేవ నయనసలిలం - అన్యైర్నిమిత్తైః శోకాదిభిర్నాస్తి - ఇష్టసంయోగేన ప్రియజనసమాగమేన - సాధ్యాన్నివర్తనీయాత్ - నస్వ ప్రతీకార్యాదిత్యర్థః - కుసుమశరజాన్మదనజన్యాత్తాపాత్ - అన్యస్తాపో నాస్తి - ప్రణయకలహాదన్యస్మాన్మరణాదికారణాత్ - విప్రయోగోపపత్తిర్విరహప్రాప్తిరపి - నాస్తి - కించ - యౌవనాదన్యద్వయో వార్ధకంచ - నాస్తి ఖలు ఏతచ్ఛ్లోకద్వయం ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాతం ....

౫ ॥ యస్యామితి ॥ యస్యాం యక్షాః ఉత్తమస్త్రీసహాయాః లలితాంగనాసహాయాస్సంతః - సితమణిమయాని స్ఫటికమణిమయాని

యాకుసుమరచితాన్యుత్తమస్త్రీసహాయాః । ఆసేవంతేమధురతిఫలంక ల్పవృక్షప్రసూతంత్వద్గంభీరధ్వనిషుశనకైః పుష్కరేష్వాహతేషు ....
౬ ॥ మందాకిన్యాఃపయసిశిశిరైస్సేవ్యమానామరుద్భిర్మందారాణామనుత టరుహాంఛాయయావారితోష్ణాః। అన్వేష్టవ్యైఃకనకసికతాముష్టినిక్షే

చంద్రకాంతమణిమయానియానివాలతపవర్జ్యైతమాంతారకాణాంఛాయాః ప్రతిబింబాన్యేవకుసుమానితైఃరచితానిపరిష్కృతాని ॥ సి ॥ జ్యోతిర్నా రాగ్నిభాజ్వాలాద్యుక్తప్రత్తార్థాద్వతాత్మస్వితౌజయంతే -ఏతేనవా నభూమేరస్థానశోభత్వముక్తంహర్మ్యస్థలానాన్యత్యప్రాప్యతవగం భీరధ్వనిరవధ్వనిర్యేషాంతేషుత్వద్గంభీరధ్వనిషు పుష్కరేషు వాద్య భాండముఖేషు ॥ సి ॥ పుష్కరంకరహస్తాగ్రేవాద్యభాండముఖేజలే-వ్యో మ్నిఖడ్గఫలేపద్మేతీర్థౌషధవిశేషయోరిత్యమరః- శనకైఃమందమాహ తేషుతాడితేషుసత్సు - ఏతేనచవాద్యంనృత్తగీతయోరప్యుపలక్షణం- కల్పవృక్షప్రసూతంమందారవృక్షోద్భవం - కల్పవృక్షస్యకాంక్షితా ర్థప్రదత్వాత్ - మధుపితత్రప్రసూతమిత్యర్థః-రతేస్సురతమేవఫ లంయస్యతత్ రతిఫలంపోష్యత్వాద్రతిఫలాఖ్యంమధుమద్యమాసేవం తే - ఆదృత్యపిబంతిత్యర్థః॥ శ్లో ॥ తాళక్షీరసితామ్రతామలగుడోన్మత్తాసి కాలాహ్వయా - ద్రావిడాంధ్రక్రమమోరటాతుకదళీసుస్ల ప్రసూనైర్వృతం- ఇత్థంచేన్మధుపుష్పభంగ్య పవిత్రపుష్పక్రమయూలామృతకో ధేనస్మరదీపనంరతిఫలాఖ్యంస్యాన్మహీతంముద్ర్వితిముదిరాణాం వే.... ...

౬ ॥ మందాకిన్యా ఇతి ॥ యత్రాలకాయామనువిద్యమానాః- మరోయే షాంతేఅమరాఃతైరమరైఃప్రార్థితాః - కాంక్షితాః - అతిసుందరత్వా త్యర్థః - కన్యాయత్తుకుమార్యః। ని ॥ కన్యాకుమారీకానార్యోరితివిశ్వః- శిశిరైఃశీతైః మందాకిన్యాః గంగాయాఃపయసిమరుద్భిఃమారుతైస్సే వ్యమానాఃవీజ్యమానాస్సత్యఃతథాఅనుతటంతటేషురోహంతీత్యను తటరుహాః-క్విప్-తేషాం॥సూ । ఉపపదమతిజితిసమాసః- తేషాంమం దారాణాంఛాయయాఅనాతపేనవారితోష్ణాఃనివారితతాపాస్సత్యః కనకస్యసికతాసుముష్టిభిఃనిక్షేపేణన్యాసేనగూఢైఃసంవృతైః - అథ వా-కనకసికతానాంముష్టిషునిక్షేపేణగూఢైఃఅతఏవ అన్వేష్టవ్యైః

ర్హస్తసంక్రీడంతే మణిభిరమరప్రార్థితా యత్ర కన్యాః ....
౭. నీవీబంధోచ్ఛ్వసితశిథిలం యత్ర బింబాధరాణాం క్షౌమం రాగాదని-
భృతకరేష్వాక్షిపత్సు ప్రియేషు। అర్చిస్తుంగానభిముఖమపి ప్రాప్య రత్న-
ప్రదీపాన్ హ్రీమూఢానాం భవతి విఫలప్రేరణా చూర్ణముష్టిః॥........
౮. యత్ర (స్త్రీ)ణాం ప్రియతమభుజోచ్ఛ్వాసితాలింగితానామంగగ్లానిం
సురతజనితాం తంతుజాలావలంబాః॥ త్వత్సంరోధాపగమవిశదైశ్చం-

మృగ్యైర్మణిభిః రత్నైః సంక్రీడంతే గూఢమణిసంజ్ఞయా దైశిక క్రీ-
డయా సంక్రీడంత ఇత్యర్థః॥ సూ। క్రీడోऽనుసంపరిభ్యశ్చేత్యాత్మ-
నేపదం॥ శ్లో॥ రత్నాదిభిర్వాలుకాసు గుప్తైర్ద్రష్టవ్యైః కమణిభిః॥ బాలి-
కాభిః కృతా క్రీడా నామ్నా గూఢమణిః స్మృతా - రాస క్రీడా గూఢమణి-
గుప్తకేళిస్తులాయనం - పిండకందుకదండాద్యైః స్మృతా దైశిక కే-
ళయ ఇతి శబ్దార్ణవే. ... ...

౭. నీవీతి॥ యత్రానిభృతకరేషు చపలహస్తేషు నీవీస్రంసనోద్యో-
గవ్యాత్ కంపమానకరేష్విత్యర్థః- ప్రియేషు నీవీ (స్త్రీ)గ్రంథిః॥ ని॥ నీవీ
పరిపణే గ్రంథౌ (స్త్రీ)ణాం జఘనవాససీతి విశ్వః - నీవీతి బంధః నీవీబంధః॥
చూతవృక్షవదపౌనరుక్త్యం- తస్యోచ్ఛ్వసితేన త్రుటనేన శిథిలం క్షౌ-
మం దుకూలం రాగాదనురాగాదాక్షిపత్సు హరత్సు సత్సు। హ్రీమూ-
ఢానాం లజ్జావిధురాణాం - బింబం బింబికాఫలం॥ ని॥ బింబికాయాః ఫలే
బింబః ప్రతిబింబే చ మండల ఇతి విశ్వః - తద్వదధరో యాసాం తాసాం బిం-
బాధరాణాం (స్త్రీ)విశేషాణాం॥ ని॥ విశేషాః కామినీకాంతాభీరుబిం-
బాధరాంగనేతి శబ్దార్ణవే - చూర్ణస్య కుంకుమాదేర్ముష్టిరర్చిర్భి-
ర్మయూఖైః - తుంగాన్॥ ని॥ అర్చిర్జ్వాలామయూఖయోరితి విశ్వః॥
రత్నాన్యేవ ప్రదీపాన్ రత్నప్రదీపాన్ అభిముఖం యథా తథా ప్రా-
ప్యాపి విఫలప్రేరణా దీపనిర్వాపణాక్షమత్వాన్నిష్ఫలాక్షేపా భవ-
తి- అత్రాంగనానాం రత్నదీపనిర్వాపణప్రవృత్త్యా ముగ్ధత్వం వ్యజ్యతే.

౮॥ యత్రేతి॥ యత్రాలకాయాం నిశీథే అర్ధరాత్రే॥ ని॥ అర్ధరా-
త్రనిశీథౌ ద్వావిత్యమరః - త్వత్సంరోధస్య మేఘావరణస్యాపగమే-
న విశదైర్నిర్మలైశ్చంద్రపాదైశ్చంద్రరశ్మిభిః॥ ని॥ పాదారశ్మ్యం-

ద్రపాదైర్నిశీథే వ్యాలుంపంతి స్ఫుటజలలవస్యందినశ్చంద్రకాంతాః ॥
౯ ॥ నేత్రా నీతాస్సతతగతినా యద్విమానాగ్రభూమీరాలేఖ్యానాం స్వ
జలకణికాదోషముత్పాద్య సద్యః । శంకాస్పృష్టా ఇవ జలముచస్త్వాదృ
శో జాలమార్గైర్ధూమోద్గారానుకృతినిపుణా ర్ఝర్ఝరా నిష్పతంతి ॥
౧౦ ॥ అక్షయ్యాంతర్భవననిధయః ప్రత్యహం రక్తకంఠై రుద్గాయద్భి

ర్ధు తుర్యాం శౌ ఇత్యపరః - స్ఫుటజలలవస్యందినః ఉల్బణాంబుకణ
స్రావిణః - తంతుజాలావలంబాః - వితానలంబిసూత్రపుంజాధారాః
తద్గుణగుంభితా ఇత్యర్థః - చంద్రకాంతాశ్చంద్రకాంతమణయః - ప్రి
యతమానాం భుజైరుచ్ఛ్వాసితాని శ్రాంత్యా జలసేకాయ వా ప్రశిథి
లితాని ఆలింగితాని యాసాం తాసాం స్త్రీణాం సురతజనితాం అంగగ్లా
నిం అవయవానాం మ్లానతాం వ్యాలుంపంతి అపనుదంతి... ... .

౯ ॥ నేత్రేతి ॥ హే మేఘ నేత్రా ప్రేరకేణ - సతతగతినా వాయునా ॥
ని ॥ మాతరిశ్వా సదాగతిరిత్యమరః - యద్విమానాగ్రభూమీర్యస్యా అల
కాయా విమానానాం సప్తభూమికభవనానాం - అగ్రభూమీరుపరిభూ
మికాః నీతాః ప్రాపితాః - త్వామివ పశ్యంతి యాం సైత్వా దృశః త్వత్సదృ
శా ఇత్యర్థః ॥ త్యదాదిషు దృశో నాలోచనే కఞ్ చేతి కఞ్ ప్రత్యయ
జలముచః మేఘాః - ఆలేఖ్యానాం సచ్చిత్రాణాం ॥ ని ॥ చిత్రే చిత్రరూపం
స్యాదాలేఖ్యం తు ప్రయత్నతః - నిర్మితో త్తమచిత్రమితి శబ్దార్ణవే-
స్వేషాం జలకణికాభిర్జలకణైర్దోషం స్ఫుటనముత్పాద్య సద్యశ్శం
కాస్పృష్టా ఇవ సాపరాధత్వాద్భయావిష్టా ఇవ ॥ ని ॥ శంకా వితర్కభ
యయోరితి శబ్దార్ణవే - ధూమోద్గారస్య ధూమనిర్గమస్య అనుకృ
తావనుకరణే నిపుణాః కుశలాః ర్ఝర్ఝరా వి శీర్ణాస్సంతః జాలమా
ర్గైర్గవాక్షరంధ్రైః నిష్పతంతి నిష్క్రామంతి - యథా కేనచిదంతః
పురసంచారవతా దూతేన గూఢవృత్త్యా రహస్య భూమిం ప్రాపితాః త
త్ర స్త్రీణాం వ్యభిచారదోషముత్పాద్య సాశంకాః క్లప్తవేషాంతరాః
జారాః కృసుద్రమార్గైర్నిష్క్రామంతి తద్వదితి ధ్వనిః - ప్రకృతార్థే
శంకాస్పృష్టా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా. ... ...

౧౦ ॥ అక్షయ్యేతి ॥ యత్రాలకాయాం కేచిత్ తు శక్యాః క్షయ్యాః
సా ॥ క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థ ఇతి నిపాతః - తతో నఞ్ సమాసః - భవ

ధనపతియశః కిన్నరైర్యత్ర సార్ధం। వైభ్రాజాఖ్యం విబుధవనితా
వారముఖ్యాసహాయా బద్ధాలాపా బహిరుపవనం కామినో నిర్విశంతి
౧౧॥ గత్యుత్కంపాదలకపతితైర్యత్ర మందారపుష్పైః పత్రచ్ఛేదైః
కనకకమలైః కర్ణవిభ్రంశిభిశ్చ। ముక్తాజాలైః స్తనపరిసరచ్ఛిన్నసూ

సానానాం తేః అంతర్భవనం ॥ వ్యా । అవ్యయీభావ సమాసః-అక్ష
య్యాః అంతర్భవనే నిధయో యేషాం తే తథోక్తాః - యథేచ్ఛా భోగ
సంభావనార్థమిదం విశేషణం - విబుధవనితాః అప్సరసః తా ఏవ వా
రముఖ్యా వేశ్యా విశేషాః తాస్సహాయా యేషాం తే తథోక్తాః ॥ ని ॥ వా
రస్త్రీ గణికా వేశ్యా రూపాజీవాథ సా జనైః-సత్కృతా వారముఖ్యా
స్యాదిత్యమరః-బద్ధాలాపాః సంధానితసల్లాపాస్సంతః కామినః కాము
కాః అహన్యహని ప్రత్యహం ॥సూ॥ అవ్యయవిభక్తీత్యాదినా అవ్యయీ
భావః - అనశ్చేతి సమాసాంతష్టచ్ - రక్తః మధురః కంఠధ్వనిర్యేషాం తే
రక్తకంఠైః అతఏవ ధనపతియశః కుబేరకీర్తిముచ్చైః గాయద్భిః ఉ
ద్గాయద్భిః దేవగానస్య గాంధారగ్రామప్రాయికత్వాత్ తారతరం గా
యద్భిరిత్యర్థః కిన్నరైస్సార్ధం కిన్నరైస్సహ విభ్రాజస్య నామ గ
జేంద్రస్యేదం వైభ్రాజం వైభ్రాజమిత్యాఖ్యా యస్య తద్వైభ్రాజా
ఖ్యం॥శ్లో॥ విభ్రాజేన గజేంద్రేణ త్రాతం వైభ్రాజమాఖ్యయేతి శంభురహ
స్యం- చైత్రరథస్యైవ నామాంతరమేతత్ -బహిరుపవనం బాహ్యో
ద్యానం నిర్విశంత్యనుభవంతి. ... ...
౧౧॥ గత్యుత్కంపాదితి॥ యత్రాలకాయాం కామినీనాం అభిసారికాణాం
నా॥ కాంతార్థినీ తు యా యాతి సంకేతం సాభిసారికేత్యమరః-నిశిభవః నై
శః మార్గః సవితుస్సూర్యస్య ఉదయే సతి గత్యా గమనేన ఉత్కంపశ్చ
లనం తస్మాద్ధేతోః అలకేభ్యః పతితైః మందారపుష్పైః తథా పత్రాణాం
మకరికాపత్రాణాం ఛేదైః ఖండైః పతితైరితి శేషః - కర్ణేభ్యః విభ్రం
శంతీతి కర్ణవిభ్రంశీని-తైః కనకస్య కమలైః కనకకమలైశ్చ ॥ వ్యా॥ ష
ష్ఠ్యా వివక్షితార్థలాభే సతి మయట్ గ్రహే వ్యాపారదోషః-ఏవమన్య
త్రాప్యనుసంధేయం-తథా ముక్తాజాలైః మౌక్తికసరైః శిరోనివేశితైరితి
శేషః తథా స్తనయోః పరిసరః ప్రదేశః తత్ర ప్రచ్ఛిన్నాని సూత్రాణి యేషాం

త్రైశ్చహారైర్నైశో మార్గస్సవితురుదయే సూచ్యతే కామినీనాం॥...
౧౨॥ మత్వా దేవం ధనపతిసఖం యత్ర సాక్షాద్వసంతం ప్రాయశ్చాపం న వహతి భయాన్మన్మథష్షట్పదజ్యం। సభ్రూభంగప్రహితనయనైః కామిలక్ష్యేష్వమోఘైస్తస్యారంభశ్చతురవనితావిభ్రమైరేవ సిద్ధః॥
౧౩॥ వాసశ్చిత్రం మధు నయనయోర్విభ్రమాదేశదక్షం పుష్పోద్భేదం సహ

షాం త్రైః హారైశ్చ సూచ్యతే జ్ఞాప్యతే-మార్గః పతితైః ... సుమా లింగైరయమభిసారికాణాం పంథా ఇతి దష్టృభిరనుమీయత ఇత్యర్థః.
౧౨॥ మత్వేతి॥ యత్ర మన్మథః ధనపతేః కుబేరస్య సఖా ధనపతిసఖః రాజాహస్సఖిభ్యష్టచ్-తం దేవం మహాదేవం సాక్షాత్ సన్నిహితం నిజరూపేణ వర్తమానం తత్ర స్థితం వసంతం మత్వా జ్ఞాత్వా భయాత్ తేన ఖలు భయాత్ షట్పదా ఏవ జ్యా మౌర్వీ యస్య తత్ తథోక్తం-చాపం ప్రాయః ప్రాచుర్యేణ న వహతి న బిభర్తి-కథం తర్హి-తస్య కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ-సభ్రూభంగమితి-తస్య మన్మథస్యారంభః కామిజనవిషయజయ వ్యాపారః సభ్రూభంగం యథా తథా ప్రహితాని ప్రయుక్తాని నయనాని దృష్టయో యేషు తైస్తథోక్తైః-కామిన ఏవ లక్ష్యాణి తేష్వమోఘైస్సఫలప్రయోగైరిత్యర్థః-చాపం తు కదాచిన్మోఘమపి స్యాదితి భావః-చతురాశ్చ తాః వనితాశ్చ తాసాం విభ్రమైరేవ సిద్ధః నిష్పన్నః యావదనర్థకం పాంథికి ఫలం చ తత్ప్రయోగాద్వర్తం నిశ్చితసాధనప్రయోగ ఇతి భావః . ...
౧౩॥ వాస ఇతి॥ శ్లో॥ కచధార్యం దేహధార్యం పరిధేయం విలేపనం। చతుర్ధాభూషణం ప్రాహుః స్త్రీణామన్యత్తు దైశికమితి రసాకరే-తదేవాహ-యస్యాం పులకాయాం చిత్రం నానావర్ణం వాసః వస్త్రం పరిధేయమండనమేతత్-నయనయోర్విభ్రమాణామాదేశే ఉపదేశే దక్షం-విభ్రమాధాయకమిత్యర్థః-అనేన విభ్రమద్వారా మధునో మండనత్వమితి విజ్ఞేయం తచ్చ కుండలాదివద్దేహధార్యాంతర్భావ్యం-మధునాద్యం కిసలయైః పల్లవైస్సహ పుష్పోద్భేదం కుసుమోదయముభయం చేత్యర్థః- ఇదం తు కచధార్యం భూషణానాం వికల్పాన్ని శేషాన్-దేహధార్యమేతం-

హకిసలయైర్భూషణానాం వికల్పాన్। లాక్షారాగం చరణకమలన్యాస
యోగ్యం చ యస్యామేకః సూతే సకలమబలామండనం కల్పవృక్షః ......
౧౪| తత్రాగారం ధనపతిగృహానుత్తరేణాస్మదీయం దూరాల్లక్ష్యం సురప
తిధనుశ్చారుణా తోరణేన। యస్యోపాంతే కృతకతనయః కాంతయా వర్ధి
తో మే హస్తప్రాప్యస్తబకనమితో బాలమందారవృక్షః ....
౧౫ వాపీ చాస్మిన్మరకతశిలాబద్ధసోపానమార్గా హైమైశ్ఛన్నా వికచ

త్ తథా చరణకమలయోర్న్యాసస్య న్యసనస్యార్పణస్య యోగ్యం - రజ్య
తే నేనేతి రాగః రంజకద్రవ్యం లాక్షైవ రాగః లాక్షారాగః తమిదం చాం
గరాగాదిప్రలేపనమండనోపలక్షణమితి సకలం సర్వం చతుర్విధమపీ
త్యర్థః- అబలామండనం యోషిత్ప్రసాధనజాతం ఏకః కల్పవృక్ష ఏవ
సూతే జనయతి- నతు నానాప్రసాధనసంపాదనప్రయాస ఇత్యర్థః ...
౧౪| ఇత్థమలకాం- వర్ణయిత్వా తత్ర స్వభవనం సాభిజ్ఞానమాహ- త
త్రేతి- తత్రాలకాయాం ధనపతిగృహాన్ ఉత్తరేణ కుబేరగృహేభ్యః ఉత్తర
స్మిన్నదూరే ప్రదేశే ॥సూ॥ ఏనబన్యతరస్యామదూరేపంచమ్యాః - ఏనపాద్వి
తీయా ॥ ని ॥ గృహాః పుంసి చ భూమ్న్యేవేత్యమరః- అవ్యయ
మేతత్ అస్మాకమిదమస్మదీయం॥సూ॥ వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ఛప్రత్యయః- అగా
రం గృహం సురపతిధనుశ్చారుణా మణిమయత్వాదభ్రంకషత్వాచ్చ ఇం
ద్రచాపసుందరేణ తోరణేన బహిర్ద్వారేణ॥ని॥ తోరణో స్త్రీ బహిర్ద్వారమి
త్యమరః- దూరాల్లక్ష్యం దృశ్యం- అనేనాభిజ్ఞానేన దూరత ఏవ జ్ఞాతుం శక్య
మిత్యర్థః- అభిజ్ఞానాంతరమాహ - యస్యాగారస్యోపాంతే ప్రా
కారాంతః పార్శ్వదేశే మే మమ కాంతయా వర్ధితః పోషితః అత ఏ
వ కృతకతనయః కృత్రిమపుత్రః పుత్రత్వేనాభిమన్యమాన ఇత్యర్థః-
హస్తేన ప్రాప్యైః హస్తోపచేయైః స్తబకైః గుచ్ఛకైః నమితః- స్తబకభ
రాల్లంబమాన ఇత్యర్థః ॥ని॥ స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబక ఇత్యమరః- బాలః
కోమలః మందారవృక్షః అస్తీతి శేషః. ....
౧౫|| ఇతః పరం పంచభిః శ్లోకైరభిజ్ఞానాంతరాణ్యాహ- వాపీతి- అస్మిన్న
స్మదగారే మరకతశిలాభిర్గారుత్మతమణిభిః బద్ధసోపానమార్గా
యస్యాస్సా తథోక్తా- విదూరే భవాః వైదూర్యాః విదూరాజ్ఞ్య ఇతి ఞ్యప్ర

చకమలైస్స్నిగ్ధవైడూర్యనాలైః । యస్యాస్తోయే కృతవసతయో మా
నసం సంనికృష్టం నాధ్యాస్యన్తి వ్యపగతశుచస్త్వామపి ప్రేక్ష్య హంసాః
౧౫॥ తస్యాస్తీరే రచితశిఖరః పేశలైరిన్ద్రనీలైః క్రీడాశైలః కనకకదలీ
వేష్టనప్రేక్షణీయః । మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి సఖే చేతసా కాతరేణ ప్రే

త్యయః-వైడూర్యాణాం వికారాణి వైడూర్యాణి వికారార్థేఽణ్ప్రత్య
యః-స్నిగ్ధాని వైడూర్యాణి నాలాని యేషాం తైః హైమైః స్వర్ణమయైః వి
కచకమలైశ్ఛన్నా వాపీ దీర్ఘికా చ ॥ ౧౫ ॥ వాపీతు దీర్ఘికేత్యమరః
అస్తీతి శేషః-యస్యాః వాప్యాః తోయే సలిలే కృతవసతయః-కృతనివా
సాః హంసాః త్వాం మేఘం ప్రేక్ష్య వీక్ష్యాపి-వ్యపగతశుచః వర్షాకాలే
ప్యకలుషజలత్వాద్వీతదుఃఖాః సన్తః సంనికృష్టం సంనిహితం సుగమమ
పీత్యర్థః-మానసం నాధ్యాస్యన్తి నోత్కణ్ఠిష్యన్తే॥ వా॥ అధ్యా
సనముత్కణ్ఠాపూర్వకం స్మరణమితి కాశికాయాం ....
౧౬॥ తస్యా ఇతి॥ తస్యాః వాప్యాః తీరే పేశలైః చారుభిః॥ ౯॥ చారౌ దక్షే
చ పేశలఇత్యమరః-ఇన్ద్రనీలైః రచితశిఖరః ఇన్ద్రనీలమణిమయశృఙ్గ ఇ
త్యర్థః-కనకకదలీనాం వేష్టనేన పరిధినా ప్రేక్షణీయః దర్శనీయః క్రీ
డార్థం శైలః-అస్తీతి శేషః-హే సఖే ఉపాన్తేషు ప్రాన్తేషు స్ఫురితా
వికసితాః తటితో యస్య తం తథోక్తం-ఇదం విశేషణం కనకకదలీవేష్టన
సామ్యార్థముక్తం-ఇన్ద్రనీలసామ్యం తు మేఘస్య స్వభావాత్ త్వా
మిత్యనేన సూచ్యతే- త్వాం ప్రేక్ష్య వీక్ష్య మద్గేహిన్యాః ప్రియ ఇతి హేతోః
తస్య శైలస్య మద్గృహిణీప్రియత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః-కాతరేణ భీతేన చే
తసా-భయం చాత్ర సానన్దమేవ॥ శ్లో॥ వస్తునామనుభూతానాం తుల్య
శ్రవణదర్శనాత్-స్మరణాత్కీర్తనాద్వాపి నానందాభిర్వ్యథా భవేదితి
రనాకరే దర్శనాత్ - తమేవ క్రీడాశైలమేవ స్మరామి ఏవకారో విష
యాన్తరవ్యవచ్ఛేదార్థః-సదృశవస్త్వనుభవాదిష్టార్థస్మృతి
ర్జాయత ఇత్యర్థః-అత ఏవాత్ర స్మరణాఖ్యాలఙ్కారః-తదుక్తం॥ శ్లో॥
సదృశానుభవాదన్యస్మృతిః స్మరణముచ్యత ఇతి-అత్ర నిరుక్తరకారస్తు
త్వామేవ స్మరామీతి యోజయిత్వా మేఘశైలత్వారోపణమితి వ్యాచ

త్క్ష్యేహాంసస్ఫురితతటితం త్వాంతమేవస్మరామి॥ ౭౨

౧౬॥ రక్తాశోకశ్చలకిసలయః కేసరశ్చాత్ర కాంతః। ప్రత్యాసన్నౌ కురవకవృతేర్మాధవీమండపస్య । ఏకస్సఖ్యాస్తవ సహ మయా వామపాదాభిలాషీ కాంక్షత్యన్యో వదన [illegible] దోహదచ్ఛద్మనాస్యాః॥ ......

[illegible] ముక్తం - [illegible] కాంతోపాస్య పురోవస్థానుభవా [illegible] ప్రయోగాత్ - [illegible] భావనాస్మృతిరి త్యపి సోపపద్యతే - భావనా [illegible] స్మృతిత్వే ప్రమాణాభావాత్ - ఆరో [illegible] సైవయథార్థా [illegible] - విసదృశేపి [illegible] నాపతి ....

౧౭ రక్తేత్యాది। అత్ర క్రీడాశైలే కురవకాపవృతిః అపరణాయస్యేత్యస్యకు రవకవృతేః - మాధవీసంబంధినః మాధవ్యా [illegible] తాసాం మంటపస్తస్యఅతి ముక్తలతాగృహస్యేత్యర్థః। అతిముక్తః పుండ్రకస్స్యాద్వాసంతీమాధవీలతే త్యమరః ప్రత్యాసన్నౌ సంనికృష్టౌ - చలకిసలయశ్చంచలపల్లవః - అనేన వృక్షస్య [illegible] తపేషు ప్రాండలిత్వం వ్యజ్యతే - రక్తాశోకః రక్తవిశే షణం తస్య [illegible] కత్వాత్ [illegible] తం - తదుక్తం। శ్లో॥ ప్రసూనైరశోక స్త్రేధా [illegible] ద్విధా। బహుసిద్ధికరః శ్వేతో రక్తోపిస్మరదీపక ఇతి - అ శోకకల్పేదర్శనాత్ - కాంతః కమనీయః కేసరో వకుళశ్చ స్త ఇతి శేషః॥ని॥ అథకేసరే - వకుళోవంజుళ ఇత్యమరః - ఏకః తయోరన్యతరః ప్రాథమిక త్వాదశోక ఇత్యర్థః - మయాసహ తవసఖ్యాః స్వప్రియాయా ఇత్యర్థః - వా మపాదాభిలాషీ దోహదచ్ఛద్మనేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - సచాహం చ అభిలాషిణావిత్యర్థః - అన్యః కేసరః దోహదం వృక్షాదీనాం ప్రసవకార ణం సంస్కారద్రవ్యం॥ ని॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలేకుశలైః కృతం - పుష్పా ద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదస్యాత్తు తత్క్రియేతి శబ్దార్ణవే - తస్య ఛద్మనా వ్యాజేన॥ ని॥ కపటోస్త్రీ వ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మకైతవే ఇ త్యమరః - అస్యాస్తవసఖ్యాః వదనమదిరాం గండూషమద్యం కాంక్ష తీత్యయా సహేత్యత్రాపి సంబంధనీయం - అశోకవకుళయోః స్త్రీ పాదతాడనగండూషమదిరే దోహదమితి ప్రసిద్ధిః.........................

౧౮। తన్మధ్యే చ స్ఫటికఫలకా కాంచనీ వాసయష్టిర్మూలే బద్ధా మణిభిరనతిప్రౌఢవంశప్రకాశైః। తాలైశ్శింజావలయసుభగైర్నర్తితః కాంతయా మే యామధ్యాస్తే దివసవిగమే నీలకంఠస్సుహృద్వః॥……

౧౯। ఏభిస్సాధో హృదయనిహితైర్లక్షణైర్లక్షయేథా ద్వా

౧౮। తన్మధ్య ఇతి॥ కించేతి చార్థః। తన్మధ్యే తయోర్వృక్షయోర్మధ్యే అనతిప్రౌఢానాం నాతిపక్వానాం వంశానాం వేణూనాం ప్రకాశ ఇవ ప్రకాశో యేషాం తైః తథోక్తైః తరుణవేణుసచ్ఛాయైరిత్యర్థః। మణిభిర్మరకతశిలాభిః మూలే బద్ధా రచితాకృతవేదికేత్యర్థః। స్ఫటికమయం ఫలకం పీఠం యస్యాస్సా స్ఫటికఫలకా కాంచనవికారః కాంచనీ సౌవర్ణీ వాసయష్టిః నివాసదండః అస్తీతి శేషః। శింజా భూషణధ్వనిః॥ ని॥ భూషణానాం తు శింజితమిత్యమరః। వ్యా। భిదాదిత్వాదఙ్ప్రత్యయః। శింజిధాతురయం తాలవ్యాదిః న తు దంత్యాదిరిత్యర్థః॥ శు॥ రోషేవసిష్ణ్వ - ఇతి శ్రుతిదర్శనాత్। శింజాప్రధానాని చ తాని వలయాని కంకణాని చ తైస్సుభగాః రమ్యాః తైః తాలైః కరతలతాడనైః మే మమ కాంతయా నర్తితః నృత్తం కారయితః వః యుష్మాకం సుహృత్ సఖా నీలకంఠః మయూరః॥ ని॥ మయూరో బర్హిణో బర్హీ నీలకంఠో భుజంగభుగిత్యమరః। దివసవిగమే సాయంకాలే యాం యష్టిమధ్యాస్తే యస్యామాస్త ఇత్యర్థః॥ సూ॥ అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వమితి ద్వితీయా। తత్రాగారమారభ్య పంచశ్లోకేషు అతిసమృద్ధివస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః। తదుక్తం॥ శ్లో॥ తదుదాత్తం భవేద్యత్ర సమృద్ధం వస్తువర్ణ్యత ఇతి। న చైషా స్వభావోక్తిః భావికం వా న చ తత్ర యథాస్థితవస్తుదర్శనాత్ అత్ర కవిప్రతిభోత్థాపితాసమానైశ్వర్యశాలివస్తుదర్శనాదారోపితవిషయత్వమితి। తాభ్యామస్య భేద ఇత్యలంకారసర్వస్వకారః……

౧౯। ఏభిరితి। హే సాధో। వ్యా। సాధుస్సమర్థో నిపుణో వేతి కాశికాయాం। హృదయే నిహితైరవిస్మృతైరిత్యర్థః। ఏభిః పూర్వోక్తైః లక్షణైస్తోరణాదిభిరభిజ్ఞానైః ద్వారోపాంతే ఏకవచనమవివక్షితం ద్వారపార్శ్వయోరిత్యర్థః। లిఖితవపుషౌ అకృతీయయోస్తాత్థో

రోపాంతే లిఖిత వపుషౌ శంఖ పద్మౌ చ దృష్ట్వా । క్షామచ్ఛాయం భవన మధునా మద్వియోగేన నూనం । సూర్యాపాయే న ఖలు కమలం పుష్యతి స్వామభిఖ్యాం । ....

౨౦। గత్వా సద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసంపాతహేతోః క్రీడాశైలే ప్రథమకథితే రమ్యసానౌ నిషణ్ణః । అర్హస్యంతర్భవనపతితాం కర్తుమల్పాల్పభాసం ఖద్యోతాళీవిలసితనిభాం విద్యుదున్మేషదృష్టిం ॥ ౨౧ ॥ త

త్రౌ - శంఖపద్మౌ నామ నిధివిశేషౌ ॥ ని ॥ నిధిర్నా శేవధిర్భేదాః పద్మశంఖాదయో నిధేరిత్యమరః - దృష్ట్వా చ నూనం సత్యం - అధునా ఇదానీం ॥ వ్యా ॥ అధునేతి నిపాతః - మద్వియోగేన మమ ప్రవాసేన క్షామచ్ఛాయం ఉత్సవోపరమాత్ క్షీణకాంతి భవనం మద్గృహం లక్షయేథాః - నిశ్చినుయాః తథాహి - సూర్యాపాయే సూర్యాపగమే సతి - కమలం పద్మం స్వాం స్వకీయాం అభిఖ్యాం శోభాం ॥ ని ॥ అభిఖ్యా నామశోభయోరిత్యమరః ॥ సూ ॥ ఆతశ్చోపసర్గ ఇతి క ప్రత్యయః - న పుష్యతి నోపచినోతి ఖలు - సూర్యవిరహితం పద్మమివ గృహపతివిరహితం గృహం న శోభత ఇత్యర్థః...

౨౧ । ననునిజగృహనిశ్చయానంతరం కృత్యమాహ - గత్వేతి - శీఘ్రసంపాతః శీఘ్రప్రవేశః స ఏవ హేతుస్తస్య శీఘ్రసంపాతహేతోః - శీఘ్రప్రవేశార్థమిత్యర్థః ॥ ని ॥ సంపాతః పతనే వేగే ప్రవేశే భేదసంపదోరితి శబ్దార్ణవే - సద్యస్స్వపదికలభస్య గజపోతస్య తనురివ తనుర్యస్య తస్య భావస్తత్తాం - కలభతనుతాం అల్పశరీరతాం - గత్వా ప్రథమకథితే తస్యాస్తీర ఇత్యాదినా పూర్వోక్తే రమ్యసానౌ నీలవణ రమ్యాగ్ర ఇత్యర్థః క్రీడాశైలే నిషణ్ణః ఉపవిష్టస్సన్ అల్పాల్పా అల్పప్రకారా భా ప్రకాశో యస్యాస్తాం - అల్పాల్పభాసం ॥ సూ ॥ ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విరుక్తిః - ఖద్యోతానామాళిః - తస్యాః విలసితేన స్ఫురణేన నిభాం సమానాం విద్యుదున్మేషః విద్యుత్ప్రకాశః స ఏవ దృష్టిః - తాం భవనస్యాంతః అంతర్భవనం అంతః పతితాం ప్రవిష్టాం - కర్తుమర్హసి - యథా కశ్చిత్ కించిదన్వేష్యన్ కశ్చిదన్యత్ దీపశిఖాం నైశ్శైరాశే తరాం ప్రాఘీయసీం దృష్టిమిష్టదేశే పాతయతి తద్వదితి ధ్వనిః...............

తన్వీ శ్యామా శిఖరిదశనా పక్వబింబాధరోష్ఠీ మధ్యే క్షామా చకితహరిణీప్రేక్షణా నిమ్ననాభిః । శ్రోణీభారాదలసగమనా స్తోకనమ్రా స్తనాభ్యాం యా తత్ర స్యాద్యువతివిషయే సృష్టిరాద్యేవ ధాతుః ।...............

టీ౧ ।సంప్రతి దృష్టిపాతఫలం సాక్షిజ్ఞానం శ్లోకద్వయేనాహ- తన్వీత్యాది-తన్వీ కృశాంగీ న తు పీవరీ ॥ ని ॥ శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం తనుమిత్యమరః ॥ వోతో గుణవచనాదితి జీప్ - శ్యామా యువతిః ॥ ని ॥ శ్యామా యౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలా - శిఖరాణ్యేషాం సంతీతి శిఖరిణః కోటిమంతః ॥ ని ॥ శిఖరం శైలవృక్షాగ్రకక్షాపులకకోటిష్వితి విశ్వః-శిఖరిణః దశనాః దంతాః యస్యాస్సా శిఖరిదశనా - ఏతేనాస్యా భాగ్యవత్త్వం పత్యురాయుష్మత్త్వంచ సూచ్యతే - తదుక్తం సాముద్రే ॥ శ్లో ॥ స్నిగ్ధాస్సమానరూపాస్సుపఙ్క్తయశ్శిఖరిణశ్శ్లిష్టాః - దంతా భవంతి యాసాం తాసాం పాదే జగత్సర్వం ॥ తాంబూలరసరక్తైస్సుఖభాసస్సమోదయాః-యస్యాశ్శిఖరిణో దంతా దీర్ఘం జీవతి తత్పతిరితి-పక్వం పరిణతం బింబం బింబికాఫలమివాధరోష్ఠో యస్యాస్సా పక్వబింబాధరోష్ఠీ-శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ- మధ్యే క్షామా కృశోదరీత్యర్థః చకితహరిణ్యాః ప్రేక్షణానీవ ప్రేక్షణాని యస్యాస్సా తథోక్తా - ఏతేనాస్యాః పద్మినీత్వం సూచ్యతే- తదుక్తం రతిరహస్యే - పద్మినీలక్షణప్రస్తావే ॥ శ్లో ॥ చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే ఇతి- నిమ్ననాభిః గంభీరనాభిః- అనేన నారీణాం నాభిగాంభీర్యాన్మదనరసాతిరేక ఇతి కామసూత్రార్థస్సూచ్యతే- శ్రోణీభారాత్ అలసగమనా మందగామినీ న తు జంఘాదోషాత్ - స్తనాభ్యాం స్తోకనమ్రా ఈషదవనతా న తు వపుర్దోషాత్ . యువతయ ఏవ విషయః తస్మిన్ యువతివిషయే యువతీరధికృత్యేత్యర్థః - ధాతుః బ్రహ్మణః ఆద్యా సృష్టిః ప్రథమశిల్పమివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రథమనిర్మితా యువతిరిత్యర్థః - ప్రాయేణ శిల్పినాం ప్రథమనిర్మాణే ప్రయత్నాతిశయాత్ - శిల్పసౌష్ఠవం దృష్టమిత్యాద్యపి శేషణం - తథా చాస్మిన్ ప్రపంచే న తత్రాప్యేవంవిధ రామణీయకం రమణీరత్నమస్తీతి భావః - తదేవంభూతా యా స్త్రీ తత్రాంతర్భవనే ఆస్తే సా నే వసతిః తామిత్యుత్తరశ్లోకేన సంబంధః..........

౮౨॥ తాం జానీథాః పరిమితకథాం జీవితం మే ద్వితీయం దూరీభూతే మయి సహచరే చక్రవాకీమివైకాం। గాఢోత్కణ్ఠాం గురుషు దివసేష్వేషు గచ్ఛత్సు బాలాం జాతాం మన్యే శిశిరమథితాం పద్మినీం వాన్యరూపాం॥౮౩॥ నూనం తస్యాః ప్రబలరుదితోచ్ఛూననేత్రం ప్రియాయా నిశ్వా

---

౮౨ । తామితి ॥ సహచరే సహచారిణి మయి దూరీభూతే దూరస్థితే సతి సహచరశబ్దేన విరహాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే - సహచరే చక్రవాకే దూరీభూతే సతి చక్రవాకీం చక్రవాకవధూమివ ॥ సూ ॥ జాతేర (స్త్రీ) విషయాదయోపధాదితి ఙీష్ - ఏకాం ఏకాకినీం స్థితాం పరిమితకథాం మితభాషిణీం తాం మం గర్భవనగతాం మే మమ ద్వితీయం జీవితం జానీథాః - జీవభూతాం మత్ప్రియాం యసీనువగచ్ఛేః - తన్వీత్యాదిభిరుక్తలక్షణై రితి శేషః - లక్షణానామన్యథాభావమాశంక్యాహ - గాఢేతి గాఢోత్కంఠాం ప్రబలవిరహవేదనాం ॥శ్లో॥ రాగత్వలబ్ధవిషయవేదనామహతీతుయా ! సంశోషణీతు గాత్రాణాం తాముత్కంఠాం విదుర్బుధా ఇత్యభిధానాత్ - బాలాం గురుషు విరహాద్దీర్ఘేషు ఏషు దివసేషు గచ్ఛత్సు అతీతేషు సత్సు శిశిరేణ శిశిరకాలేన మథితాం పీడితాం పద్మినీం వా పద్మినీమివ ॥శ్లో॥ ఇవవద్వా యథా శబ్దావితి దండీ - అన్యరూపాం పూర్వవిపరీతాకారాం జాతాం మన్యే - హిమహతా పద్మినీవ అన్యాదృశీ జాతేతి తర్కయామి - తతో మయి మన్యేతి భవ్యమితి భావః॥... ... ...

౮౩ । నూనమితి। ప్రబలరుదితేనోచ్ఛూనే సపుటితే నేత్రే యస్య తత్ - శ్వి - ఉచ్ఛూనమితి శ్వయతేః కర్తరి క్తః ఓదితశ్చేతి నిష్ఠానత్వం వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం - సంప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూపత్వం - హల ఇతి దీర్ఘః - తత్ర ఛ్వోః శూడనునాసికే చేత్యూడాదేశే కృతే రూపసిద్ధిరితి నాథోక్తా ప్రక్రియా ప్రామాదికీత్యుపేక్షణీయా - తథా ధాతోరికారస్య గత్యభావాన్న యణాదేశః - ఊడాదేశేవా కోవిశేష ఇతి - ఏతేన విషాదో వ్యజ్యతే - నిశ్వాసానాం శిశిరాణాం శిశిరత యా అంతస్సంతాపోష్మత్వే నభిన్నవర్ణో విచ్ఛాయః అధరోష్ఠో యస్య తత్ - హస్తే న్యస్తం హస్తన్యస్తం - ఏతేన చింతా వ్యజ్యతే - లంబాలకత్వాత్ సంస్కారాభావాత్ లంబమానాలకత్వాత్ అసకలవ్య

సోనామశిశిరతయాభిన్నవర్ణాధరోష్ఠం । హస్తన్యస్తంముఖమసకల
వ్యక్తిలంబాలకత్వాదిందోర్దైన్యంత్వదనుసరణక్లిష్టకాంతేర్బిభర్తి
౨౨ ॥ ఆలోకే తే నిపతతి పురా సా బలివ్యాకులా వా మత్సాదృశ్యంవిరహ
తను వా భావగమ్యం లిఖంతీ । పృచ్ఛంతీ వా మధురవచనాం శారికాం పం

క్తి అసంపూర్ణాభివ్యక్తి తస్యాః ప్రియాయా ముఖం త్వదుపసర్పణేన
త్వదుపరోధేన క్లిష్టకాంతేరిందోః దైన్యం శోచ్యతాం బిభర్తి నూనమితి
వితర్కే ॥ ని ॥ నూనం వితర్కేఽర్థనిశ్చయ ఇత్యమరః - ప్రావర్ణాద్యత్రాధ్యాహర్తవ్యమితి శేషః.... ... ...

౨౨ ॥ సర్వవిరహిణీసాధారణలక్షణాని సంభావయన్ ఆలోక ఇత్యాదిభిః (స్త్రి)భిరాహ - ఆలోక ఇతి - హే మేఘ సా మమ ప్రియా బలివ్యాకులా ప్రోషితాగమనార్థమిష్టదేవతారాధనే వ్యాకులా వ్యగ్రా వా విరహేణ తనుకృశం భావగమ్యం భావనయాగమ్యం తత్ర చిరకాలాదృష్టచరత్వాత్ సంప్రతిసంభావనమాత్రేణ గమ్యమిత్యర్థః - మత్సాదృశ్యం మదాకారసాదృశ్యం మత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - యద్యపి సాదృశ్యం నామ ప్రసిద్ధవస్త్వంతరగతమాకారసాదృశ్యం - తథాపి ప్రతికృతిత్వేన వ్యాఖ్యానమితరథా ఆలేఖ్యత్వాసంభవాత్ అజయ్యః కోశే ఆలేఖ్యం సాదృశ్యమిత్యభిధానాచ్చ - లిఖంతి క్వచిత్ఫలకాదౌ విన్యస్యంతీ వా - చిత్రదర్శనస్య విరహిణాం వినోదోపాయత్వాదితి భావః - ఏతచ్చ కామశాస్త్ర(స్త్ర)సంవాదేన సమ్యగ్వివృతమస్మాభిః రఘువంశసంజీవన్యాం ॥ శ్లో ॥ సాదృశ్యప్రతికృతిదర్శనైః ప్రియాయాః ఇత్యత్ర - మధురవచనాం మంజుభాషిణీం పంజరస్థాం పంజరమధ్యస్థాం శారికాం (స్త్రీ) పక్షివిశేషాం - హే రసికే భర్తుః స్వామినః స్మరసి కచ్చిత్ ॥ ని ॥ కచ్చిత్కామప్రవేదనే ఇత్యమరః - భర్తారం స్మరసి కిమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ అధీగర్థదయేశాం కర్మణీతి షష్ఠీ - సా చ శేషాధికారాచ్ఛేషత్వవివక్షాయామేవ - కర్మత్వవివక్షాయాంతు ద్వితీయా భవతీతి వేదితవ్యం - స్మరణకారణమాహ - హి యస్మాత్ - త్వం తస్య ప్రియా ఇతి ప్రియా ॥ వ్యా ॥ ఇగుపధలక్షణః కప్రత్యయః - తతః ప్రేమాస్పదత్వాత్ స్మర్తుమర్హసీత్యర్థః - ఇతి పృచ్ఛంతీ వా - వాశబ్దో వికల్పే ॥ సర్వత్ర

జరస్తాంకచ్చిత్స్మరసిరసికే త్వంహితస్యప్రియేతి ....
౮౬॥ ఉత్సంగేవామలినవసనే సౌమ్య నిక్షిప్యవీణాం మద్గోత్రాంకంవిర
చితపదంగేయముద్గాతుకామా। తంత్రీమార్ద్రాం నయనసలిలైః సార
యిత్వాకథంచిద్భూయోభూయస్స్వయమపికృతాం మూర్ఛనాంవి
స్మరన్తీ ౮౭ శేషాన్మాసాన్విరహదివసస్థాపితస్యావధేర్వాపిన్యస్యం

మాంగలికత్వేవాఇత్యమరః - తేతవాలోకేదృష్టిపథే-పురానిపతతి
నిపతిష్యతి॥ సూ॥ యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్
౮౬॥ ఉత్సంగఇతి॥ హేసౌమ్యసాధోమలినవసనే॥ శ్లో॥ ప్రోషితేమ
లినాకృశేతి స్మరణాదిత్యర్థః - ఉత్సంగేఉత్సంగేక్రోడేనిక్షిప్యమమగో
త్రంనామఅంకంచిహ్నంయస్యతత్తథోక్తం - మన్నామాంకితం యథా
తథా॥ ని॥ గోత్రంనామ్నికులేచఇత్యమరః-విరచితానిపదానిసుప్తిఙం
తపదానియస్యతత్తథోక్తం-గేయంగానార్హం ప్రబంధంగీతమితిపా
ఠేప్యేవ వార్థః ఉద్గాతుముచ్చైర్గాతుంకామోయస్యాస్సా॥ సూ॥
తుంకామమనసోరపితిమకారలోపః - దేవయోనిత్వాద్గాంధారగ్రా
మేణగాతుకామేత్యర్థః - తదుక్తం॥ శ్లో॥ షడ్జమధ్యమనామానౌగ్రా
మౌగాయంతిమానుషాః - నతుగాంధారనామానంసలభ్యోదేవయోని
భిరితి- తథానయనసలిలైః ప్రియతమస్మృతిజనితైఃఅశ్రుభిరార్ద్రాం
తంత్రీంకథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ సారయిత్వా ఆర్ద్రతాం త్యక్త్వా స్వేదేనఅపమృ
జ్య - అన్యథాక్వణనాసంభవాదిత్యర్థః-భూయోభూయఃపునఃపునః
స్వయమాత్మనాకృతామపివిస్మరణానర్హామపీత్యర్థః - మూర్ఛ
నాంక్రమపి శేషవిశిష్టస్వరస్థాపనాం॥ శ్లో॥ సమగ్రేష్వపిలోమేననాద
యస్తుస్వపూర్వగాః - స్వరాణాంస్థాపనాన్యాసంతామూర్ఛనాస్స
ప్తసప్తతాఇతిసంగీతరత్నాకరే - విస్మరంతీవానిపతతీతిపూర్వేణ
సంబంధః - విస్మరణంచాత్రదయితగుణస్మృతిజనితమూర్ఛావశాదేవ
తథాకసాకరే॥ శ్లో॥ విరహోగాఢమోగవమోరిష్టగుణానాంకీర్తనాత్స్మృ
తేః। సాత్వికా- రోధవామూర్ఛాదశధాజాయతేయథేతి-మత్సా
దృశ్యమిత్యాదినాసనస్సంగానువృత్తిస్సూచితా.... ... ...
౮౭॥ శేషానితి-అథవావిరహస్యదివసఃప్రథమదివసః-తస్మాత్
స్థాపితస్య తతఆరభ్యనిశ్చితస్యావధేఃతస్యశేషానవశిష్టాన్మాసాన్

తీర్భువిగణనయా దేహళీదత్తపుష్పైః సంభోగం వా హృదయనిహితా
రంభమాస్వాదయన్తీ ప్రాయేణైతే రమణవిరహేష్వంగనానాం వినోదాః
౨౭ ॥ సవ్యాపారామహని నతథా పీడయేన్మద్వియోగః శంకే రాత్రౌ గు
రుతరశుచం నిర్వినోదాం సఖీం తే। మత్సందేశైః సుఖయితుమలం పశ్య
సాధ్వీం నిశీథే తామున్నిద్రామవనిశయనాం సద్మవాతాయనస్థః॥... ..

దేహళీదత్తపుష్పైః దేహళ్యాం ఖాదితాని దాని ॥ ని ॥ గృహావగ్రహణీ దే
హళీత్యమరః - తత్ర దత్తాని రాశీకృత్య నిహితాని తైః పుష్పైః గణనయా పకోద్వా
వీత్యాదిసంఖ్యా నేన భువి భూతలే న్యస్యన్తీ వా పుష్పవి
న్యాసేన మాసాన్గణయన్తీ వా - హృదయనిహితః మనసి సంకల్పిత
ఆరంభః ఉపక్రమో యస్య తం - యద్వా - హృదయనిహితా ఆరంభాః చుం
బనాలింగనాదివ్యాపారాః యస్మిన్ తం సంభోగం రతిమాస్వాదయం
తీ వా అనుభవంతీ వా అత్ర లోకేని పతతీతి పూర్వేణాన్వయః - ననుకథమ
యం నిశ్చయ ఇత్యాశంక్యార్థాన్తరన్యాసేన పరిహరతి - ప్రాయేణేతి
భూమ్నా అంగనానాం రమణవిరహేషు ప్రియవియోగేషు ఏతే పూర్వోక్తా
వినోదాః కాలయాపనోపాయాః - అనేనసంకల్పావస్థోక్తా॥ శ్లో॥
సంకల్పో నాథవిషయమనోరథ ఉదాహృత ఇతి.... ... ...

౨౭ ॥ సవ్యాపారామితి ॥ హే సఖే అహని దివసే సవ్యాపారాం
పూర్వోక్తబలిచిత్రలేఖనాదివ్యాపారవతీం తే తవ సఖీం స్త్రియం
వియోగో విరహః తథా తేన ప్రకారేణ ॥ నా ॥ ప్రకారవచనే థాలితి థా
ల్ప్రత్యయః - న పీడయేత్ - యథా రాత్రావితి శేషః - కింతు రాత్రౌ నిర్వి
నోదాం నిర్వ్యాపారాం తే సఖీం గురుతరా శుగ్యస్యాస్తాం గురుతరశు
చం అతిదుర్భరదుఃఖాం - శంకే తర్కయామి ॥ ని ॥ శంకావితర్కభయ
యోరితి శబ్దార్ణవే - తతో నిశీథే అర్ధరాత్రే ఉన్నిద్రాముత్సృష్టని
ద్రాం - అవనిరేవ శయనం యస్యాస్తాం నియమార్థం స్థండిలశాయినీం
సాధ్వీం పతివ్రతాం ॥ ని ॥ సతీ సాధ్వీ పతివ్రతేత్యమరః - అతో నాన్యథా
శంకితవ్యమితి భావః - త్వం తాం సఖీం మత్సందేశైః మద్వార్తాభిః కలంప
ర్యాప్తం సుఖయితుమానందయితుం సద్మవాతాయనస్థః సౌధగవాక్ష
గతస్సన్ పశ్య ॥ ని ॥ సఖ్యో ధాత్రీచపితరౌ మిత్రమాతృసుతాదయః॥ శ్లో॥

౨౮। ఆధిక్షామాం విరహశయనే సన్నిషణ్ణైకపార్శ్వాం ప్రాచీమూలే తనుమివ కలామాత్రశేషాం హిమాంశోః। నీతా రాత్రిః క్షణ ఇవ మయా సార్ధమిచ్ఛారతైర్యా తామేవోష్ణైర్విరహమహతీమశ్రుభిర్యాపయన్తీమ్॥ ౨౯। పాదానిన్దోరమృతశిశిరాన్ జాలమార్గప్రవిష్టాన్ పూర్వప్రీత్యా గతమభిముఖం సన్నివృత్తం తథైవ। ఖేదాచ్చక్షుః స్సలిలగురుభిః

స్సంక్షయం యాస్యతి క్షణమాత్రో హ్యయం విరహయోగినీతి వనాత రే-నాన్తశ్చాయం మోక్షశ్చేతి భావః- అనేన జాగరావస్థోక్తా.......................................

౨౮। పునస్తామేవ విశినష్టి- ఆధిక్షామామిత్యాదిభిస్త్రిభిః- ఆధిక్షామామితి - ఆధిర్నామ మానసీ వ్యథా తయా క్షామాం కృశాం॥ ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీ వ్యథేత్యమరః- వ్యా - క్షాయతేః కర్తరి క్తః॥ సూ॥ క్షాయో మ ఇతి నిష్ఠాతకారస్య మకారః - విరహిణశ్శయనం తస్మిన్ విరహశయనే - పల్లవాదికల్పితశయ్యాయామిత్యర్థః - సన్నిషణ్ణః - ఏకపార్శ్వః యస్యాస్తాం ప్రాచ్యాః పూర్వస్యాః దిశః మూలే ఉదయాద్రిప్రాన్త ఇత్యర్థః - ప్రాచీగ్రహణం క్షీణావస్థాద్యోతనార్థం మూలగ్రహణం దృశ్యత్వార్థం కలామాత్రం కలైవ శేషో యస్యాస్తాం - సుధాంశోస్తనుం మూర్తిమివ స్థితాం పునః కింవిధాం యా రాత్రిః మయా సార్ధమిచ్ఛయా కృతాని రతైః - వ్యా - శాకపార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపః- క్షణ ఇవ యా నీతా తాం రాత్రిమేవ త్రిశద్విరహేణ మహతీం మహత్త్వేన ప్రతీయమానాం ఉష్ణైః అశ్రుభిః యాపయన్తీం - వ్యా - యాతేర్ణ్యన్తాత్ శతృప్రత్యయః॥ సూ॥ అర్తిహ్రీత్యాదినా పుగాగమః - సహైవ కాలః స్సుఖినామల్పః ప్రతీయతే - దుఃఖినాం తు విపరీత ఇతి భావః - ఏతేన కార్శ్యావస్థోక్తా..

౨౯। పాదానితి॥ జాలమార్గప్రవిష్టాన్ గవాక్షవివరాగతాన్ అమృతశిశిరాన్ ఇన్దోః పాదాన్ రశ్మీన్ ప్రతి పూర్వప్రీత్యా పూర్వస్నేహానుభూతపదానన్దకరా భవన్తీత్యాశయేనేత్యర్థః - అభిముఖం యథా తథా గతం సన్నివృత్తం యథాగతం తథైవ ప్రతినివృత్తం తదా తేషామతిమాత్రసహత్వాదితి భావః - చక్షుః దృష్టిం ఖేదాద్దుఃఖాత్ సలిలగురుభిః అశ్రుపూర్ణైః - పక్ష్మభిశ్ఛాదయన్తీం అత ఏవ సాభ్రేఽహ్నీవ దుర్దినే న ప్రబుద్ధాం మేఘావరణాదవికసితాం న సుప్తాం అహస్త్వా

క్ష్మభిశ్ఛాదయంతీం సాభ్రేహ్నీవస్థలకమలినీం న ప్రబుద్ధాం న సుప్తాం॥
౩౦॥ నిశ్వాసేనాధరకిసలయక్లేశినా విక్షిపంతీం శుద్ధస్నానాత్పరుషమల
కం నూనమాగండలంబం। మత్సంభోగః కథముపనమేత్స్వప్నజోఽపీతి ని
ద్రామాకాంక్షంతీం నయనసలిలోత్పీడరుద్ధావకాశాం ....
౩౧॥ ఆద్యే బద్ధా విరహదివసే యా శిఖా దామ హిత్వా శాపస్యాంతే విగళి
తశుచా తాం మయోద్వేష్టనీయాం। స్పర్శక్లిష్టామయమితనఖేనాసకృ

ముకుళితాం- వ్యాఢభయత్రాపసన్నార్థస్యానశబ్దస్యాఘ్నుషు పేతి సమా
సః- స్థలకమలినీమివస్థితాం తత్రైవ విషయద్వైసాదృశ్యాపస్థావస్థా హ్యాదిత్యా.
౩౦॥ నిశ్వాసేనేతి-శుద్ధస్నానాత్ గంధతైలాదిరహితస్నానాత్ పరు
షం ఆగండలంబం ॥సూ॥ సుప్సుపేతి సమాసః - అలకం చూర్ణకుంత
లాః- జాతావేకవచనం-అధరకిసలయక్లేశినా తిక్లేశయతీతి వా ఔష్ఠో
ష్ఠక్లేశనపై నేత్యర్థః॥ వ్యా॥ క్లిశ్యతే ఽనేనేతి క్లేశనం తాత్ క్లిశ్నాతీత్యర్థః తా
చ్ఛీలికో ణినిః-నిశ్వాసేన విక్షిపంతీం చాలయంతీం-పునః కిం కుర్వతీం స్వప్నజో
ఽపిస్వప్నావస్థాజన్యోఽపి మత్సంభోగః సంభవేదితి భావః-మత్సం
భోగః కథం కేన ప్రకారేణోపగమేదాగచ్ఛేదిత్యాశయేనేతి శేషః- ఇతి
నైవోక్తార్థత్వాద ప్రయోగః ప్రయోగే వా పౌనరుక్త్యమిత్యాలం
కారికాః ॥ వ్యా॥ (ప్రా)ర్థనాయాం లిఙ్-నయనసలిలోత్పీడేనాశ్రువ్య
ధ్యాసుద్ధావకాశామాక్రాంతస్థానాం దుర్లభామిత్యర్థః-నిద్రామా
కాంక్షంతీం స్వప్నహేతుత్వాదితి భావః-అత్ర శ్రుతివిసర్జనే సలజ్జా
త్యాగో వ్యజ్యతే. ....
౩౧॥ ఆద్య ఇతి॥ ఆద్యే విరహదివసే-శిఖాదామ శిరోమాల్యం హిత్వా త్య
క్త్వా యా శిఖా బద్ధా గ్రథితా శాపస్యాంతే విగళితశుచా వీతశోకేన మయా
ఉద్వేష్టనీయాం మోచనీయాం-స్పర్శక్లిష్టాం స్పర్శే సతి కేశమూలే
షు సవ్యథామిత్యర్థః-కఠినాం చ సా విషమా చ నిమ్నోన్నతా తాం కఠిన
విషమాం-ఖంజకుబ్జాదివదదన్యతరస్య ప్రాధాన్యవివక్షాయాం॥సూ॥
విశేషణం విశేష్యేణ బహులమితి సమాసః-ఏకవేణీం ఏకభూతవేణీం
సూ॥పూర్వకాలైకేత్యాదినా తత్పురుషః-తథాభూతాం తాం శిఖాం-అ

త్సారయన్తీం గణ్డాభోగాత్కఠినవిషమామేకవేణీం కరేణ॥... ... ...
౩౧ ॥ సా సన్న్యస్తాభరణమబలా పేశలం ధారయన్తీ శయ్యోత్సఙ్గే ని
హితమసకృద్దుఃఖదుఃఖేన గాత్రమ్ । త్వామప్యస్రం నవజలమయం మో

దుఃఖితాయాః అశక్తితో పాన్తాః నఖా యస్య తేన కరేణ గణ్డాభోగాత్క
పోలవిస్తారాత్ అసకృత్ ముహుర్ముహుః సారయన్తీం అపసారయన్తీం
త్వాం పశ్యేః ఇత్యన్వయః-అసకృత్సారణాద్విరహదశాసూ
చ్యత ఇత్యాహుః . ...
౩౧॥ సేతి॥ అబలా కృశాఙ్గీ సా సన్న్యస్తాభరణం త్యక్తాభర
ణం అసకృదనేకశో దుఃఖదుఃఖేన దుఃఖప్రకారేణ॥సూ॥ ప్రకారే గుణవచ
స్యేతి ద్విర్భావః-శయ్యోత్సఙ్గే నిహితం పేశలం మృదులం గాత్రం శరీరం
ధారయన్తీ అనేనాత్యన్తాశక్త్యా మూర్ఛావస్థా సూచ్యతే-సా త్వామపి
త్వామపి నవజలమయం నవామ్బురూపం అస్రం బాష్పమవశ్యం సర్వ
థా మోచయిష్యతి॥వా॥ అస్య కర్మసు పచాదీనాం చోపసంఖ్యానమితి ము
చేః పచాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి ప్రాయేణ ఆర్ద్రాన్తరాత్మా
ద్యాదుహృదయః-మేఘస్తు ద్రవాన్తశ్చ ఇతరః సర్వః కరుణామయావృ
త్తిః కరుణావృత్తిః యస్య సః కరుణావృత్తిర్భవతి-హి యస్మాత్ అ
స్మిన్నవసరే సర్వథా త్వయా శీఘ్రం గన్తవ్యం-అనన్తరదశాపరిపా
కో సన్దర్భే ప్రాయః-నను కిమిదం వ్యాదినాం చక్షుఃప్రీతిముపే
త్య అవస్థాన్తరాణ్యేవ తత్ర భావాః కథముదాహృతాః-ఉచ్యతే శ్లో॥
శృఙ్గారోఽపి విప్రలమ్భశ్చ ద్విధా శృఙ్గార ఇష్యతే। పూర్వానురాగమా
నాఖ్య ప్రవాసకరుణాత్మనా విప్రలమ్భశ్చతుర్ధాఽత్ర ప్రవాసస్తత్ర చ
త్రిధా। కార్యతస్సంభ్రమాచ్ఛాపాదస్మిన్నాద్యే తు శాపజః॥ ప్రాగసం
గతయోర్యూనోస్సతి పూర్వానురఞ్జనే।చక్షుఃప్రీత్యాదయోఽవస్థా
దశస్యుర్దర్శితాః పునః॥దృఙ్మనస్సఙ్గసంకల్పజాగరాః కృశతార
తిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాన్తా ఇత్యనఙ్గదశా దశ॥పూర్వసంగత
యోరేవ ప్రవాస ఇతి కారణాత్।నతత్రాపూర్వవచ్చక్షుఃప్రీతిరుత్ప
త్తిమర్హతి॥హృత్సఙ్గస్య తు సిద్ధస్య వ్యవచ్ఛేదోఽత్ర వర్ణ్యతే। అన్యా
స్త్వపూర్వవద్వాచ్యా ఇతి తావద్వ్యవస్థితిః॥ వైయర్థ్యాదాదిమా

చయిష్యత్యవశ్యంప్రాయస్సర్వోభవతికరుణావృత్తిరార్ద్రాంతరా
త్మా॥౩౩॥జానేసఖ్యాస్తవమయిమనస్సంభృతస్నేహమస్మాదిత్థంభూ
తాంప్రథమవిరహేతామహంతర్కయామి। వాచాలంమాంనఖలుసుభ
గంమన్యభావఃకరోతిప్రత్యక్షంతేనిఖిలమచిరాద్భ్రాతరుక్తంమయాయత్
౩౪॥రుద్ధాపాంగప్రసరమలకైరంజనస్నేహశూన్యంప్రత్యాదేశాదపి

హిత్వావైరస్యాదంతిమాంతథా।హ్యాస్ంగాదిరిహోచష్టౌవిక్లావితి
స్థితం॥మత్వాసదృశ్యంలిఖంతీతిపాదేస్మిన్ప్రతిపాదితా।చక్షుఃప్రీతిరితి
ప్రోక్తంనిరుత్తరస్య తానతత్॥చక్షుఃప్రీతిర్భవేచ్చిత్రేష్వదృష్టపరద
ర్శనాత్।యథామాళవికారూపమగ్నిమిత్రస్యపశ్యతః॥ ప్రోషితా
నాంతుభర్తౄణాంక్వదృష్టాదృష్టపూర్వతా।అథతత్రాపిసందేహ
స్స్వకళత్రాణిపృచ్ఛతః।కింభర్తౄణాంప్రత్యభిజ్ఞాస్యాత్కింవైదేశికభా
వనా।ప్రవాసాదాగతేస్వస్మిన్నిత్యలంకలహైర్వృథా॥ ... ...
౩౩।నన్వీదృశీందశాంకథమాపన్నేతికథంత్వయానిశ్చితమిత్యత్రాహ
జానఇతి- హేమేఘతవసఖ్యాఃమనఃమయిసంచితస్నేహంసంభృతా
నురాగంజానే-అస్మాత్ స్నేహజ్ఞానకారణాత్ అహంప్రథమవిరహే
ప్రథమగ్రహణందుఃఖాతిశయద్యోతనార్థం-తాంత్వత్సఖీమిత్థంభూ
తాం-పూర్వోక్తావస్థాపన్నాంతర్కయామి- ననుసుభగంమానినాంకా
మినామేషస్వభావోయదాత్మని(స్త్రీ)ణామనురాగప్రకటనంతత్రాహ-
వాచాలమితి-సుభగమాత్మానంమన్యతఇతిసుభగంమన్యః।సూ॥ఆత్మ
మానేఖశ్చేతిఖశ్ప్రత్యయ-అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః-తస్య
భావః సుభగంమన్యభావః-సుందరమానిత్వంమాంవాచాలంబహుభా
షిణంనకరోతిఖలు-సౌందర్యాభిమానాన్నప్రలపామీత్యర్థః॥ని॥స్యా
జ్జల్పాకస్తువాచాలోవాచాటోబహుగర్హ్యవాగిత్యమరః॥సూ॥ఆల
జాటచౌబహుభాషిణీత్యాలచ్ప్రయః-కింతుహేభ్రాతః మయోక్తం
తదఖిలం- అధిత్యౌమామిత్యాద్యుక్తంతత్సర్వమచిరాచ్ఛీఘ్రమేవప్ర
త్యక్షంభవిష్యతీతిశేషః. ....
౩౪।రుద్ధేతి॥ అలకైరుద్ధఃఅపాంగయోఃప్రసరోయస్యతత్తథోక్తంఅం
జనేనస్నేహఃస్నిగ్ధత్వంతేనశూన్యమంజనస్నేహశూన్యం- అపిచ

...మధునో విస్మృతభ్రూవిలాసం । త్వయ్యాసన్నే నయనముపరిస్పంది శంకే మృగాక్ష్యా మీనక్షోభాచ్చలకువలయశ్రీతులామేష్యతీతి॥......

౩౫ ॥ వామశ్చాస్యాః కరరుహపదైర్ముచ్యమానో మదీయైర్ముక్తాజాలం చిరపరిచితం త్యాజితో దైవగత్యా। సంభోగాంతే మమ సముచితో

శేఁచ మధునో మద్యస్య ప్రత్యాదేశాత్ ప్రతిషేధాత్ విస్మృతభ్రూవిలాసం లీలానాభావేన త్యక్తభ్రూక్షేపం-త్వయ్యాసన్నే సతి-స్వకుశలవార్తాశంసినీతి శేషః-ఉపర్యుత్సంగభాగే స్పందత ఇత్యుపరిస్పంది-తథాచ నిమిత్తదానే॥ శ్లో॥ స్పందనాన్నేత్రత్రలాభం ఫాలే పట్టం శుభం భ్రువి-ఇష్టప్రాప్తిం దృశోర్యాధస్తు వామాంగే హానిమాదిశేదితి-నయనం వామమితి శేషః॥ శ్లో॥ వామభాగస్తు నారీణాం శ్రేష్ఠః పుంసాంతు దక్షిణః-దానే దేవాదిపూజాయాం స్పందేఽలంకరణేపి చేతి-స్త్రీణాం వామభాగ ప్రాశస్త్యాత్-మీనస్య క్షోభాత్ మీనచలనాత్ చలస్య కువలయస్య శ్రియా శోభయా తులాం సాదృశ్యం-ఏష్యతీతి శంకే తర్కయామి-తుల్యార్థైరయోరేవ తులోపమాశబ్దయోః॥ వా॥ అతులోపమాభ్యామితి ప్రతిషేధాదత్ర సాదృశ్యవాచిత్వాత్తద్యోగే షష్ఠీయం ....

౩౫॥ వామశ్చాస్యాః మదీయైః కరరుహపదైర్నఖపదైః॥ ని॥ పునర్భవః కరరుహో నఖోఽస్త్రీ నఖరోఽస్త్రియామిత్యమరః-ముచ్యమానః వర్జియమాణః నఖాంకరహితత్వాత్ క్షతః-ఊరోర్నఖపదాస్పదత్వం రతిరహస్యే॥ శ్లో॥ కంఠవంశకుచపార్శ్వభుజోరుశ్రోణిసక్థిషు నఖాస్పదమాహురితి- చిరపరిచితం చిరాభ్యస్తం ముక్తాజాలం మౌక్తికసరమయం కటిభూషణం దైవగత్యా దైవవశేన త్యాజితః సంప్రతి నఖపదోష్మాభావేన శీతోపచారరూపస్య తస్య వైయర్థ్యాదితి భావః॥ వా॥ త్యజతేర్ణ్యంతాత్ కర్మణి క్తః॥ వా॥ ద్వికర్మసు పచాదీనాంచోపసంఖ్యానమిష్యత ఇతి-ద్వికర్మకత్వం-సంభోగాంతే మమ హస్తసంవాహనానాం హస్తేన మర్దనానాం॥ ని॥ సంవాహనం మర్దనం స్యాదిత్యమరః-సముచితః పరిచితః సరస ఇతి యః పరిపక్వో నతు శుష్కశ్చ సవివక్షితః తత్త్వివ పాండిమసంభవాత్-సరసా కదలీ స్తంభశ్చ సఇవ గౌరః-పాండురః

హస్తం సంవాహనానాం యాస్యత్యూరుస్సరసకదలీస్తంభగౌరశ్చలత్వం॥
౩౮॥ తస్మిన్కాలే జలద యది సా లబ్ధనిద్రాసుఖా స్యాదన్వాస్యైనాం స్తనితవిముఖో యామమాత్రం సహస్వ। మా భూదస్యాః ప్రణయిని మయి స్వప్నలబ్ధే కథంచిత్సద్యః కంఠచ్యుతభుజలతా గ్రంథి గాఢోపగూఢం....
౩౯॥ తాముత్థాప్య స్వజలకణికాశీతలేనానిలేన ప్రత్యాశ్వస్తాం సమమ

ని॥ గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లే పీతేఽరుణేఽపి చేత్యుత్పలమాలాయాం-అస్యాః కృ యాయాః వామ ఊరుశ్చలత్వం స్పందనం యాస్యతి ప్రాప్స్యతి॥ శ్లో॥ వామోరుస్పందనాద్వనితాదూర్ధ్వః ప్రాప్తిః సువాసస ఇతి నిమిత్తనిదానే.
౩౮॥ తస్మిన్నితి॥ హే జలద తస్మిన్ కాలే త్వదుపసర్పణకాలే సా మత్ప్రియా లబ్ధం నిద్రాసుఖం యయా సా లబ్ధనిద్రాసుఖా-స్యాద్యది స్యాచ్చేత్ తర్హి ఏనామన్వాస్య సన్నిధాయ స్తనితవిముఖో గర్జితాన్నాం పరాఙ్ముఖో నిశ్శబ్దస్సన్-అన్యథా నిద్రాభంగస్స్యాదితి భావః-యామమాత్రం ప్రహరమాత్రం॥ ని॥ ద్వౌ యామప్రహరౌ సమావిత్యమరః-సహస్వ ప్రతీక్షస్వ-ప్రార్థనాయాం లోట్-శక్తయా రేకవారమరతస్య-యామమాత్రావధికత్వాత్ స్వప్నే పితథా భవితవ్యమితి భావః-తథా చరతిసర్వస్వే॥ శ్లో॥ ఏకవారావధిర్యామో రతస్య పరమో మతః-చండశక్తిమతో ద్వ్యామో నోరుద్వ్యటిక్రమవతీనోరితి- యామసహనస్య ప్రయోజనమాహ-మాభూదితి- అస్యాః ప్రియాయాః ప్రణయిని ప్రేయసి మయి కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ స్వప్నలబ్ధే సతి-గాఢోపగూఢంగాఢాలింగనం॥ వ్యా॥ నపుంసకే భావే క్తః-కంఠాత్ చ్యుతః స్రస్తో భుజలతయోః గ్రంథిబంధో యస్య తత్తథోక్తం మాభూత్-కథంచిల్లబ్ధస్యాలింగనస్య సద్యో విఘాతో మాభూదిత్యర్థః-న చాత్ర నిద్రోక్తిస్తామున్నిద్రామితి పూర్వోక్తనిద్రాచ్ఛేదేన విరుధ్యతే-పునస్సప్తహారాద్యవస్థాసు పాక్షికనిద్రాసంభవాత్-తథా చ రసాకరే॥ శ్లో॥ అశక్తిరోదనం నిద్రా నిర్లజ్జానర్థతా భ్రమః। సప్తమాదిషు జాయంతే దశాభేదేన వాసుచేతి . ...
౩౯॥ తామితి॥ తాం ప్రియాం స్వస్య జలకణికాభిర్జలబిందుభిః శీతలేనానిలేనోత్థాప్య ప్రబోధ్య ఏతేనాస్యాః ప్రభుత్వాద్వ్యజనానిలసమా

భినవైర్జాలకైర్మాలతీనాం । విద్యుద్గర్భః స్తిమితనయనాం త్వత్స-
నాథే గవాక్షే వక్తుం ధీరః స్తనితవచనైర్మానినీం ప్రక్రమేథాః॥ ౩౮ ॥
భర్తుర్మిత్రం ప్రియమవిధవే విద్ధి మామంబువాహం తత్సందేశైర్హృద॥...

వ్యజ్యతే - యథాహ భోజరాజః ॥శ్లో॥ మృదుభిర్మర్దనైః పాదే శీతలైర్వ్యజనైస్తనౌ । శ్రుతౌ వా మధురైర్గానైర్నిద్రాతో బోధయేత్ప్రభుమితి - అభినవైర్మాలతీనాం జాలకైః స్వజాతిముకులైః సహ ॥ని॥ సుమనా మాలతీ జాతిరిత్యమరః ॥ని॥ సాకం సత్రా సమం సహ - క్షారకో జాలకం క్లీబే కళికా కోరకః పుమాన్ - స్యాద్గుచ్ఛకస్తు స్తబకః కుట్మలో ముకులోఽ(స్త్రి)యామితి చామరః ప్రత్యాశ్వస్తాం శిశిరానిలసంపర్కాత్ పునరుజ్జీవితాం ॥వ్యా॥ శ్వసేః కర్తరి క్తః - ఉదితశ్చేతి చకారాదిట్ప్రతిషేధః - ఏతేనాస్యాః కుసుమసౌకుమార్యం గమ్యతే - త్వత్సనాథే త్వత్సహితే ॥ని॥ సనాథం ప్రభుమిత్యాహుః - సహితే చిత్తాపినీతి శబ్దార్ణవే - గవాక్షే స్తిమితనయనాం కోఽసావితి విస్మయనిశ్చలనేత్రాం మానినీం - అనౌచిత్యాసహిష్ణుమితి భావః - విద్యుద్గర్భోఽన్తస్థో యస్య సః - విద్యుద్గర్భః అంతర్లీనవిద్యుత్కస్సన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ గర్భోఽపవరకే కుక్షౌ సుతే పనసకంటకే - కుక్షౌ భ్రూణజంతౌ చేతి యాదవః - దృష్టిప్రతిఘాతేన వక్తృముఖాలోకప్రతిబంధకత్వాన్న విద్యోతితవ్యమితి భావః - ధీరో ధృతిస్సన్ అన్యథా స్ఖలద్వాదిత్వేన అనాశ్వాసనప్రసంగాదితి భావః - స్తనితాన్యేవ వచనాని తైః వక్తుం ప్రక్రమేథాః ఉపక్రమస్వ - వ్యా। విధ్యర్థే లిఙ్ ॥ సూ ॥ ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదం.......

౩౯ । సంప్రతి తస్యాశ్శ్రోత్ర్యాభిముఖీకరణచాతురీముపదిశతి- భర్తురితి ॥ విధవా గతభర్తృకా న భవతీత్యవిధవే సభర్తృకే అనేన భర్తృజీవనసూచనాత్ అనిష్టాగమనశంకా నిరస్యతే - మాం భర్తుస్తే పత్యుః ప్రియం మిత్రం ప్రియం సుహృదం - తత్రాపి హృదయనిహితైః మనసి స్థాపితైః తత్సందేశైః తస్య భర్తుస్సందేశైః త్వత్సమీపమాగతం భర్తృసందేశకథనార్థమాగతమిత్యర్థః - అంబువాహం మేఘం విద్ధి జానీహి - న కేవలమహం వార్తాహారకః కింతు ఘటకోఽపి

దయనిహితైరాగతం త్వత్సమీపం । యో బృందాని త్వరయతి పథి శ్రామ్య
తాం ప్రోషితానాం మంద్రస్నిగ్ధైర్ధ్వనిభిరబలావేణిమోక్షోత్సుకాని...
౩౯ । ఇత్యాఖ్యాతే పవనతనయం మైథిలీవోన్ముఖీ సా త్వాముత్కంఠో
చ్ఛ్వసితహృదయా వీక్ష్య సంభావ్య చైవ । శ్రోష్యత్యస్మాత్ పరమవహి
తా సౌమ్య సీమంతినీనాం కాంతోదంతస్సుహృదుపనతస్సంగమాత్కిం
చిదూనః ॥ ౪౦ । తామాయుష్మన్మమ చ వచనాదాత్మనశ్చోపకర్తుం బ్రూ

త్యాశయేనాహ - యోంబువాహః అబలానాం (స్త్రీ) ణాం వేణయస్తా
సాం మోక్షే మోచనే ఉత్సుకాని పథి శ్రామ్యతాం - ఖిద్యమానానాం
ప్రోషితానాం ప్రవాసినాం పాంథానామిత్యర్థః - బృందాని జాలాని
మంద్రస్నిగ్ధగంభీరశ్రావ్యైః - ధ్వనిభిః త్వరయతి - పాంథమాత్రో
పకారిణో మే కిముపకర్తవ్యం - సుహృత్త్వాదుపకారిత్వ మితి భావః.........
౩౯ ।భర్తృసఖ్యవిజ్ఞాపనస్య ఫలమాహ। ఇతీతి। ఇత్యేవమాఖ్యా
తే సతి పవనతనయం హనుమంతం మైథిలీ సీతేవ సా మత్ప్రియా ఉన్ముఖీ
ఉన్నమితముఖీ ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేన ఉచ్ఛ్వసితహృదయా వి
కసితచిత్తా సతీ త్వాం వీక్ష్య సంభావ్య సత్కృత్య చ అస్మాత్ భర్తృమై
త్రీజ్ఞానాత్పరం సర్వం శ్రోతవ్యం అవహితా అప్రమత్తా సతీ శ్రోష్యత్యే
వ అత్ర సీతా హనుమదుపమానాదస్యాః పాతివ్రత్యం మేఘస్య (స్త్రీ) మా
తగుణసంపత్తిశ్చ వ్యజ్యతే - తద్గుణాః స్మరసాకరే ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీ బ
లీ ధీరో మాయావీ మానవర్జితః। ధీమానుదారో నిశ్శంకో వక్తా దూత (స్త్రీ)
యాంభవేదితి - నను వార్తామాత్రశ్రవణాదస్యాః కో లాభ ఇత్యాశం
క్యార్థాంతరం న్యస్యతి - హే సౌమ్య సాధో సీమంతినీనాం వధూనాం॥ని॥
నారీ సీమంతినీ వధూరిత్యమరః- సుహృన్ముఖేన ఉపగతః ప్రాప్తః సుహృ
త్పదం విప్రలంభశంకానిరాసార్థం - కాంతస్యోదంతో వార్తా కాం
తోదంతః॥ని॥వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఉదంతస్స్యాదిత్యమరః-
సంగమాత్ కాంతసంపర్కాత్ కించిదూనః ఈషదూనః తద్వదేవా
నందకర ఇత్యర్థః॥ ... ...
౪౧॥ సంప్రతి సందిశతి - తామితి - హే ఆయుష్మన్ ॥ వ్యా॥ ప్రశంసాయాం

తేనాప్యేవం తవ సహచరో రామగిర్యాశ్రమస్థః। అవ్యాపన్నః కుశలమ
బలే పృచ్ఛతి త్వాం వియుక్తః పూర్వాభాష్యం సులభవిపదాం ప్రాణి
నామేతదేవ॥ ....
౪౧ అంగేనాంగం ప్రతను తనునా గాఢతప్తేన తప్తం సాస్రేణాశ్రుద్రుతమ

మతుప్-ఉపకారస్యాపేక్ష్యత్వాదేవేత్యర్థః-మమ వచనం ప్రార్థనానావచ
నం: స్యాచ్చాత్మనః స్వస్య ఉపకర్తుం పరోపకారేణ స్వాత్మానం కృతార్థ
యితుం చేత్యర్థః॥ వ్యా॥ ఉపకారక్రియాయాం ప్రతికర్మత్వే ఇతస్యానుకరో
తీత్యాదివత్ సంబంధమాత్రవివక్షాయామాత్మన ఇతి షష్ఠీ చ న విరుధ్యతే
యథాహ భారవిః॥ శ్లో॥ నాలక్ష్మీరుపకురుతే యయా పరేషామితి-తథా
శ్రీహర్షశ్చ॥ శ్లో॥ సాధూనాముపకర్తుం లక్ష్మీం ద్రష్టుం విహాయసా గమ
తుం-కుతూహలీ కస్య మనశ్చకితం మహాత్మనాం శ్రోతుమితి-తథాక్వ
చిద్ద్వితీయాదర్శనాత్సర్వత్ర తథేతి నాథవచనమనాథవచనమేవ-తాం
ప్రియామేవం బ్రూయాః-హే అబలే తవ సహచరో భర్తా రామగిరేశ్చిత్ర
కూటస్యాశ్రమే తిష్ఠతీతి రామగిర్యాశ్రమస్థస్సన్-అవ్యాపన్నః అ
మృతః వియుక్తః వియోగదుఃఖీ-ఏవంభూతస్సన్-త్వాం కుశలం పృచ్ఛ
తి॥ వ్యా॥ దుహ్యాచ్ఛీత్యాదినా పృచ్ఛతేర్ద్వికర్మకత్వం-తథాహి-సులభవి
పదాం అయత్నసిద్ధవిపత్తీనాం ప్రాణినామేతత్ కుశలమేవ పూర్వాభా
ష్యం పతిదేవ ప్రథమమవశ్యం వక్తవ్యం-కృత్యాశ్చేత్యావశ్యకే యః ...
౪౧॥ అంగేనేతి॥ కించ మార్గవర్తీ-దూరస్థః న చాగంతుం శక్య ఇత్యాహ-
వైరిణా విరోధినా దైవేన రుద్ధమార్గః ప్రతిబద్ధవర్త్మా సన్ తే సహచరః
తనునా కృశేన గాఢతప్తేనాత్యంతతప్తేన సాస్రేణ సాశ్రుణా ఉత్కంఠా
వేదనాస్య సంజాతా ఉత్కంఠితః తేనోత్కంఠితేన॥ సూ॥ తదస్య సం
జాతమితీతచ్ ప్రత్యయః ఉత్కంఠితేత్యాకర్తరి క్తః-సమధికతరం ఉచ్ఛ
శ్వసితీతి సమధికతరోచ్ఛ్వాసి తేన-దీర్ఘనిశ్వాసేనేత్యర్థః॥ వ్యా॥
తాచ్ఛీల్యే ణినిః-అంగేన స్వశరీరేణ తనుకృశం తప్తం అస్రద్రుతమశ్రు
క్లిన్నం॥ సి॥ అస్రమశ్రుశ్చ పుంలింగౌ అనేత్యస్రమశ్రు చేత్యమరశేషః-అ
విరతోత్కంఠమవిచ్ఛిన్నవేదనం ఉష్ణోచ్ఛ్వాసం సంతప్తనిశ్వాసం॥ సి॥ తె

...రతోత్కంఠముత్కంఠితేన। ఉష్ణోచ్ఛ్వాసం సమధికతరోచ్ఛ్వాసినా దూరవర్తీ సంకల్పైస్తైర్విశతి విధినా వైరిణా రుద్ధమార్గః॥ ....

౪౨॥ శబ్దాఖ్యేయం యదపి కిల తే యస్సఖీనాం పురస్తాత్కర్ణే లోలః కథయితుమభూదాననస్పర్శలోభాత్। సోఽతిక్రాంతః శ్రవణవిషయం లోచనాభ్యామదృష్టస్త్వాముత్కంఠావిరచితపదం మన్ముఖేనేదమాహ॥......

౪౩॥ శ్యామాస్వంగం చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం వక్త్ర...

గ్లాయంతీం క్షరంతీం ప్రచండముష్ణం కటుస్సృతిమిత్యాహ... అంగం త్వదీయమితి శేషః- తైస్సంకల్పైర్మనోరథైర్మనోవ్యాపారైర్విశతి ప్రవిశతీత్యర్థః- అత్ర సమానానురాగిత్వజ్ఞాపనాయ కాయావస్థాసమానావస్థత్వముక్తం. ....

౪౨॥ సంప్రతిస్వావస్థాని వేదనాయ ప్రస్తౌతి- శబ్దాఖ్యేయమితి- యస్తే ప్రియస్సఖీనాం పురస్తాదగ్రే తాసాం శృణ్వతీనాం... శబ్దేనోచ్చైరాఖ్యేయం కథనీయమపి యత్తద్వచనమపీతి శేషః- కర్ణే శ్రోత్రే కథయితుం లోలో లోలుపోఽభూత్॥ లోలుపో లోలుభో లోలో లంపటో లాలసోఽపి చేతి యాదవః - శ్రవణవిషయం కర్ణపథమతిక్రాంతః- తథా లోచనాభ్యామదృష్టః దూరస్థత్వాద్ద్రష్టుం శ్రోతుం వా న శక్య ఇత్యర్థః- స తే ప్రియః త్వాముత్కంఠావిరచితాని పదాని సుప్తిఙంతవాక్యాని యస్య తత్తథోక్తం॥ పదం శబ్దే చ వాక్యే చేతి విశ్వః- ఇదం వక్ష్యమాణం శ్యామాస్వంగమిత్యాదికం మన్ముఖేనాహ- మద్వ్యవధానేన స ఏవ బ్రూత ఇత్యర్థః . ...

౪౩॥ సాదృశ్యప్రతికృతిస్వప్నదర్శనతదంగస్పృష్టస్పర్శనాఖ్యాశ్చత్వారో విరహిణాం వినోదాః- తథా గుణపతాకాయాం॥ శ్లో॥ వియోగే చావస్థాసు ప్రియజనసదృక్షానుభవనం। తతశ్చిత్రం కర్మ స్వపనసమయే దర్శనమపి। తదంగస్పృష్టానాముపగతవతాం స్పర్శనమపి। ప్రతీకారః కామవ్యథితమనసాం కోఽపి గదిత ఇతి- తత్ర సదృశవస్తుదర్శనమాహ- శ్యామాస్వితి శ్యామాసు ప్రియంగులతాసు॥ ని॥ శ్యామా తు మహిలాహ్వయా లతా గోవందినీ గుంద్రా ప్రియంగుః ఫలినీ ఫలీత్యమరః- అంగం...

దాం శశిని శిఖినాం బర్హభారేషు కేశాన్ । ఉత్పశ్యామి ప్రతనుషు నది
వీచిషు భ్రూవిలాసాన్ హంతైకస్మిన్ క్వచిదపి న తే చండి సాదృశ్యమస్తి॥
౪౪। ధారాసిక్తస్థలసురభిణస్త్వన్ముఖస్యాస్య బాలే దూరీభూతం ప్ర
తనుమపి మాం పంచబాణః క్షిణోతి। ఘర్మాంతే వై వద బత కథం వాస

రముత్పశ్యామి - సౌకుమార్యాదిసామ్యాదంగమితి తర్కయామీత్యర్థః॥
చకితహరిణీ ప్రేక్షణే దృష్టిపాతం శశిని చంద్రే వక్త్రచ్ఛాయాం ముఖ
కాంతిం - తథా శిఖినాం బర్హిణాం బర్హభారేషు బర్హసమూహేషు
కేశాన్ ప్రతనుషు స్వల్పాసు నదీవీచిషు అల్పవీచీనాం విశేషణోపాదానేపి
నాయుక్తగుణగ్రహదోషః - భ్రూసామ్య నిర్వాహాయ మహత్త్వదోష
నివారణార్థత్వాత్తస్య - తదుక్తం రసాకరే॥ శ్లో॥ ధ్వన్యత్వాపరపో
త్కర్షే భావోక్తా దోషవారణే। విశేషణావిశేష్యస్య నాస్త్యయుక్తగు
ణగ్రహః - గుణో విశేషణం - భ్రూవిలాసాః భ్రూపతాకా ఇతి పాఠే -
భ్రువః పతాకా ఇవేత్యుపమితసమాసః - ఉత్పశ్యామీతి సర్వత్ర సంబధ్య
తే - తథాపి - మమ మనోనివృత్తిర్నాస్తీత్యాశయేనాహ - హంతేతి విషా
దే॥ని॥ హంత హర్షేనుకంపాయాం వాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమ
రః - చండి కోపనే॥ని॥ చండస్త్వత్యంతకోపన ఇత్యమరః॥ వ్యా॥ గౌరా
దిత్వాత్ ఙీష్ - ఉపమానకథనమాత్రేణ న కోపితవ్యమితి భావః - క్వచిద
ప్యేకస్మిన్ వస్తుని తే సాదృశ్యం నాస్తి అతో న నివృత్తోస్మీత్యర్థః ఏతే
నాస్యాః సౌందర్యమనుపమానమితి వ్యజ్యతే। ....
౪౪॥ ధారేతి॥ హే బాలే - ధారాభిః - ఉదకధారాభిః - సిక్తం యత్ స్థలం
భువః తదివ సురభితస్య పరిమళితస్య - త్వన్ముఖస్య త్వదాననస్య దూరీ
భూతం దూరస్థం - అత ఏవ ప్రతనుం అతికృశం - తథాభూతమపి మాం
పంచబాణః పంచబాణాశ్శరా అరవిందాదయో యస్య సః మన్మథః -
క్షిణోతి బాధతే ॥ వ్యా ॥ క్షిణోతేర్లట్ - ఘర్మాంతే వై గ్రీష్మాంతే తు - వ
ర్షాకాలే ఇత్యర్థః దిక్షు సమ్యక్ సక్తాః సంసక్తాః అప్రవిరళాః మేఘ
రాశ్చ మేఘనాః మేఘాః తైః - అవ్యక్తః అస్పష్టః సూర్యస్య ఆతపః - రౌ
ద్రతాని వాసరాణి దినాని - కథం కేన ప్రకారేణ - వ్రజేయుః గచ్ఛేయుః - భ

ర్రాణి ప్రబీయః దిక్సంసక్తప్రవిరళఘనావ్యక్తసూర్యాతపాని ....
౪౫ । త్వామాలిఖ్య ప్రణయకుపితాం ధాతురాగైశ్శిలాయామాత్మా
నం తే చరణపతితం యావదిచ్ఛామి కర్తుమ్ । అస్రైస్తావన్ముహురుపచి
తైర్దృష్టిరాలుప్యతే మే క్రూరస్తస్మిన్నపి న సహతే సంగమం నౌ కృతాం
తః । ౪౬ । మామాకాశప్రణిహితభుజం నిర్దయాశ్లేషహేతోర్లబ్ధా
యాస్తే కథమపి మయా స్వప్నసందర్శనేషు । పశ్యన్తీనాం న ఖలు బ

తకష్టం త్వం వద బ్రూహి... ... ...
౪౫॥ సంప్రతి ప్రతికృతిదర్శనమాహ - త్వామితి - హే ప్రియే ప్రణయేన ప్రేమాతిశయేన కుపితావస్థాయుక్తాం త్వాం త్వత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - ధాతవో గైరికాదయః ॥ని॥ ధాతుర్మ్యావాదిశబ్దాదగైరికాదిత్వగాదిష్వితి యాదవః - త ఏవ రాగాః రంజకద్రవ్యాణి ॥ని॥ చిత్రాదిరంజకద్రవ్యే లాక్షాదౌ ప్రేణయేచ్ఛయోః - సారంగాదౌ చ రాగః స్యాద్దారుణ్యే రంజనే పుమానితి శబ్దార్ణవః - తైర్ధాతురాగైః శిలాయాం శిలాపట్టే ఆలిఖ్య నిర్మాయ ఆత్మానం మాం మత్ప్రతికృతిమిత్యర్థః - తే తవ చిత్రగతాయా ఇత్యర్థః చరణపతితం కర్తుం యావదిచ్ఛామి సమకాలమేవ ముహురుపచితైః ప్రవృద్ధైరస్రైరశ్రుభిః ॥ని॥ అస్రమశ్రుణి శోణిత ఇతి విశ్వః మే దృష్టిరాలుప్యతే ఆవృతా భవతీత్యర్థః దృష్టిప్రతిబంధేన లేఖనం ప్రతిబధ్యత ఇతి భావః - కిం బహునా - క్రూరో ఘాతుకః ॥ని॥ నృశంసో ఘాతుకః క్రూర ఇత్యమరః కృతాంతో దైవం ॥ని॥ కృతాంతో యమసిద్ధాంతదైవాకుశలకర్మస్వితి హారః - తస్మిన్నపి చిత్రేపి నౌ ఆవయోః ॥సూ॥ యుష్మదస్మదోష్షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావావితి నౌవాదేశః - సంగమం సహవాసం న సహతే సంగతిలేఖనమపి ఆవయోరసహమానం దైవం సాక్షాత్సంగతిం న సహత ఇతి కిముపవక్తవ్యమిత్యపిశబ్దార్థః . ...
౪౬॥ అథ స్వప్నదర్శనమాహ ॥మామితి॥ సుప్తస్య విజ్ఞానం స్వప్నః ॥ని॥ స్వప్నస్సుప్తస్య విజ్ఞానమితి విశ్వః - దర్శనం సంవిత్ ॥ని॥ దర్శనం సమయే శాస్త్రే దృష్టౌ స్వప్నే క్షిసంవిదితి శబ్దార్ణవే - స్వప్న ఇతి సందర్శనాని విజ్ఞానాని స్వప్నసందర్శనాని - భూతవృత్తవత్సామాన్యవిశేషభా

బహుశో న స్థలీదేవతానాం ముక్తాస్థూలాస్తరుకిసలయేష్వశ్రులేశాః పతం
తి ॥ ౪౬ ॥ భిత్త్వా సద్యఃకిసలయపుటాన్ దేవదారుద్రుమాణాం యే తత్క్షీర
స్రుతిసురభయో దక్షిణేన ప్రవృత్తాః । ఆలింగ్యంతే గుణవతి మయా తే తు

వేన సహ ప్రయోగః - తే మయా కథముపగూహితా యత్నేన లబ్ధాయాః
గృహీతాయాః స్పృష్టాయా ఇతి యావత్ తే తవ నిర్దయాశ్లేషో గాఢాలిం
గనం స ఏవ హేతుః తస్య నిర్దయాశ్లేషార్థమిత్యర్థః ॥ సూ ॥ షష్ఠీ హే
తుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ - ఆకాశే నిర్విషయే - ప్రణిహితభుజం ప్రసారితబా
హుం మాం పశ్యంతీనాం సాక్షాత్కుర్వంతీనాం స్థలీదేవతానాం వనస్థలీ
దేవతానాం ముక్తాః మౌక్తికానీవ స్థూలాః అశ్రులేశా బాష్పబిందవః
తరుకిసలయేషు - అనేన చేలాంచలేన అశ్రుధారణసమాధిర్వ్యజ్యతే - బ
హుశో న పతంతి న ఖలు - కింతు పతంత్యేవేత్యర్థః - నిశ్చయార్థే నఞ్ద్వయ
ప్రయోగః - తథా చాలంకారసూత్రం - స్మృతినిశ్చయసిద్ధార్థేషు నఞ్
ద్వయప్రయోగ ఇతి ॥ శ్లో ॥ మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతః క్షితౌ యది ।
దేశభ్రంశో మహద్దుఃఖం మరణం చ భవేద్ధ్రువమితి - క్షితౌ దేవతాశ్రుపా
తనిషేధదర్శనాద్యక్షస్య మరణాభావసూచనార్థం తరుకిసలయే
షు పతంతీత్యుక్తం ॥ ....

౪౭ । ఇదానీం తదంగస్పృష్టవస్తుస్పర్శనమాహ ॥ భిత్త్వేతి ॥ దేవదారు
ద్రుమాణాం కిసలయపుటాన్ పల్లవసంపుటాన్ సద్యో భిత్త్వా పతత్త్రిగ సు
తిసురభయః తేషాం దేవదారూణాం క్షీరస్రుతిభిః క్షీరనిష్యందైః సురభ
యస్సుగంధయః ఇదం తుషారాద్రివాతత్వే లింగం యే వాతాః దక్షిణేన
దక్షిణమార్గేణ - వార్తృ - తృతీయా పిధానే ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యా
నాత్తృతీయా సమేన ధావతీతి వత్ అత్రాపి పథః కరణస్య ప్రతీయమా
నత్వాత్కర్తృకరణయోరిత్యేవ తృతీయేతి భాష్యకారః - ప్రవృత్తాశ్చ
లితాః హే గుణవతి సౌశీల్య సౌకుమార్యాదిగుణసంపన్నే తే తుషారా
ద్రివాతాః పూర్వం ప్రాగేభిర్వార్తైః త్వదంగం స్పృష్టం భవేద్యది
కిలేతి సంభావితమేవ ఇతి గత్యర్థః ॥ ని ॥ వార్తా సంభావ్యయోః
కిలేత్యమరః - మయా ఆలింగ్యంతే ఆశ్లిష్యంతే - అత్ర వాయూనాం స్పర్శ
వత్త్వేఽప్యమూర్తత్వేన ఆలింగనాయోగాదాలింగ్యంత ఇతి అభిధానము

హారాద్రివాతాఃపూర్వాంస్పృష్టంయదికిలభవేదంగమేభిస్తవేతి॥౫౮॥
సంక్షిప్యేతక్షణఇవకథందీర్ఘయామాత్రియామాసర్వావస్థాస్వ
హరపికథంమంద మందాతపంస్యాత్ । ఇత్థంచేతశ్చటులనయనేదుర్ల
భప్రార్థనంమే । గాఢోష్ణాభిఃకృతమ శరణంత్వద్వియోగవ్యథాభిః
౫౯ ॥ నత్వాత్మానంబహువిగణయన్నాత్మనైవావలంబేతత్కల్యా
ణిత్వమపినితరాంమాగమఃకాతరత్వం । కస్యాత్యంతంసుఖముపనతం

సోక్త్వనృత్తప్రలాపదోషఇతివదన్నిరుక్తరకారదోషేప్రేక్షణీయః..........

౫౮ ॥ సంక్షిప్యేతేతి ॥ దీర్ఘాఃయామాఃప్రహరాయస్యాస్సాదీ
ర్ఘయామావిరహవేదనయాతథాప్రతీయమానేత్యర్థః - త్రియా
మారాత్రిరాద్యంతయోరర్ధయామయోర్దినత్వేనవ్యవహారాత్ త్రి
యామేతిక్షీరస్వామీ - క్షణఇవకథంకేనప్రకారేణ-సంక్షిప్యేతలఘూ
క్రియేత - అహరపిసర్వావస్థాసుసర్వకాలేష్వపీత్యర్థః-మందమం
దంమందప్రకారం ॥ సూ॥ ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విరుక్తి-కర్మధా
రయవదుత్తరేష్వితికర్మధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ - మందమం
దాతపమత్యల్పసంతాపంకథంస్యాత్ - హేచటులనయనేచంచలా
క్షిఇత్థమనేనప్రకారేణమద్దుర్లభప్రార్థనమలభ్యమనోరథంమే చేతో గా
ఢోష్ణాభిర్గాఢతప్తాభిస్త్వద్వియోగవ్యథాభిరశరణమనాథంకృతం
౫౯ ॥ నచమదీయమదర్శనాశ్రవణేనభేత్తవ్యమిత్యాహ- నత్వితి-
నత్వితి త్వేకంవాక్యంతుశబ్దోభేదకః - కింతునభేత్తవ్యమిత్యర్థః - అథ
వానన్వితిపాఠః - నన్విత్యామంత్రణే ॥ నిప్రశ్నావధారణానుజ్ఞానున
యామంత్రణేనన్విత్యమరః-నను ప్రియేఅహంబహువిగణయన్ననాశో పాం
తేసత్యేవమేవంకరిష్యామీతిమనస్యాకలయన్ ఆత్మానం స్వాం
ఆత్మనైవ- స్వా - ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమితితృతీయా
అవలంబేధారయామియథాకథంచిజ్జీవామీత్యర్థః- తత్తస్మాత్కార
ణాత్ హేకల్యాణిసుభగే- త్వత్వమపిభాగ్యాదహంజీవామీత్యర్థః॥సూ
బహ్వాదిభ్యశ్చేతిఙీష్ - త్వమపినితరామత్యంతంకాతరత్వంభీరుత్వం
మాగమః- నగచ్ఛ - వ్యా-గమేర్లుఙ్ మాఙ్యోగాదడాగమప్రతిషేధః
తాదృశస్సుఖినోరావయోరీదృశదుఃఖేకథంనబిభేమీత్యాశంక్యాహ
కస్యజనస్యాత్యంతంనియతంసుఖముపగతంప్రాప్తంఏకాంతతోనియత

దుఃఖమేకాంతతో వా నీచైర్గచ్ఛత్యుపరి చ దశా చక్రనేమిక్రమేణ ॥ ౫౦ ॥ శాపాంతో మే భుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ శేషాన్మాసాన్గమయ చతురో లోచనే మీలయిత్వా । పశ్చాదావాం విరహగుణితం తం తమాత్మాభిలాషం నిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికాసు క్షపాసు ॥ ౫౧

మేనముఃఖం వా ఉపగతం కింతు దశా అవస్థా చక్రస్య రథాంగస్య నేమిః ప్రధిః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం తస్యాంతే నేమిః స్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమా నిత్యమరః - తస్యాః క్రమేణ పరిపాట్యా । నిక్రమః శక్తౌ పరిపాట్యామితి విశ్వః - నీచైరధః ఉపరి గచ్ఛతి ప్రవర్తతే జంతోః సుఖదుఃఖే పర్యాయేణ వర్తేతే ఇత్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ ననుచిరవధికం మే దుఃఖమిత్యాహ - శాపాంత ఇతి శార్ఙ్గం పాణౌ యస్య తస్మిన్ శార్ఙ్గపాణౌ పిష్టా ॥ సూ ॥ సప్తమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః ॥ వా ॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః - భుజగః శేష ఏవ శయనం తస్మాదుత్థితే సతి - మే శాపాంతః శాపావసానం శేషాన్ గతశేషాం శ్చతురో మాసాన్ మేఘదర్శనప్రభృతి హరిప్రబోధదినాంతా నిత్యర్థః - దశదివసాధిక్యం న వివక్షితమిత్యుక్తమేవ - లోచనే మీలయిత్వా చక్షుషీ నిమీల్య - గమయ ధైర్యేణాతివాహయేత్యర్థః - పశ్చాదనంతరం త్వం చ అహం చ ఆవాం ॥ సూ ॥ త్యదాదీని సర్వైర్నిత్య మిత్యేకశేషః విరహగుణితం ఏవ మే వాం కరిష్యామీతి మనస్యావర్తితం - తం తం - వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః - సర్వమిత్యర్థః - ఆత్మనోరావయోరభిలాషం మనోరథం పరిణతాః ప్రౌఢాః శరచ్చంద్రికా యాసాం తాసు క్షపాసు నిర్వేక్ష్యావః - భోక్ష్యావహే ॥ ని ॥ నిర్వేశో భృతిభోగయో రిత్యమరః - అత్ర కైశ్చిన్నభోనభస్యయోరేవ వార్షికత్వా త్తదుక్తమాషాఢాదిమాసచతుష్టయస్య వార్షికత్వమయుక్తమితి చోదయిత్వా ఋతుత్రయపక్షాశ్రయణాదవిరోధ ఇతి పరిహారితః స్సర్వమసంగతం - ఆగతమాసాశ్చత్వారో మాసా ఇత్యుక్తం కపినా న తు వర్షాకాల ఇతి తస్మాదయం నన్వోపాలంభ ఏవ - యశ్చ నాధునోక్తం కథమాషాఢాదిమాసచతుష్టయాత్పరం శరత్కాల ఇతి ప్రాప్త్యా కార్తికపరిసమాప్తేః శరత్కాలానువృత్తేః పరిణతశరచ్చంద్రికాస్విత్యుక్తం న తు తత్రైవ శరత్పాదిమభాగవదుక్త ఇత్యవిరోధః ॥ ౫౧ ॥ సంప్రతి తస్యాః మేఘోవచ

భూయశ్చాహ త్వమపి శయనే కంఠలగ్నా పురా మే నిద్రాం గత్వా కిమ
పి రుదతీ సస్వరం విప్రబుద్ధా। సాంతర్హాసం కథితమసకృత్పృచ్ఛత
శ్చ త్వయా మే దృష్టః స్వప్నే కితవ రమయన్ కామపి త్వం మయేతి॥ ౫౨॥
ఏతస్మాన్మాం కుశలినమభిజ్ఞానదానాద్విదిత్వా మా కౌలీనాదసితనయనే
మయ్యవిశ్వాసినీ భూః। స్నేహానాహుః కిమపి విరహే ధ్వంసినస్తేహ్య

చకిత్వం శంకానిరాసాయాత్మీయమభిజ్ఞానముపదిశతి॥ భూయశ్చేతి॥
హే అబలే భూయః పునరప్యాహ త్వత్పతిః యః మన్ముఖేనేతి శేషః- మే
ఘువచనమేతత్ కిమితి- పురాశబ్దశ్చిరాతీతే॥ని॥ స్యాత్ప్రబంధే చిరాతీతే
నికటాగామికే పురేత్యమరః- పురా పూర్వం శయనే మే కంఠలగ్నా పి
త్వం గాఢబద్ధస్య కథమన్యత్ర గమనసంభవ ఇతి భావః- నిద్రాం గత్వా
కిమపి కేనాపి నిమిత్తేనేత్యర్థః- సస్వరం సశబ్దముచ్చైరిత్యర్థః- రు
దతీ విప్రబుద్ధా అసీతి శేషః- అసకృద్బహుశః- పృచ్ఛతః మే హే కితవ
ధూర్త త్వం కామపి రమయన్ మయా స్వప్నే దృష్ట ఇతి త్వయా సాంతర్హాసం
సమందహాసం యథా తథా కథితం చ ఇతి తే భర్తా భూయశ్చాహేతి వా
క్యయోజనా ॥ ౫౨॥ ఏతస్మాదితి- తస్మాత్పూర్వశ్లోకోక్తాత్ అభిజ్ఞాయతే
అనేనేత్యభిజ్ఞానం లక్షణం తస్య దానాత్ ఏతస్మాన్మాం కుశలినం క్షే
మవంతం విదిత్వా జ్ఞాత్వా- అసితనయనే- కులేభవాత్ కౌలీనాత్ లోకవా
దాత్॥ని॥ స్యాత్కౌలీనం లోకవాదే యుద్ధే పశ్వహిపక్షిణామిత్యమరః
మయి విషయే అవిశ్వాసినీ మరణశంకినీ మా భూః న భవ ॥ వ్యా॥ భవతే
ర్లుఙ్ న మాఙ్యోగ ఇత్యడాగమప్రతిషేధః- నచ దీర్ఘకాలవిప్రకర్షా
త్పూర్వస్నేహనివృత్తిం శంకేథా ఇత్యాహ- స్నేహానితి- కిమపి కేనాపి నిమిత్తం
న విద్మ ఇతి శేషః- స్నేహాన్ ప్రీతీః విరహే సత్యన్యోన్యవిప్రకర్షే స
తి విధ్వంసినః వినశ్వరానాహుః- తత్తథా న భవతీత్యభిప్రాయః కిం తు తే స్నే
హాః అభోగాదనుపభోగాద్ధేతోః॥ వ్యా॥ ప్రసజ్యప్రతిషేధేపి
నఞ్ సమాస ఇష్యతే ఇష్టే వస్తుని విషయే ఉపచితః రసః ఆస్వాదో యే
షు తే- ఉపచితరసాస్సంతః ప్రవృద్ధతృష్ణా ఇత్యర్థః॥ని॥ రసో గంధే రసే
స్వాదే తిక్తాదౌ విషరాగయోరితి విశ్వః ప్రేమరాశీభవంతి వియోగాస
హిష్ణుత్వదశామాపద్యంత ఇత్యర్థః- స్నేహప్రేమ్ణోరవస్థాభేదాచ్చ

భోగాదిష్టే వస్తున్యుపచితరసాః ప్రేమరాశీభవంతి ॥౫౩॥ ఆశ్వాస్యై
వంప్రథమవిరహోదగ్రశోకాంసఖీంతే శైలాదాశు త్రినయనవృషో
త్ఖాతకూటాన్నివృత్తః। సాభిజ్ఞానంప్రహితకుశలై స్తద్వచోభిర్మమాపి
ప్రాతఃకుందప్రసవశిథిలంజీవితంధారయేథాః ॥ ౫౪ ॥కచ్చిత్సౌమ్య
వ్యవసితమిదంబంధుకృత్యంత్వయా మే ప్రత్యాదేశాన్నఖలుభవతోధీ

రంకృతముక్తం॥శ్లో॥ఆలోకనాభిలాషోరాగస్స్నేహౌతతః ప్రేమ।రతిశ్శృంగా
రౌయోగేవియోగతావిప్రలంభశ్చేతి-ఏతదేవస్ఫుటీకృతంరసాకరే॥శ్లో॥
ప్రేమాదిస్ఫురణారమ్యోమృతచ్చింతాత్వభిలాషకః।రాగస్తత్సంగబుద్ధి
స్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా-తద్వియోగాసహం ప్రేమరతిస్త
త్సహవర్తనం।శృంగారస్తత్సమక్రీడాసంభోగస్తథాక్రమ ఇతి
౫౩ ॥ ఆశ్వాస్యైవంత్వత్కుశలంసందిశ్య ఇదానీంతత్కుశలసందేశానయనంయా
చతే॥ఆశ్వాస్యేతి॥ప్రథమవిరహోదగ్రశోకాంతీవ్రదుఃఖాంతేసఖీ
మేవంప్రాగుక్తరీత్యా ఆశ్వాస్యోపజీవ్య త్రినయనస్యత్ర్యంబకస్య
వృషభేణోత్ఖాతాఃఉత్పాటితాఃకూటాఃశిఖరాణియస్యతస్మాత్॥ని॥
కూటోస్త్రీశిఖరంశృంగమిత్యమరః-శైలాత్ కైలాసాత్ ఆశునివృత్త
స్సన్ సాభిజ్ఞానంసలక్షణంయథాతథాప్రహితంప్రేషితంకుశలం క్షే
మం యేషుతైస్తస్యాఃత్వత్సఖ్యాఃవచోభిఃతద్వచోభిఃప్రాతఃకుందప్రస
వఃప్రభాతకుందకుసుమమివశిథిలందుర్బలంమమజీవితమపిధారయేథాః
స్థాపయ ప్రార్థనాయాంలిఙ్ ... ...
౫౪ ॥ సంప్రతిమేఘస్యస్వప్రార్థనాంగీకారంప్రశ్నపూర్వకం
కల్పయతి - కచ్చిదితి- హేసౌమ్యసాధో- త్వయా ఇదం మేబంధుకృత్యం
బంధుకార్యం - దేవదత్తస్యగురుకులమితివత్ప్రయోగః - వ్యవసితంక
చ్చిత్ కరిష్యామీతినిశ్చితంకిం॥ని॥కచ్చిత్కామప్రవేదనమిత్యమరః - అ
భిప్రాయజ్ఞానంకామప్రవేదనం - నచతేతూష్ణీంభావాదంగీకార
శంకే-యతస్సైసప్రోచితఇత్యాహ - ప్రత్యాదేశాత్పరిహ్యాసీతిప్ర
తివచనాత్ ॥ ని॥ఉక్తిరాభాషణంవాక్యమాదేశోవచనంవచ ఇతిశబ్దా
ర్ణవః-భవతోధీరతాంగాంభీర్యంనకల్పయామి నసమర్థయే-తర్హిగా
ర్జితమంగీకారజ్ఞాపకమిత్యాహ - యాచితస్సన్నిశ్శబ్దోపినిగర్జితోపి

కేతాంకల్పయామి! నిశ్శబ్దోఽపి ప్రదిశసి జలంయాచితశ్చాతకేభ్యః ప్రత్యుక్తంహి ప్రణయిషు సతామీప్సితార్థక్రియైవ ॥ ౫౫ ॥ ఏతత్కృత్వా ప్రియమనుచితం ప్రార్థనా చాత్మనో మే సౌహార్దాద్వా విధుర ఇతి వా మయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా। ఇష్టాన్దేశాన్విచర జలద ప్రావృషా సంభృతశ్రీర్మాభూదేవం క్షణమపిచ తే విద్యుతా విప్రయోగః ॥ ౫౬ ॥ తత్సందేశంజలధరవరో దివ్యవాచాచచక్షే ప్రాణాంస్తస్యాఃజనహితరతో

ప్రతిజానానో మేపీత్యన్యత్ర- చాతకేభ్యోజలం ప్రదిశసిదదాసి - యుక్తం చైతదిత్యాహ- సతాంసత్పురుషాణాం ప్రణయిషుయాచకేషువిషయే ఈప్సితార్థక్రియైవఅపేక్షితార్థసంపాదనమేవ ప్రత్యుక్తం ప్రతివచనం॥ శ్లో ॥ క్రియాకేవలముత్తరమిత్యర్థః॥ శ్లో ॥నీచోవదతినకురుతేనవదతిసుజనఃకరోత్యేవ ॥ ౫౫ ॥ సంప్రతిస్వాపరాధసమాధానపూర్వకంస్వకార్యస్యావశ్యకరణం ప్రార్థయమానోమేఘంవిసృజతి-ఏతదితి- హేజలదమయిసౌహార్దాత్సుహృద్భావాద్వావిధురోవియుక్తఇతిహేతోః॥ని॥విధురస్తు ప్రవిశ్లేషఇత్యమరః-మయివిషయేఅనుక్రోశబుద్ధ్యాకరుణాబుద్ధ్యావా -ఆత్మనస్తవానుచితమననురూపమపిమేప్రియమేతత్సందేశహరణం ప్రార్థనాన్మత్ప్రార్థనాత్- కృత్వా ప్రావృషావర్షాభిః॥ని ॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్నివర్షాఇత్యమరః- సంభృత శ్రీరుపచితశోభస్సన్ ఇష్టానభిలషితాన్ దేశాన్విచరదేశేషుచరేత్యర్థః॥ వ్యా - దేశఃకాలోభావోగంతవ్యోధ్వాచకర్మసంజ్ఞాఇత్యుపసంఖ్యానాత్కర్మత్వం - ఏవంమద్వత్ క్షణమపిస్వల్పకాలమపితేతవవిద్యుతాకళత్రేణేతిశేషః-విప్రయోగోవిరహోమాభూన్మాస్తు-వ్యా - మాఙిలుఙ్ ఇత్యాశిషిలుఙ్॥శ్లో॥ అంతేకావ్యస్యనిత్యత్వేకుర్యాదాశిషముత్తమాం - సర్వత్ర ప్రాప్తయేవిద్వాన్నాయకేచానురూపిణీతి - సారస్వతాలంకారదర్శనాత్కావ్యాంతేనాయకేచానురూపోయమాశీర్వాదఃప్రయుక్తఇత్యనుసంధేయం॥ ౫౬ తదితి॥జలధరవరఃపుష్కలావర్తకానాంవంశజాతత్వాత్ జలధరాణాంవరః శ్రేష్ఠో మేఘః - తస్యాఃయక్షవధ్వాఃప్రాణాన్ అసూన్ రక్షితుంజనస్య హితఃఇష్టః శ్రోత్రయోర్మధురత్వాత్ యావత్ రవఃధ్వనిఃయస్యతథాభూతస్సన్- తస్యయక్షస్య సందేశంవాచికంపూర్వోక్తం॥ని॥సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః - దివ్యవాచాదివిభవా॰దివ్యాః[illegible]

ధ్యుషితుం యత్నవత్యః। ప్రాప్యైతదంతం ప్రముదితమనసాస్సాపి తస్థుస్స్వభర్తుః కేషాం న స్యాదభిమతఫలా ప్రార్థనా హ్యుత్తమేషు ॥ ౫౭ ॥ శ్రుత్వా వార్తాం జలదకథితాం తాం ధనేశోపి సద్యః శాపస్యాంతం సదయహృదయస్సన్నిధాయాస్తకోపః। సంయోజ్యైతౌ విగళితశుచౌ దంపతీ హృష్టచిత్తౌ భోగానిష్టానభిమతసుఖాన్ ప్రాపయామాస భూయః॥

వాః తేషాం వాక్ తయా - ఆచచక్షేఉక్తవాన్॥ వ్యా॥ చక్షిఙో లిట్ - కామరూపం మేఘ ఇతి పూర్వం యక్షేణైవోక్తత్వాత్ తదానీం మేఘః దేవాకారీభూతత్వాత్ తాదృగ్వాచా యక్షసందేశం యక్షవధ్వాః ఉవాచేత్యర్థః - సా యక్షవధూరపి స్వభర్తురుదంతం కుశలస్య ఆగమనస్య చ వార్తాం ప్రాప్య శ్రుత్వేత్యర్థః - ప్రముదితమనాః సంహృష్టచిత్తా సతీ తస్థౌ అతిష్ఠత్ - తథాహి - ఉత్తమేషు కేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా ఇష్టఫలా న స్యాత్ ఉత్తమేషు పురుషేషు సర్వేషాం ప్రార్థనా అభిమతఫలా స్యాదేవేత్యర్థః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ... ...

౫౭ ॥ శ్రుత్వేతి॥ ధనేశః కుబేరోపి - జలదకథితాం జలం ఉదకం సంతాపసంతప్తాయ లోకాయ దదాతీతి జలదః అనేనాస్య పరోపకారిత్వం స్పష్టీకృతం - జలదేన కథితాం ఉక్తాం తాం తాదృశీం సద్యస్యామితి యావత్ వార్తాం యక్షస్య వార్తాం శ్రుత్వా - సద్యః యక్షవార్తా శ్రవణకాల ఏవ సదయహృదయః దయా సహితచిత్తః - అత ఏవ అస్తకోపః ప్రణష్టయక్షవిషయక కోపస్సన్ - శాపస్య అంతం అవసానం సన్నిధాయ సన్నిహితం కృత్వా కతిచిద్దినాన్యవశిష్టాన్యపి అవిగణయ్యేత్యర్థః - విగళితశుచౌ నివృత్తవ్యసనౌ అత ఏవ హృష్టచిత్తౌ సంతుష్టమానసౌ ఏతౌ పూర్వోక్తౌ దంపతీ - జాయా చ పతిశ్చ దంపతీ॥ వ్యా॥ జాయాశబ్దస్య దంభావో జంభావశ్చ నిపాత్యతే - సంయోజ్య అభిమతసుఖాన్ అభిమతం సుఖం యేషు తాన్ అత ఏవ ఇష్టాన్ ఇచ్ఛా విషయీభూతాన్ భోగాన్ - భూయః పునరపి పూర్వవత్ ప్రాపయామాస గమయామాస . ...

ఇతి శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచెలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం
మేఘసందేశవ్యాఖ్యాయాం సంజీవనీసమాఖ్యాయాం
ఉత్తరమేఘస్సమాప్తః ॥